

Schrijven of schieten. Interviews

Fernand Auwera

bron

Fernand Auwera, *Schrijven of schieten. Interviews*. Standaard Uitgeverij, Antwerpen / Utrecht 1969.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/auwe002schr02_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / Fernand Auwera

Poging tot het samenstellen van een soort beredeneerde catalogus van een tiental elementen, feiten, ideeën en onhebbelijkheden die bij het maken van dit boek een rol hebben gespeeld

1 Probleemstelling

Heel wat taboes werden de laatste jaren doorbroken, heel wat maatschappelijke dogma's in vraag gesteld, heel wat heilige huisjes min of meer grondig in elkaar getrapt.

Het is normaal dat na deze verheugende gebeurtenissen, bewust of onbewust naar nieuwe steunpunten wordt uitgekeken. Het gevaar is daarbij vast niet denkbeeldig dat men, bij deze poging om de situatie meester te blijven, in sterk vereenvoudigde en dus noodzakelijk valse en gevaarlijke schemas gaat denken.

Ook voor wie onze tijd bewust beleeft, niet aan deze denkluiheid wil toegeven, en redenerend op paradoxen stoot, onvermijdelijk trouwens in een periode van hervormingen en revoluties, dreigt het gevaar dat hij de resterende en nieuwe problemen maar al te gemakkelijk onder een hoopje modetermen zal willen begraven.

Daarom leek het me beslist interessant eens na te gaan welke

inhoud schrijvers, die toch rechtstreeks of onrechtstreeks tot in hun werk met de hedendaagse problematiek van sociale conflicten, racisme, schandalig toegepaste ontwikkelingshulp, honger, censuurprocessen, atoomdreiging, rebellie, onderdrukking en oorlog (Vietnam tast ons allen aan) geconfronteerd worden, geven aan gewoonlijk onnadenkend of als knots gebruikte woorden en begrippen als democratie, dictatuur, individu, massa, proletariaat, elite, pacifisme, geweld, conservatief, progressief, isolement of engagement.

Hoe de schrijver onder druk van deze problemen evolueert, welke rol ze spelen in zijn werk, zijn vragen die, gelukkig, in deze gesprekken onvermijdelijk zijn gebleken.

2 Praktijk

In deze interviews met romanciers en dichters is de belangstelling dus uiteraard in de eerste plaats literair gericht. Alhoewel het nooit in mijn bedoeling heeft gelegen een reeks politieke of sociaal-economische interviews te maken, heeft wat ik maar het boomerang-effect van deze gesprekken zal noemen me toch nog verbaasd: elk interview keerde namelijk onhoudbaar en soms zeer snel terug naar het probleem dat als impuls voor dit boek fungeerde: het schrijversengagement.

Ik heb getracht elk gesprek op te bouwen vanuit de ideeën, problemen en sfeer die het werk van de geïnterviewde beheersen. Dat zal de ene keer duidelijker blijken dan de andere, en soms ook helemaal niet. Behalve het feit dat het ene oeuvre een gemakkelijker startbasis biedt dan het andere, speelt ook een rol het feit dat ik er steeds naar gestreefd heb de auteurs zoveel mogelijk vrijheid te laten, en ik dan ook soms de zorgvuldig uit hun werk gedistilleerde vragen onbesproken heb gelaten, omdat wat men spontaan vertelde me veel interessanter leek.

Wat ik in de eerste plaats heb willen doen is meningen noteren, niet een polemieek aangaan of een houding ontmaskeren. Ik heb dan ook slechts opwerpen gemaakt als ik meende dat dat nodig was om een schrijver te dwingen zijn standpunt te verduidelijken, of om hem over een of ander aspect van zijn theorie aan het praten te krijgen. Conclusies laat ik aan de lezer over. Misschien geef ik daarbij soms wel de indruk met

een geprefabriceerd idee aan dit boek te zijn begonnen: niets is minder waar. Ik kom daar straks op terug. Het schrijversengagement is precies een probleem waar ik zelf nauwelijks raad mee weet.

3 Impuls

Dit boek ontstond inderdaad uit mijn onzekerheid tegenover inhoud en betekenis van het schrijversengagement.

Slechts al schrijvende, door de daad van het schrijven zelf, ben ik persoonlijk me bewust geworden van de wereld waarin ik leef. Enkel en alleen door de invloed die de literatuur op me heeft uitgeoefend ben ik sociaal bewust geworden, mij mede verantwoordelijk gaan voelen voor de maatschappij waar ik toe behoor, met of tegen mijn zin. Tegelijkertijd echter ondervind ik geweldige weerstanden als ik tracht dit vrij recente besef in mijn werk te structureren.

Het is mijn overtuiging dat wat ik maar de loutere verbeeldingsschrijver zal noemen nu veel vrijer en gemakkelijker kan werken dan ooit voorheen het geval was. Allerlei taboes en tradities die hem vroeger onophoudend hinderden zijn verdwenen of toch doorbroken. De geëngageerde auteur integendeel - de maatschappelijk geëngageerde auteur, bedoel ik, want het zal uit dit boek duidelijk blijken dat die twee begrippen elkaar hoegenaamd niet dekken - heeft het precies nu ontzaglijk veel moeilijker.

Tot in het begin van deze eeuw kon hij zich nog afzetten tegen duidelijke toestanden. Ik ben me er van bewust dat het beeld, van een afstand bekeken, wel wat eenvoudiger en helderder zal lijken dan het in feite was, maar ik geloof toch dat vroeger, hoe dan ook, de structuren zichtbaarder waren, de verhoudingen zuiverder, de vijand een duidelijk gezicht had. Deze duidelijkheid, hoe minimaal ook, is nu helemaal zoek. De mogelijkheden tot nuancering zijn onbeperkt geworden, een normaal gesprek kan haast niet meer gevoerd worden zonder dat er om de haverklap gebruik moet gemaakt worden van woorden als alhoewel, niettemin, nochtans, echter, indien, maar, toch, evenwel. De waarheid kan niet meer achterhaald worden omdat ze - net als de dwaasheid - over de meest

tegenstrijdige opinies verspreid ligt, en niemand nog het genie kan opbrengen zich een totaalbeeld van een situatie of een ontwikkeling te scheppen zonder te beseffen dat hij op onverantwoorde wijze moet vereenvoudigen en dus vervalsen. De communicatie-media bedelven ons onder zulke massa's verkleurde, vertekende en voorgekauwde informatie dat deze haast zichzelf annuleren, net zoals teveel licht kan verblinden. Tenslotte evolueert alles dan nog zo snel dat we nauwelijks de tijd krijgen iets grondig te verwerken, en de geëngageerde schrijver een beetje het risico loopt de gekke rol te moeten spelen van de ijverige en met bezieling hollende voetballer die altijd een tikkeltje te laat komt, die altijd net over of naast de bal trapt.

4 Keuze

Ik ben er mij terdege van bewust dat elke literatuurliefhebber, inclusief ikzelf, gefundeerde kritiek kan leveren op de selectie auteurs die ik hier voorstel. Wat niet betekent dat ik de door mij gemaakte keuze niet zou kunnen of willen verdedigen. Het was eerst en vooral de bedoeling oudere en jongere, linkse en rechtse, gelovige en ongelovige, geïntegreerde en opstandige schrijvers aan het woord te laten. Aan de hand van bepaalde vertegenwoordigers van allerlei richtingen, genres en manifestatievormen van de Nederlandse literatuur heb ik een panoramisch beeld trachten samen te stellen, waarin niet enkel de mening van elke auteur afzonderlijk interessant kan zijn, maar vooral het vergelijken, naast en tegenover elkaar stellen van deze meningen.

Juist ook om deze laatste reden heb ik twee Zuid-Afrikanen opgenomen, die elk een niet-officieel standpunt tegenover de apartheidspolitiek innemen. Phil du Plessis is genuanceerd en met bepaalde reserves pro, Breyten Breytenbach is radicaal contra.

Bij het maken van deze keuze heeft natuurlijk ook mijn persoonlijke voorkeur een rol gespeeld. Mag dat even? Eveneens heeft een rol van betekenis gespeeld het feit dat ik een groot prozalezor ben, maar zeer sober in het verbruik van poëzie. Een derde criterium dat gesteld werd is dat de geïnterviewden

creatief werk moesten geleverd hebben, waarbij ik het woord creatief zeer letterlijk en zelfs naar ouderwetse maatstaven heb geïnterpreteerd. Dat zette meteen de essayisten buitenspel, ook de journalisten van niveau. En ook heb ik geen toneelauteurs opgenomen, wat een vreemde beslissing kan lijken die ik wou verantwoorden door er op te wijzen dat ik theater niet als een zuiver literair genre kan beschouwen.

Mijn selectie bestaat uit 30 namen. Dus evenveel auteurs als in ‘Wat is Links?’ van Herman J. Claeys, maar daarbij dient toch opgemerkt dat de opzet van Claeys totaal anders was: hij moest slechts selecteren uit de auteurs die manifest als links bekend stonden, terwijl mijn keuzemogelijkheid veel groter was, dus veel moeilijker, dus meer blootgesteld aan kritiek.

Ik had, net als Claeys, graag evenveel Vlamingen als Nederlanders in dit boek willen opnemen. Dat evenwicht zit er helaas niet in: het zijn 17 Vlamingen geworden tegenover 11 Nederlanders, als men Heere en Faber Heeresma als één man rekent. Ik kan u, met de hand plechtig op het hart gedrukt, verzekeren dat slechts omstandigheden onafhankelijk van mijn wil hiervan de oorzaak zijn.^(*)

Ik werd bij het maken van afspraken bijvoorbeeld rijkelijk gehinderd door het feit dat ik, als door-de-weekse-kantoor-slaaf, niet erg soepel in mijn tijd zit, en dus noodgedwongen sommige wat moeilijk bereikbare Nederlanders buiten beschouwing moest laten. Bovendien wensten enkele door mij aangeschreven auteurs, vooral Nederlanders, liever niet in het

(*) Kan men de verhouding 11 Nederlanders / 17 Vlamingen echter chauvinistisch noemen? Ik heb ze eens vergeleken met de verhouding in enkele vrij recente publicaties van Nederlandse oorsprong die ik in mijn boekenkast heb staan:

- Kort Geding (J.J. Oversteegen), Polak & Van Gennep, 63:7-4
- Daling van temperatuur (P. Calis), B. Bakker, 64:11-1
- Gesprekken met dichters (P. Calis), B. Bakker, 64:10-4
- Scheppen riep hij gaat van Au, (H.U. Jessurun d'Oliveira), Polak & Van Gennep, 65:7-3
- Wat zij bedoelen, (J. Bernlef & K. Schippers), Querido, 65:8-1
- Literair Lustrum (K. Fens e.a.) Polak & V. Gennep, 67:10-3
- 13 verhalen, (J. Hartman), Polak & Van Gennep, 68:12-1.

boek mee te spelen. Het lijkt me eerlijk en normaal dat ik u hun namen en motieven mededeel, in alfabetische volgorde:

Armando: ging akkoord, ‘al ben ik bang dat ik bitter weinig te vertellen heb over de onderwerpen die u voorstelt’, maar uitsluitend door tijdgebrek aan mijn kant ben ik er achteraf nooit toe gekomen een bepaalde afspraak met hem te maken.

Louis-Paul Boon: ‘Excuus nog niet op uw beide brieven te hebben geantwoord, en dit komt omdat ik lang aarzelde wat ik ermee aanvangen zou. Ik geloof dat het voor mij moeilijk is, in dergelijk interview wat te zeggen dat de moeite waard is. Ik heb het trouwens allemaal gezegd in mijn beide boeken “De Kapellekensbaan” en “Zomer te Ter-Muren”, en kan het niet resumeren... Als ik daarover begin zou ik weer twee nieuwe dikke boeken moeten schrijven. Graag had ik, dat u mij er eens van tussenliet, u zult wel voldoende andere mensen hebben.’

Nic Van Bruggen: Na ons gesprek heeft hij me, in alle vriendschap en om een reden die niets met de opzet van dit boek te maken heeft, gevraagd het interview niet te publiceren.

Jacques Hamelink: ‘Bovendien schijnt het mij toe dat de serie zaken (termen) die u in verband wilt brengen met de “ideeën en problemen” van mijn werk, daarmee nauwelijks iets uitstaande hebben.’

Willem Frederik Hermans: ‘Het onderwerp waarover u mij wilt interviewen zou interessant genoeg zijn om een boek over te schrijven. Ik weet nog niet of ik daar ooit toe komen zal, maar in elk geval ben ik niet frivool genoeg om er zo maar in een vraaggesprek te hooi en te gras iets over te zeggen. Ik heb trouwens in het algemeen op interviews tegen, dat men ertoe gebracht wordt dingen te zeggen die men beter eerst zorgvuldig zou kunnen overdenken, om ze daarna in alle rust op papier te zeggen.’ Ik heb Hermans toen voorgesteld hem een reeks kernvragen te zenden, die hij dan schriftelijk kon beantwoorden, maar hij is op dat verzoek niet ingegaan.

Gerard Kornelis Franciscus, Markies van het Reve: ‘Ik dank U voor Uw brief van 7 Mei jongstleden. Aan Uw daarin gesteld verzoek kan ik tot mijn spijt niet voldoen, omdat ik aan het schrijven van een nieuw boek ben begonnen, & geen tijd meer

wil besteden aan lezingen, interviews en dergelijke, die mij alleen ergernis & tijdverlies bezorgen. Ik heb wel politieke opvattingen, maar houd ze liever voor me dan ze vervalst of verminkt te zien weergegeven. De moderne, zich progressief noemende kunstenaars wensen het gangsterisme van de rode nazis te aanbidden; ik ga aan het werk & houd ramen & deuren gesloten tot de gramschap voorbij is. De hedendaagse kunstenaar vreest de vrijheid & gevarieerdheid van onze maatschappij, & wil vervolgd & vernietigd worden, zoals in Rusland of in China, & hunkert naar publieke executies onder het handgeklap van tienduizenden toeschouwers (zoals eergisteren, in Peking). Wie daar zijn stem tegen durft te verheffen, is een “fascist”, “aartsreactionair”, etc.

Ik kan maar het beste voortwerken, zo goed mogelijk werk maken & zoveel mogelijk geld verdienen om een groter, op een ruimer erf gelegen & beter tegen het gepeupel te verdedigen huis te kunnen kopen.

Met mijn beste wensen voor het sukses Uwer onderneming, ben ik, met de meeste hoogachting, Uw’

Maria Rosseels: ‘Om allerlei redenen - waaronder het feit dat ik voorlopig zelf met een boek bezig ben dat al mijn tijd en aandacht in beslag neemt - moet ik, tot mijn spijt, negatief antwoorden op uw vererend verzoek. Ik geloof ook niet dat u veel in mijn werk zou ontdekken dat past in het kader van uw interview, vermits de kritiek beweert dat ik “buiten de tijd leef” - en ten dele is dat ook wel zo. Er zijn ongetwijfeld belangrijke moderne auteurs in Vlaanderen en Nederland, wier werk inderdaad eigentijdse problematiek behandelt of er door beïnvloed is.’

Bert Schierbeek: Enkele dagen na de brief waarin ik hem schreef dat ik graag een gesprek met hem in de bundel zou opnemen kreeg ik, per luchtpost, een vriendelijk en bevestigend antwoord. In de daaropvolgende maanden heb ik schriftelijk en telefonisch 6 of 7 keer geprobeerd met hem een afspraak te maken, helaas zonder antwoord te krijgen.

Oscar B. Timmers: ‘Gezien het thema van uw interviewboek, moet ik u helaas medelen dat ik over betreffende problemen geen welomlijnde en goed geformuleerde meningen zou

kunnen geven. Ik ben er welzeker bij betrokken, maar dat is niet *vanuit* mijn werk te herleiden, of verloopt langs dermate subtiele wegen dat ik er toch niets koncreets over zou kunnen zeggen. De kwestie is dus niet, dat ik niet zou sympathiseren met de opzet van uw interviews, integendeel, maar mijn preoccupaties als schrijver liggen in een heel ander vlak.'

Simon Vestdijk: 'Daar ik de laatste tijd voortdurend aanvragen voor interviews krijg, kan ik u helaas niet van dienst zijn.'

Simon Vinkenoog antwoordde niet eens.

5 Volgorde

De gesprekken werden in dit boek gerangschikt in de volgorde waarin de definitieve tekst tot stand kwam: dat kan zowel de dag van het gesprek zelf zijn als, wegens enig over en weer geschrijf, enkele weken later.

6 Feiten

Het bedrag dat de Amerikanen in 64-67 aan de oorlog in Vietnam spendeerden is zo hoog dat, als men het had verdeeld onder de bevolking van Vietnam, iedere man, vrouw of kind 200.000 F zou gekregen hebben. Het gemiddelde inkomen in Z.-Vietnam bedraagt nog geen 15.000 F per persoon en per jaar.

Ongeveer 15 miljoen mensen lijden nu nog aan open tuberculose, en zij zullen ongeveer 50.000.000 anderen besmetten.

De medische behandeling van ondervoedingsziekten kost in Guatemala bijvoorbeeld 600 dollar per ziektegeval per jaar, terwijl preventieve maatregelen slechts 10 dollar zouden gevegd hebben.

Het is mode geworden de kleur van het WC-papier te kiezen op basis van de kleur van de tegels in het hokje.

7 Edward Lear

Oh dear! how disgusting is life!
To improve it O what can we do?
Most disgusting is hustle and strife,
And of all things an ill-fitting shoe,
Oh botter an ill-fitting shoe!

8 Ik

Geboren te Antwerpen op 26 november 1929. Van mijn 5e jaar af astmalijder, maar genezen toen ik 15 was. Van mijn 6e jaar af opgevoed in het katholiek onderwijs, wat helaas altijd sporen nalaat. Na geloofsverlies en volkomen mislukte studies van mijn 18e jaar af ambtenaar bij het stadsbestuur van Antwerpen, wat ook al ongeneeslijk blijkt. Gehuwd sinds mijn 28e jaar, en sinds 4 jaar vader van Stefan, aan wie dit boek is opgedragen.

Mijn vader was een deftig man. Een wet die de hoge inkomens belastingvrij zou maken had hem naar alle waarschijnlijkheid minder gechoqueerd dan een wet die het gemengd onderwijs zou invoeren. Maar hij benadert het dichtst mijn voorstelling van de heiligheid.

In een van mijn novellen laat ik iemand zeggen: ‘Mijn moeder is alles wat God in mij heeft nagelaten.’ Die zin zou ik nooit geschreven hebben zonder *mijn* moeder.

Ik kan, mag noch wil hen iets verwijten, al betreur ik soms dat zij mij in een al te grote afzondering hebben opgevoed. Op school werd mij daarenboven ingeprent dat de persoonlijke zuiverheid erg belangrijk is, bijna zo belangrijk als God, maar over de wereld waarin we leefden werd nauwelijks gesproken. Dat was slechts een nogal standvastig decor, waarover wij ons dus niet druk hoefden te maken.

Zoals ik reeds zei heeft uitsluitend de literatuur mij geleerd dat ik ook een sociale dimensie heb.

De afzondering, waartoe ik aanvankelijk door mijn astma verplicht was, heb ik al te lang aanvaard. Een korte periode van activiteiten in ‘De Nevelvlek’, een Antwerpse culturele beweging en een veel langere periode van activiteiten in een groot aantal kroegen, leerden me ook dat ik weinig sociaal talent heb, een gesloten karakter, ongemakkelijk en gespannen ben in gezelschap, geremd bij persoonlijk contact. Ik heb me na die escapades dan maar weer opgesloten in mijn eenzelveheid en bewust afgezonderd van de literaire keuken.

Ook in dit opzicht was het maken van dit interviewboek voor mij een soort avontuur. Ik geloof dan ook dat dit de aangewezen plaats is om alle geïnterviewden van harte te danken

voor de prettige sfeer waarin deze gesprekken, zonder uitzondering, plaats hadden.

Mijn roman ‘Mathias 't Kofschip’ is gebouwd op de moeilijkheid die ik zelf ondervond om, komende vanuit de afzondering en het intens beoefenen van de navelkijkerij, door het schrijven zinvol aan de tijd deel te nemen. Mathias 't Kofschip is mislukt in zijn schrijven en in zijn poging zich door de daad te engageren. De wereld waarin hij zich bevindt lijkt hem geen kans tot engagement te geven. Is dit te wijten aan een persoonlijke constructiefout, aan de onoverzichtelijkheid en onmenselijkheid van de wereld, of aan de onvolmaaktheid van het woord als communicatiemiddel? Ik wist het niet en had de indruk dat ik mezelf met dit boek op een dood spoor geschreven had. Ook om uit deze impasse te komen ben ik met dit interviewboek begonnen.

9 Background

Ik ben geen academicus, geen socioloog, econoom of historicus, ik ben politiek ongeschoold, niet eens een ervaren interviewer. Ik ben een schrijver, wat dat dan verder ook mag zeggen over mijn betekenis of talent.

Maar vooral ben ik iemand die zich bedreigd voelt door de maatschappij waarin hij leeft, want die is duidelijk zo gestructureerd dat zij de mens in zichzelf opsluit, dus belet zijn mogelijkheden te ontwikkelen, dus steeds meer ontmenselijkt. Sinds jaren tracht ik er wegwijs in te worden, heb ik tot kotsens toe artikelen, tijdschriften en boeken over geschiedenis, sociologie, politiek, economie en aanverwante dingen doorgewerkt, zonder duidelijk resultaat, net als trouwens in de tijd waarin ik uit mijn moeilijkheden met ziel en klieren trachtte te kruipen door nog haast uitsluitend werken over psychologie te lezen, een inspanning die alleen maar tot resultaat had dat ik wel veel wetenschappelijke kennis over mijn complexen vergaarde, maar verder geen zier verbeterde.

Als ik Lukàcs lees dan verveel ik me bladzijden lang behoorlijk, word geboeid door andere passages, maar geef grif toe dat ik ook die passages wel niet altijd tot in hun laatste consequenties zal begrijpen, door gemis aan een wetenschappelijk

gevormde basis. Ik heb ook Lucien Goldmann gelezen en Herbert Marcuse en Mac Luhan en Fulbright en Hanna Arendt en Sartre en Camus en Butor en Régis Debray, om me maar te beperken tot een mengelmoesje van namen die voortdurend in de actualiteit staan. Al bewoog ik me bij al deze mensen op meer vertrouwd terrein, toch voel ik me daardoor nog geen theoreticus of essayist worden. Maar moet ik daarom zwijgen?

Het kernprobleem waaromheen ik alle andere vraagstukken en gegevens schikte was hetzelfde probleem waarmee de literatuursociologie zich bezighoudt - waarbij ik (ten overvloede) wil opmerken dat ik iemand die graag 's zondagsochtends een fietstochtje maakt geen wielrenner noem. Bij de lectuur van het boeiend artikel 'Aspecten van de literatuursociologie' van Helmut Gaus (verschenen in 'Yang' 25/26) stelde ik vast dat, al ben ik helemaal niet vertrouwd met het werk en de ideeën van daarin genoemde auteurs als Memmi en Schucking e.a., ik - en alle auteurs zullen wel in die positie verkeren - hun argumenten pro en contra allerlei aspecten van de correlatie tussen literatuur en maatschappij, gewoon door het feit dat ik schrijf, grotendeels ook al bij mezelf had gevonden, zonder doctorstitel dus, en wat minder akelig geformuleerd allicht, en dat deze niet-wetenschappelijke aanpak zelfs het voordeel had dat ik niet behoefde te kampen met de wat idiote moeilijkheid van de wetenschapsman die over literatuur pratend geen esthetisch oordeel mag uitspreken, en dus het werk van H. Courths-Mahler op gelijke voet moet behandelen met dat van, pak weg, Kafka of Joyce.

Wat ik tracht duidelijk te maken is dat ik het zeer gemakkelijke verwijt 'schoenmaker blijf bij uw leest' telkens wanneer hier over politiek, sociologie en aanverwante dingen wordt gesproken niet neem omdat de schrijver, als auteur en als mens, hier, met natuurlijk een andere benaderingswijze dan die van de doctorandus, beslist recht en zelfs plicht van spreken heeft. Wij voelen ons slechts thuis in onszelf en in onze omgeving in de mate waarin wij die kunnen veranderen. Zoals Camus het zegt: 'L'oeuvre la plus haute sera toujours (...) celle qui équilibrera le réel et le refus que l'homme oppose à ce réel.'

De plicht tot spreken zei ik daarnet, en wel beslist omdat de schrijver de enige ‘kunstenaar’ is die werkt met materiaal dat door de mens zelf gecreëerd is: het woord. Het woord ontstond uit het bewustzijn van het menselijk tekort - men spreekt van de goddelijke stilte. Het is een teken van onmacht en van protest tegen deze situatie, maar tegelijkertijd maakt het de mens ook vrij.

Het woord ligt aan de basis van de menselijke vrijheid - dus moet de literatuur trachten ons uit het menselijk tekort, uit het schandaal van onze existentiële eenzaamheid te redden door de grens van de communicatiemogelijkheden te verleggen, dus onze vrijheid te vergroten. Wie zulke geëngageerdheid op niet-hypocriete wijze interpreteert aanvaardt ook zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. Wat niet noodzakelijk wil zeggen dat er in elk boek een sociaal protest moet zitten. Veel van mijn overtuigingen zijn, terwijl ik aan dit boek werkte, geëvolueerd of met een zuchtje in elkaar gezakt, maar deze opvatting bleef overeind. Het is mijn standpunt, desnoods mijn vooroordeel.

10 *Jean-Paul Sartre*

L'écrivain est en situation dans son époque: chaque parole a des retentissements. Chaque silence aussi. Je tiens Flaubert et Goncourt pour responsables de la répression qui suivit la Commune parce qu'ils n'ont pas écrit une ligne pour l'empêcher.

Verschillende van deze interviews verschenen reeds in kranten en tijdschriften:

Ed Hoornik (De Volkskrant) - Hugo Claus (Nieuwe Rotterdamse Courant) - Gerard Walschap, Hugo Raes en J. Bernlef (Het Parool) - Harry Mulisch, Jacq Firmin Vogelaar en Jan Wolkers (De Standaard) - Hella S. Haasse en Jef Last (Friese Koerier) - Adriaan van der Veen (Haagsche Courant) - Faber & Heere Heeresma (De Nieuwe Linie).

De bio/bibliografische nota's voorzien van een (*) werden door de betrokken auteur opgesteld, de andere heb ik zelf bij elkaar gezocht.

Ik dank de heer Maarten van Nierop, directeur bij de uitgeverij die, niettegenstaande het feit dat ik op het stuk van interviews niet de minste ondervinding had en evenmin ooit enig bewijs had geleverd de problemen die ik wou bespreken aan te kunnen, toch voldoende vertrouwen in me bleek te hebben om me de kans te geven dit boek te maken.

René Gysen

(*) Geboren te Antwerpen, op 8 maart 1927. Hogere middelbare studies, wetenschappelijke afdeling, aan het kon. atheneum van die stad (1938-1944). Daarna twee maanden als leerjongen op een fabriek (1944), een half jaar bureeljongen bij het Amerikaanse leger (1944-1945), tenslotte ambtenaar bij de stedelijke administratie (sinds 1945).

Longtuberculose eind 1945, een jaar later gecompliceerd door een etterpleuris. Verblijf in ziekenhuizen en sanatoria van oktober 1946 tot augustus 1949 en van oktober 1957 tot april 1959. Gehuwd in 1955, een dochtertje in 1968.

Redacteur van *Gard Sivik* van 1956 tot 1964, redacteur van *Komma* van 1964 tot heden. Medewerking aan *Vooruit*, literair criticus van *De Nieuwe Gazet* sinds 1965.

Reizen naar Verenigde Staten (1965), Portugal (1966), Sovjet-Unie (1967) en Tunesië (1968).

Publikaties:

Met andere woorden (poëzie-bloemlezing in samenwerking met Hans Sleutelaar, 1960),

Een mond zonder alibi (verhalen, 1960),

De slecht befaamde Markies de Sade (monografie, 1961),

The French way (roman in het Engels, 1963, onder ps. John Lamoureux),

Pierre Klossowski (plaket, 1964, privé-uitgave),

Processie All Stars (proza, 1964),

Grillige Kathleen (proza, 1966).

Mede-vertaler met Gust Gils en Freddy de Vree van 'Juliet' van Markies de Sade (1965). Toneelbewerking van 'Witte Nachten' van F.M. Dostojewski (1968).

A In een interview hebt u eens gezegd: ‘Ik geloof dat ik de laatste tijd een grotere sociale belangstelling krijg, overigens moet ik toegeven dat ik in de kranten eerst naar de wielerslagen ga kijken, tenzij er echt wat bijzonders aan de hand is!’ Ik zou dat, tussen haakjes, ook over mezelf kunnen zeggen, met als enig verschil dat ik naar de voetbalslagen kijk. Ik wilde u vragen: heeft de literatuur in deze evolutie een rol gespeeld?

G De literatuur heeft daarin geen rol gespeeld, ik bedoel die van anderen, maar wel het schrijven. Op zeker ogenblik stel je vast dat je veranderd bent en anders schrijven moet. Die twee zaken vallen samen. En meer begrijp je er zelf niet van.

A U zegt toch van uw werk dat het van A tot Z geëngageerd is. Kunt u precies duidelijk maken wat dat ‘engagement’ voor u inhoudt?

G Engagement betekent voor mij niet wat men er gewoonlijk onder verstaat: het zich inzetten voor ideeën, overtuigingen, partijen, de medemensen. Wel voel ik me geëngageerd door wat ik schrijf en kan ik niets anders uitdrukken dan wat me echt beweegt, beschrijven wat me werkelijk interesseert, al schrijvend zoekend naar het heil, tastend naar de grond, die ik zelf niet ken. Maar deze houding leidde er uiteindelijk toe dat ik me meer voor het sociale en politieke ging interesseren. Echter niet in de eerste plaats op het domein van het openbare leven, maar als realiteit voor personen die ik concreet om me heen zie. En die interesse leg ik me niet uit plichtsgevoel op. Ik vind het belangrijk dat ik niet humaner wil zijn dan wat zich werkelijk in mijn gemoed afspeelt.

A ‘Als realiteit voor personen die ik concreet om me heen zie’, zegt u. In uw werk treft me echter voortdurend een element van vervreemding. Wat u zelf zegt in uw ‘geloofsbrief’: ‘...een zekere vervreemding het banaliseren van de realiteit voorkomt: je lukt je spoken.’ Betekent dit dat u het concrete wil afzwakken of is het, wat ik vermoed, precies andersom?

G In die geloofsbrief heb ik twee tegengestelde strevingen uiteengezet waarvan ik hoop dat ze elkaar niet alleen in evenwicht houden, maar ook tot zelfontwikkeling aansporen. Het gaat hier enerzijds om het verlangen, met grote nuchterheid, en ook wel nederigheid, de objectieve werkelijkheid, tot in het

banale en alledaagse, te kennen, te beleven en te doorgronden. Maar anderzijds weet ik maar al te goed dat dit niet kan gebeuren zonder die werkelijkheid te veranderen. Alleen al door iets te begrijpen wordt het anders in je ogen, is het dus anders. Het wordt uiteindelijk de menselijke geest (wat ik mijn spoken noemde) die je uitbeeldt in plaats van de objectieve werkelijkheid die oorspronkelijk je interesse opwekte. Deze wordt daardoor dus anders, nieuw, vreemd. Dat is wellicht die vervreemding die u trof. Iets wat me, tussen haakjes, verheugt.

A Ik heb die vraag gesteld omdat ik meende dat ze ergens raakt aan een passage in het eerste verhaal uit uw bundel 'Processie All Stars', een passage die me intrigeert en die denk ik rechtstreeks in verband staat met de problemen waarover ik het wil hebben. U vertelt daarin een 'anecdote' die zo begint: 'Een fiets die op haar kop staat...' en besluit dan: 'Zoiets kan me doen schreien. En dan spreekt men van kernproefnemingen, is dat het juiste woord?', en van marsen op Brussel, muren te Berlijn. En ik schaam me, ik schaam me de ogen uit mijn kop.'

G De zin die u citeert heb ik zo'n acht jaar geleden neergeschreven. Het is of een vreemde tot me spreekt. Maar ik wil uw vraag niet ontvluchten. Ik herinner het me nu, het steunt op een echte ervaring. Ik luisterde naar het geluid van een kaart tussen de spaken van een rijwiel. Kinderen steken zo'n kaart op het wiel van hun fiets. En ze hebben gelijk: zoiets is poëzie. Maar door een gebrek aan concentratie - of gebeurde de verwisseling alleen later bij het herinneren? - dacht ik dat het geluid dat van een heel zoetlopende motor was. Ik stel me dat voor in een stille, lege ruimte. Het wonder is dat fiets en auto één zijn geworden. Er is ook de reminiscentie aan het mooie kinderspelletje. Ik voel dat in zulke ervaringen het schoonste ligt van wat menselijk bereikbaar is. Wanneer ik daartegenover aan de schande van onze gewelddadige, ikzuchtige wereld denk (bijvoorbeeld kernproeven, mars op Brussel, muur te Berlijn), dan schaam ik me omdat ik tenslotte geen engel ben, en ook tot die wereld behoor.

A 'Ook tot die wereld behoor' - impliceert dat: en ik machteloos ben, de literatuur machteloos is?

G Echte literatuur is niet mondain. De schrijver is in die verhou-

dingen de hofnar die hoogstens de machtigen der aarde kan vermaken. Maar op een heel ander plan heeft de literatuur macht over de geest. Niet waar het om wereldse, politieke, sociale actie gaat, daar is de invloed toevallig, fragmentair, onrechtstreeks. Maar waar literatuur, met andere geestesstromingen, het wereldbeeld en het mensbeeld mee verandert. Want dit gewijzigd beeld zal uiteindelijk de daden inspireren.

A Een eerste vraag op dit antwoord: mannen van het woord hebben inderdaad het wereld- en mensbeeld helpen veranderen, maar ook incidenteel revoluties veroorzaakt (in zijn 'De arrogantie van de macht' noemt W. Fulbright er enkele: Rousseau, Mazzini, Marx). Ziet u de invloed van de literatuur op de geest nu toe- of afnemen?

G Ik kan niet vergelijken met vroeger. Als ik de wansmakelijke literatuur er bij mag rekenen, dan valt een bepaalde invloed niet te loochenen. Onze wereld staat in vele opzichten vijandig tegenover de geest. Op andere wijze dan vroeger, maar méér? Dat weet ik niet. Wel geloof ik dat het gevaar vroeger meer uitging van het rondit beestige, driftige, primitieve, nu van het onechte, nagemaakte, middelmatige, hypocriete, dat overigens heel snel omslaat in het dierlijk geweld dat van alle eeuwen is.

A Een tweede vraag, die het probleem omkeert: Vietnam, grote sociale conflicten, studentenrevolte, honger - een woordenboek vol schandalen in onze toch wel uiterst bewogen tijd. Denkt u dat deze problemen invloed uitoefenen op de ontwikkeling van de literatuur?

G Ik denk het en hoop het. Het enige voorbehoud dat ik hier moet maken is dat schrijvers - en niet alleen schrijvers - die kwesties voor eigen glorie gaan exploiteren onder voorwendsel van een bewogenheid die opportuun en opportunistisch is. Dit gebeurt daarom niet altijd cynisch. Maar ik sta uiterst wantrouwig tegenover een bewust humanisme. We zijn allemaal zulke afschuwelijke hypocrieten. Het minste wat we kunnen doen is ons humanisme met enige ironie en ongeloof tegenover onszelf kruiden. En maar heel bescheiden hopen dat we anderzijds toch ook eerlijk en oprecht begaan zijn met deze wereld. De mens zit vol tegenstrijdigheden. De meeste schrijvers zullen

wel dubbele bedoelingen hebben: kleinzielige (carrière, succes, etc.) en edelmoedige.

A Dat zal wel. En niet alleen dat. U hebt het zelf ook ergens gezegd: ‘Schrijvers die zich bewust inzetten voor sociale doeleinden werpen niet noodzakelijk de beste vruchten af. De integrale mens is daarvoor een te paradoxaal wezen en zijn bewuste strevingen kunnen in strijd zijn met irrationele drijfveren...’ Speelt die paradox ook op een ander plan? De meest progressieve literatuur (ik denk hier eigenlijk vooral aan de nouveau roman) haakt, of vergis ik me?, in op de ontmenselijkingstendens die het duidelijkste kenmerk is van een zich in totalitaire richting ontwikkelende maatschappij.

G Een literaire stroming kan al evenmin enkelvoudig worden begrepen als een schrijver. Persoonlijk herken ik de ontmenselijkingstendens gemakkelijker in zogezegde geëngageerde literatuur, bijvoorbeeld in het sociaal realisme achter het IJzeren Gordijn. Maar ik spreek de nouveau roman niet vrij. Het zou per boek moeten nagegaan worden. De welvaart en het comfort verminderen het verantwoordelijkheidsgevoel en de realiteitszin. Daarvan zijn sporen te vinden in de progressieve literatuur.

A U houdt niet van sociaal-realisme, of van programmatische literatuur. Ik trouwens evenmin. De belangen van de literatuur hebben voor u prioriteit. Dreigt daardoor niet het gevaar dat literatuur een ivoren toren wordt?

G De afzondering waarin literatuur verkeert valt niet te verhelpen. Zij is het gevolg van onbegrip, gebrek aan interesse, onmacht van het publiek. Maar literatuur is daarom nog niet irreëel. Indien ze in geen enkel opzicht nog reëel met mens en wereld te maken zou hebben, dan zou het natuurlijk onbelangrijke literatuur worden. Het wetenschappelijk onderzoek is ook maar toegankelijk voor zeer weinigen, maar grijpt daarom niet minder in het leven der mensen in. Niet alleen door de toepassingen, maar ook door de veranderde opvattingen die er nodig zijn om het voort te kunnen zetten. Een schrijver moet er zich niet om bekommeren of velen hem kunnen lezen, wel of wat hij schrijft zin heeft. Beter één goede lezer van één werkelijk idee, dan miljoenen lezers voor gemeenplaatsen.

A Ik ben het volkomen met u eens dat een schrijver zich geen zorgen mag maken over het aantal lezers dat hij kan bereiken - maar het is een feit dat hij de enige kunstenaar is die als materiaal een creatie van de mens zelf gebruikt: het woord, dat de mens vrij hielp maken en dat zijn belangrijkste communicatiemiddel is. Brengt dat niet mee dat, wil hij het woord niet van zijn bestemming verwijderen, hij verplicht is, niet van concessies te doen aan de smaak van het publiek, wel zich open te stellen, het woord als communicatiemiddel beter hanteerbaar te maken, de mens dus uit zijn existentiële eenzaamheid te helen? Deze vraag kan misschien als besluit dienst doen?

G Het woord als communicatiemiddel is niet alleen hanteerbaar. Voor zover het hanteerbaar is, een technisch middel dus, biedt het weinig kans creatief te zijn. Het is als een fenomeen dat ons uit de handen dreigt te lopen, waarmee we strijden, waarop we een voorlopige, steeds herroepbare waarheid veroveren, dat ons verwondert, ons onvoorzien overvalt, en zich even plots overgeeft aan onze eigenzinnige wil, dat het ons de gelegenheid biedt iets te communiceren dat belangrijk is. Dat wil niet zeggen dat een zeker meesterschap over de woorden geen positieve gevolgen heeft. Maar dit meesterschap mag geen technische dwang zijn waardoor men zijn vooropgezette wil oplegt, maar een beheersing van de materie met tegenwoordigheid van geest.

A Is er iets dat u, in verband met de probleemstelling waar we van uitgegaan zijn, nog bepaald wou zeggen?

G Ik heb het gevoel te veel besliste uitspraken te hebben gedaan, alsof ik het allemaal zo zeker wist. Maar eigenlijk heb ik een lied gezongen: daarmee oordeel je niet, maar schep je iets dat Joost weet wat communiceert.

Gust Gils

(*) Geboren 1924 te Antwerpen. Woont te Brasschaat. Stadsambtenaar te Antwerpen. Debuteerde als dichter 1953. Medeoprichter tijdschrift *Gard Sivik* 1955. Nam deel aan de poëziemanifestaties *Poëzie in Carré* te Amsterdam en *Poëzie in het Paleis* te Brussel, 1966, alsook aan de Protest Read-in *Anti censuur* te Antwerpen, 1968.

Van der Hoogtprijs 1966 voor zijn dichtbundel *Een plaats onder de maan*.

VOORNAAMSTE WERKEN:

Poëzie:

Gewapend oog (1962)

Drie partituren (1962)

Een plaats onder de maan (1965)

Manuskript gevonden tijdens achtervolging (1967)

Proza:

Verbanningen (1964)

De röntgenziekte (1966)

Berichten om bestwil (1968)

Toneel:

Muizen (gecreëerd 1960, op Nederlandse TV 1968)

De slaap der gedrukten (gecreëerd 1965)

Een begin genaamd einde (nooit opgevoerd)

Chaoskopie (idem), enz.

A Ik zou, waarschijnlijk tegen de ongeschreven wetten van de goede interview-techniek in, willen beginnen met een bijzonder volumineuze vraag:

Op uw werk lijkt een uitspraak van Camus wel bijzonder toepasselijk: 'Een wereld die men kan verklaren, zelfs met weinig

redelijkheid, is altijd nog een vertrouwde wereld. Maar in een wereld die plotseling van illusies en licht beroofd is, voelt de mens zich een vreemdeling.'

In 'De Röntgenziekte' zegt u zelf: 'Toch, deze conflicten (...) zijn meest tastbare en dramatische conflicten met de buitenwereld, lijken hem al even onwerkelijk als de meest statiese aspecten - landschappen, luchten, vergezichten, van diezelfde buitenwereld. Wat hij ziet en ervaart, het decor waar hij in leeft, hij kan dat niet ernstig opnemen. Hij voelt er zich niet van afgezonderd of van vervreemd; maar in zijn ogen bestaat het amper half, een soort verdichte rookmassa die elk ogenblik kan optrekken en verwaaien. De waarachtige, onmiskenbare, direkt tastbare werkelijkheid draagt hij in zichzelf.' Daar sluit een passage uit 'Berichten om bestwil' logisch bij aan: 'hij hoopt maar dat doodgaan betekent: eindelijk volkomen onbedaarlijk onmetelijk met dit alles kunnen lachen', want, zegt u even verder in hetzelfde boek: 'Doodzijn is maar relatief: jij bent nu levend, het zijn de levenden die je hebt achtergelaten die een schaduwwereld worden.'

Nu lijkt mij deze conflictsituatie tussen individu en omgeving precies terug te brengen tot wat men met een modewoord communicatiestoornissen noemt, in de eerste plaats te wijten aan de ontoereikendheid van het woord dat er niet (meer) toe komt de ons omringende wereld waar te maken.

Zit ik met deze hypothese fout?

G Ik vertolk in die bepaalde passage uit 'De Röntgenziekte' het standpunt van een personage, standpunt dat niet noodzakelijk identiek is met het mijne. Het is een solipsistisch standpunt, zoals je weet is het solipsisme een filosofische en metafysische leer die stelt dat alleen onze eigen bewustzijnsinhoud reëel is. Hoe kunnen er, waar geen communicatie is, communicatiestoornissen plaatsgrijpen? Het is niet omdat het woord ontoereikend is, de realiteit niet integraal kan weergeven, dat we de buitenwereld voor onwerkelijk moeten houden. Al kan men zich, anderzijds, zo blindstaren op woorden dat ze a.h.w. losgeweekt raken van de werkelijkheid, en men tot een soort van leven-in-de-taal vervalt.

A Maar is het niet zo dat allerlei zaken en gebeurtenissen inder-

daad op ons een ‘vervreemde’ indruk gaan maken als het taal-instrument te kort schiet? Denk bv. even aan de situaties waarin men kan terecht komen in een land waarvan men de taal niet kent: de betekenis van misschien tamelijk banale gebeurtenissen ontsnapt ons volkomen.

G Men hoeft niet lijfelijk of direct bij iets betrokken te zijn om er de dramatische invloed van te ondergaan. Beelden uit het tv-journaal, foto's in de krant kunnen daartoe reeds volstaan. Laat ik het nog met een voorbeeld trachten duidelijk te maken. Men loopt door een lege straat op een vroege zomermorgen. Die straat lijkt wel een kanaal. Aan de oevers wonen, zo vroeg op de dag, slechts inactieve mensen. Die straat treft op een bepaalde wijze, die niet direct onder woorden te brengen valt, al kan zij eventueel wel voelbaar worden gemaakt in een gedicht bijvoorbeeld, of een schilderij. Ik zeg wel ‘kunnen’, want ook zonder aanleiding te geven tot een kunstwerk behoudt die straat toch wel een bepaalde, niet-verbale betekenis. Zo hebben de kamers in uw huis voor u een bepaalde betekenis, een strikt persoonlijke betekenis, ze hebben een kwaliteit die niet onmiddellijk in woorden is om te zetten, maar dat maakt die kwaliteit niet minder reëel. Er zijn allerlei zaken die de taal onmogelijk direct tot uitdrukking kan brengen, die ze slechts kan suggereren, en dan nog maar dank zij het feit dat wij bepaalde afspraken hebben gemaakt. Ik geloof dan ook dat men slechts van communicatiestoornissen kan praten op het individuele plan, van individu tot individu, rechtstreeks, omdat we nu eenmaal verplicht zijn woorden te gebruiken die wel hetzelfde klinken maar bij ieder verschillend geladen zijn.

A Functioneert de taal misschien zo gebrekkig omdat ze het tempo van onze evolutie niet heeft kunnen volgen?

G Ze blijft in elk geval het beste communicatiemiddel dat we hebben. En, hoe dan ook, men zal nooit kunnen vermijden dat verschillende interpretaties aan een bepaald woord worden gegeven, en communicatiestoornissen zullen er dus wel altijd zijn. Kijk maar eens hoe onvruchtbaar een discussie over bv. literair engagement gewoonlijk wordt, in welk oeverloos gezwam dat meestal ontaardt, omdat elk van de gesprekspartners het woord totaal anders opvat. Over het algemeen interpre-

teert men het woord als ‘politiek’ engagement, maar dat is het niet noodzakelijk. Men kan zich voor andere dingen engageren, en voor dezelfde dingen op verschillende wijze, en als men niet bij het begin van het gesprek tracht duidelijk te maken wat men precies onder dat woord verstaat komt men uiteraard nergens. Wel lijkt het me zo dat de aard van een aantal veelgebruikte termen, waaromheen zich bij voorkeur gedachten-wisselingen ontspinnen, hen steeds moeilijker te hanteren maakt. Er is een evolutie in de richting van steeds meer omvattende abstracties. Een term als democratie bijvoorbeeld moet een hele gedachtenstroming dekken, een hele gedachten-wereld die dan nog bij elk mens verschillend kan zijn. Om dergelijke begrippen duidelijk te omlijnen zouden lijvige boeken noodzakelijk zijn, die op hun beurt weer tot controversies aanleiding zouden geven. En dan spreek ik nog altijd vanuit de waarschijnlijk al te optimistische veronderstelling dat de mensen die deze begrippen hanteren er ook werkelijk over nagedacht hebben. Al te veel woorden worden ondoordacht gebruikt.

A Heel wat waarden werden de laatste jaren, gelukkig maar, op de helling gezet, heel wat taboes werden doorbroken, heel wat heilige huisjes in elkaar getrapt. Het is daarbij normaal dat bewust of onbewust naar nieuwe steunpunten wordt uitgekeken. Het gevaar is echter niet denkbeeldig dat men, in deze poging tot ordenen, tot het meester blijven van de situatie, in sterk vereenvoudigde en dus noodzakelijk valse en gevaarlijke schema's gaat denken. Omdat dus de steeds meer omvattende abstracties waarover u sprak te moeilijk te hanteren worden. Wij onderkennen deze tendens vooral en wel erg duidelijk in reactionaire milieu's, maar bestaat ze ook niet, al was het slechts in aanleg, bij de progressieven?

G Beslist. Zowel de, wat men gewoonlijk noemt, rechtsen als de linksen vullen de woorden met hun eigen inhoud, bepaald door het complex van hun standpunten, en dus per definitie vereenvoudigd. Dat brengt ons in feite terug tot ons uitgangspunt. Want dat is een van de belangrijkste oorzaken van de communicatiestoornissen.

A Zouden derhalve een belangrijk deel van onze hedendaagse

problemen niet op te lossen zijn gewoon door een zuiverder taalgebruik?

G Ja. De vraag: 'wat bedoel je precies met dat woord?' zou aan de basis van elke discussie moeten liggen. Eerst zou de term zo duidelijk mogelijk moeten gedefinieerd worden. Maar dat zal wel een vrome wens blijven, want een hele boel mensen, en in de eerste plaats politici, hebben levensbelang bij die vaagheid en die onduidelijkheid, omdat heel hun retoriek er op gebouwd is. En ze hebben vrij spel, want geen mens vraagt opheldering. Het is een verlakkerij op grote schaal of, beter nog, wat ik zou noemen: communicatiestoornis met wederzijdse medeplichtigheid.

A Kan de literatuur een rol spelen in het overwinnen van de ontstane communicatiemoeilijkheden?

G Dat hangt er van af hoe je het probleem benaderen wilt. Men kan natuurlijk niet verwachten dat men systematisch gedichten zou gaan schrijven in de vorm van definities, of definities in dichtvorm. Maar, in ruimer verband gezien, kan in een kunstwerk inderdaad de werkelijkheid op pregnantere wijze belicht en gegrepen worden dan uitsluitend door middel van een 'technische' term die door gebrek aan nuancering of door onnadenkendheid bijna inhoudloos is geworden. Ik meen dat we een duidelijk onderscheid moeten maken tussen enerzijds het welbewust vereenvoudigen van een term, dat slechts een beperken, besnoeien is volgens persoonlijke voorkeur, en anderzijds het verrekenen, in de betekenis van een woord, van de subjectieve instelling van de gebruiker, wat enkel in een kunstwerk kan.

A Ligt het in de mogelijkheden van de literatuur een rol te spelen in de maatschappelijke ontwikkeling?

G Ik geloof niet dat ze direct in het verloop der gebeurtenissen kan ingrijpen, maar ze kan dat wel indirect, via het taalgebruik, de hygiëne van het geschreven woord, dat vervolgens de gesproken taal kan beïnvloeden - meen ik, ik heb hierover eerlijk gezegd nooit grondig nagedacht. In elk geval is er in de literatuur een duidelijke strekking om tot een zuiverder taalgebruik te komen. Vooral de na-oorlogse generaties hebben drastisch gebroken met een bepaalde vocabulaire. De inflatie

van termen als ziel en gemoed (om er enkele te noemen) leidde tot volledige betekenisloosheid. Op hun beurt zijn sommige jongeren dan vervallen in een idioom dat meer uitgehold raakte naarmate het meer werd opgeblazen. Maar in het algemeen heeft de moderne schrijver de neiging zijn taal te beschouwen als een wapen dat hij zo scherp mogelijk moet houden.

A Deze evolutie naar een meer doordacht taalgebruik, was dat een louter taalkundig gebeuren, of speelde ze zich af onder druk van allerlei maatschappelijke factoren?

G 'Louter taalkundig', laten we dat aan de filologen overlaten. Maar de schrijver van nu steekt zijn voelhorens uit naar een evolutie van de taal die inderdaad met maatschappelijke veranderingen te maken heeft. Ik denk vooral aan de enorme verspreiding van informatie, zoals we die nu kennen: iedereen kan zich zonder veel moeite of kosten op de hoogte houden van de meest uiteenlopende onderwerpen, tot en met symbolische algebra en cybernetica, waardoor de achtergrond en de woordenschat van de doorsneelezer verandert. Anderzijds werden verschillende termen door de ons omringende chaos steeds zwaarder belast. Vergelijk de betekenis van een woord als atoom vóór Hiroshima met daarna!

A Van het algemene even concreet naar Uzelf. Hebben gebeurtenissen zoals bijvoorbeeld Vietnam een duidelijke invloed uitgeoefend op uw literaire evolutie?

G Niet op bewust vlak. Maar waarschijnlijk wel langs een omweg. Zoiets duikt onder, en verschijnt later weer onder een geheel andere vorm. De kunstenaar beschikt nu eenmaal niet over een bepaald hersencentrum waarin invallen ontstaan die helemaal niets met de werkelijkheid te maken hebben. Neem b.v. mijn 'Röntgenziekte'. Het is geen toeval dat deze titel associaties oproept met stralingsgevaar, maar van een thematische behandeling van dit laatste is geen sprake. De idee van radioactieve dreiging is in bredere zin genomen: het besef van deze en andere verschrikkingen, die in onze tijd en beschaving nog mogelijk blijken, tast ons aan, de informatie over deze gruwelen - denk aan de films van Jacopetti, aan foto's en journaals over Vietnam b.v. - wordt ook een vorm van stralingsgevaar. Hoewel: men maakt ons van dit alles wel bewust, maar onvoldoende om het

gebeuren in zijn volle omgang te beseffen. Vietnam blijft voor ons een lelijk woord. Dergelijke dingen hadden hun aandeel in het ontstaan van (o.m.) ‘De Röntgenziekte’, maar mijn manier van produceren is indirect, het tegengestelde van ad-rem. Wat bij mij gebeurt is het uitkristalliseren van een opeenstapeling van indrukken. Dit uitkristalliseren grijpt soms plaats door toedoen van een duidelijk aanwijsbare stimulans, maar vaker nog is dit niet het geval.

A Denkt u dat de literatuur nu meer dan vroeger beïnvloed wordt door de gebeurtenissen die het tijdsbeeld bepalen?

G Ja, door het gehalte van de indrukken, die nu sterker, brutaler zijn dan vroeger, en vooral elkaar aan een hoger tempo opvolgen. Vroeger werden de indrukken al onmiddellijk afgezwakt door het feit dat er een groot tijdsverschil lag tussen het gebeuren zelf en het ogenblik waarop het nieuws ons bereikte. Wat ver weg was, was ook meteen al een tijd geleden, behoorde tot de geschiedenis. Vandaag kan er niets gebeuren, waar ook ter wereld, of we zijn er meteen van op de hoogte, daardoor voelen we er ons ook meer bij betrokken, dat maakt het klimaat onrustiger.

A Toch is het dan wel eigenaardig dat de literatuur vroeger, denk even aan de sociaal-realistische roman, veel directer aansluiting zocht bij die gebeurtenissen dan nu het geval lijkt te zijn.

G In de maatschappij van vroeger had de literatuur nog een echte functie. Ze kon de ogen van de mensen openen voor bepaalde toestanden. In de tijd van onze grootvaders waren er scherpe tegenstellingen op sociaal gebied, en dat vormde natuurlijk een dankbare aanleiding om met sociale inslag te schrijven, er was iets om zich sterk tegen af te zetten. Wat Zola deed was volkomen verantwoord. Maar hoe vandaag iets soortgelijks te ondernemen zonder open deuren in te trappen? De bij ons nog bestaande wantoestanden zijn van subtielere aard, deze aanklagen is een moeilijke en ondankbare taak, ik denk aan de censuur. De grotere problemen - massale hongersnood, om maar iets te noemen - spelen zich ver van ons af, we kunnen er ons slechts een schimmig idee van vormen, dat ook al schrikwekkend genoeg is, maar in onze tastbare werkelijkheid vinden we er niets van terug, we kunnen er niet echt over meespreken,

we missen zeker de bevoegdheid om er literaire munt uit te slaan.

A Zou het ook niet kunnen zijn dat de literatuur vroeger dacht dat ze een rol van betekenis te spelen had in de maatschappij, en dat wij ons op dat gebied geen illusies meer maken?

G Zou de literatuur dat vroeger gedacht hebben? Zola presteerde effectief iets, maar hij valt buiten de gangbare normen. Er ging ook toen geen storm van protest op. Zola protesteerde. En nu zijn er toch ook figuren van formaat, zoals Bertrand Russell, die met zijn Vietnam-tribunaal iets presteert.

A Maar dat ligt aan de rand van de literatuur.

G Misschien is enkel het medium veranderd. En bedient men zich om te protesteren nu gemakkelijker van de film - en van het toneel, zoals Weisz en Hochhuth. En toneel behoort toch ook tot het domein van de literatuur.

A De nouveau roman gaat zelfs resoluut de andere kant uit.

G Ik ben ook geen voorstander van de nouveau roman. Een beschrijving kan de werkelijkheid niet vervangen. Maar misschien is het wel de verdienste van de nouveau roman dat hij er de lezer toe aanzet houvast te zoeken bij de dingen waar hij direct contact mee heeft, en zich niet bezig te houden met abstract gezwijmel.

A Betekent dat niet dat de nouveau roman een typisch bourgeois-standpunt inneemt?

G Om die vraag te beantwoorden moeten we het er over eens zijn (daar heb je 't weer!) wat een typisch bourgeois-standpunt is. Voor de Marxist b.v. is de bourgeois de vijand, de niet-Marxist. Voor mij is de bourgeois een zich vastklamper, niet alleen aan bezittingen maar ook aan opvattingen, de man met zekerheden, die hij niet bereid is ter discussie te stellen, het geestelijk fossiel kortom - waarvan dan niet alleen de 'burger', maar ook de doctrinaire Marxist een voorbeeld is. Zo gezien zijn de NR-jongens niet bourgeois waar zij geen vrede nemen met het gevestigde, overgeleverde romanbegrip. Anderzijds wijst hun nadrukkelijk programmatische instelling, de pedanterie waarmee zij hun opvattingen verkondigen, en de soms monomane wijze waarop zij hun theorieën in praktijk omzetten, op een hang naar literaire zekerheid, die wel bourgeois te noemen is.

A Ziet u een verband tussen hermetisme en nouveau roman?

G Wat is hermetisme? Het construeren van een taal die naar zichzelf verwijst en welbewust niet aansluit bij de actualiteit. Dat lijkt me niet onmiddellijk de bedoeling van de nouveau roman. Zijn werkwijze wijst zelfs op het tegendeel. Het hermetische idioom hoort bij dichters die zich opzettelijk geen thematiek willen laten opleggen door de tijd waarin ze toevallig leven. Iets waar ik mee akkoord kan gaan. Elke vorm van opzettelijkheid als men schrijft schaadt aan de authenticiteit van wat men doet. Men mag geen zelf-censuur uitoefenen. Overigens vraag ik me af hoe men los kan staan van de tijd waarin men leeft. Geen mens kan nu de mentaliteit van een oude Griek cultiveren. Tenzij hij in een klooster leeft of schizofreen is.

A In zijn bespreking van uw werk legt Eugeen Van Itterbeek nogal wat nadruk op het element van angst in uw werk. Kunt u daarmee akkoord gaan?

G Ik heb niet veel op met deze term, maar het element is er, of laat ik zeggen het motief. Dit soort van emotie heeft vroeger een rol gespeeld bij het ontstaan van een aantal van mijn geschriften - wat op zichzelf niet zo belangrijk is - en blijkbaar is die angst daarin ook voelbaar gemaakt. Maar hem cultiveren deed ik niet, dat wil ik wel beklemtonen.

A U spreekt van angst vroeger. Dat motief verliest dus aan invloed. Was dat een angst die wortelde in privé-omstandigheden of was het een existentiële angst, of een angst die bepaald werd door de omgeving waarin we leven?

G In de eerste plaats in privé-omstandigheden. Verder ook het probleem, waarmee ieder bewust mens geconfronteerd wordt, om op leefbare wijze te kunnen leven, volgens eigen geweten. De moeilijkheid is niet ten onder te gaan doordat men zich door de angst-terminologie laat verstikken. Men kan tenslotte neuroticus worden omdat men er voortdurend hoort over praten, en alles wat er over gezegd wordt op zichzelf gaat betrekken. Korzybski, de man van de 'general semantics' schrijft zelfs geestesziekten toe aan verkeerd taalgebruik. Taal kan een geweldig nefaste invloed uitoefenen.

A Of helpen. Heeft het schrijven een rol gespeeld in dat loskomen uit de angst?

G Ja, het was er nauw mee verbonden. Ik zie niet in hoe ik die zaken zou kunnen scheiden. Wat natuurlijk weer niet wil zeggen dat mijn verhalen een verslag geven van dit proces. Ze zijn er, volgens mijn indirecte methode, de neerslag van.

A Is er, in verband met het probleem waar we van uitgegaan zijn, nog iets dat u absoluut wilde zeggen en dat in dit gesprek niet aan bod is gekomen?

G Nee, ik wil het hier graag bij laten - of ik word nog zoals de man waarover ik schreef in mijn laatste prozabundel, 'Berichten om bestwil': 'Hij veroorzaakte veel voetnoten bij het nageslacht'.

Jef Geeraerts

(*) Over mijn leven is niet veel te zeggen, toch niet in verband met de interviews.
Alleen de geboorte: Antwerpen, 23 februari 1930. Wel zal ik mijn werk opnoemen:

1962	Ik ben maar een neger (Van Kampen & Zn, A'dam)
1963	Schroot (id.)
1965	Zonder Clan (id.)
1965	Ik ben maar een neger (Marnix Pockets, Manteau)
1966	Het verhaal van Matsombo (id.)
	De Troglodieten (id.)
1967	De 7 Doeken der Schepping (id.)
1968	Gangreen 1 (Black Venus) (id.)

Vertalingen uit het Frans van romans van Blaise Cendrars, Boris Vian, Albertine Sarrazin, van Roemeense en Bulgaarse verhalen.

Medewerking aan Nieuw Vlaams Tijdschrift, Vlaamse Gids, Dietsche Warande & Belfort, Komma, Ruimten.

Medewerker van K.R.O. Hilversum voor vertaling en schrijven van hoorspelen, o.m. 'Avondspelen' en 'Finale'. Vertaling ook van hoorspelen voor B.R.T.

Werd vertaald in het

Frans: verhalen uit 'De troglodieten'.

Engels: idem (verschenen in 'Delta').

Duits: Ik ben maar een neger; Het verhaal van Matsombo; De Troglodieten. Stukken in 'Werk van nu 2' (Manteau); 'Werk van nu 4' (id.); '7 over Jonckheere' (id.); 'Het dier en wij' (id.).

Bloemlezingen:

In '13 Verhalen' (verzameld door J. Hartman, bij Polak & Van Genneep), het verhaal 'Water'.

In 'Niederländer Erzählen' (Fischer Verlag), het verhaal 'De vulkanen'.

In 'Les grands Conteurs flamands' het verhaal 'De Taaie'.

In 'Flämische Erzählungen', Ost-Berlin, eveneens het verhaal 'De Taaie'.

A Ik vind 'Het verhaal van Matsombo' uw minst geslaagde roman. Hij zit met namen, data, plaatsen en anekdoten zo erg vast aan de politieke of maatschappelijke realiteit dat hij het authentieke mist dat eigen is aan goede literatuur. Zou dat kunnen wijzen op een kortsluiting tussen literatuur en wat ik maar sociale realiteit zal noemen?

G Dat boek, en 'Ik ben maar een neger' hebben voor mij geen enkel literair belang. Ik vind het zelfs jammer dat een groot gedeelte van mijn reputatie precies op die boeken gebaseerd is. 'Het verhaal van Matsombo' schreef ik terwijl ik zeer intens bezig was met 'Zonder Clan', een roman die zoals u weet niet volgens het klassieke verhaalpatroon opgebouwd is en waarmee ik wel literaire bedoelingen had. Ondertussen werd ik voortdurend geërgerd door de verdraaide officiële berichtgeving over de toenmalige toestanden in Kongo. Met de hoofdpersoon uit 'Ik ben maar een neger' heb ik dan, uit reactie op die tendentieuze informatie, de toestanden willen beschrijven zoals ze in werkelijkheid waren, gewoon ten behoeve van de geïnteresseerde lezers, en ook een beetje voor mezelf. En, misschien uit reactie op de vormproblemen die ik in 'Zonder Clan' moest oplossen, heb ik dat gedaan in een rechtlijnig klassiek verhaal. Gewoon de pen even losgooien. Ik geloof dus echt niet dat u het verhaal een gebrek aan authenticiteit mag verwijten. Bovendien meen ik wel in beide boeken de psychologie van de neger een beetje duidelijk te hebben kunnen maken. Dat voor wat mijn boeken betreft. In het algemeen gesproken heb ik hoegenaamd geen bezwaar tegen het feit dat de literatuur vastzit aan de actualiteit. Natuurlijk kan men stellen dat het veel waardevoller is om algemeen menselijke problemen en bindingen, die niet aan veranderingen in de tijd gebonden zijn, te behandelen, de zogenaamde eeuwige dimensies. Maar als men de actualiteit slechts gebruikt als middel en niet als doel dan zullen onmiddellijk ook in die boeken dimensies als levensdrift, geweld, dood, liefde, verlangen naar vrijheid, naar on-

afhankelijkheid van de geest en noem maar op gaan doorwegen op de actualiteitsgegevens, en dan krijgen ze automatisch meer literaire waarde.

A Er is in de huidige literatuur wel een duidelijke tendens om actuele problemen, met name revolte tegen bestaande toestanden, eerder uit te beelden in film en toneel dan in een roman.

G Natuurlijk, het gesproken woord is veel directer en indringender. Film en toneel beroeren meer zintuigen. Om een massa in beweging te krijgen, tot revolutie aan te zetten, moet men ze rechtstreeks aanspreken. Met het uitdelen van pamfletten alleen kom je nergens.

A Hoe zou u dan de betekenis bepalen van de roman in de huidige literatuur?

G De roman blijft als literair genre een machtig middel om een problematiek haarfijn te benaderen. Voor mij persoonlijk is hij het meest volmaakte middel, om niet te zeggen het enige middel, waarmee ik mij van bepaalde trauma's kan bevrijden. De roman kan een sterke therapeutische werking hebben, in de zin die bijvoorbeeld Michel Leiris er aan geeft, namelijk door het schrijven in de ik-vorm de afstand tussen auteur en acteur steeds kleiner maken, tot hij wordt opgeheven.

A De roman kan dus bevrijden, bewust maken op het individuele plan. Maar eenmaal heeft hij ook betekenis gehad in de strijd voor de sociale ontvoogding. Is zijn rol op dat terrein uitgespeeld?

G Ik geloof het wel. De tijden zijn grondig veranderd. Alles gebeurt nu veel sneller, onoverzichtelijker. Volgens de oude Indiërs leven we in het IJzeren Tijdperk van de Grote Versnelling, de Kâli Yuga, dat zal eindigen in een cataclysm. Ook in de literatuur is die versnelling merkbaar. Bijvoorbeeld naturalistische, dus volgens het patroon van het determinisme ontworpen romans à la Zola kunnen in deze tijd nog moeilijk geschreven worden, omdat ze hun doel missen. En bovendien ben ik er van overtuigd dat sociale ontvoogding die iets meer te betekenen wil hebben dan een hap in de welvaartstaart, die iets fundamenteels wil veranderen in onze burgerlijke, kapitalistische structuren, waarbinnen trouwens van een werkelijke ontvoogding geen sprake kan zijn, slechts te verwezenlijken

is door revolutie. En men maakt geen revolutie met boeken. Wel met geweld. Men kan daar niet buiten, juist omdat de gevestigde machten zich handhaven door middel van geweld. Alleen tijdelijk uitgeoefend en groter geweld is in staat die machten omver te werpen. Wel is het echter duidelijk dat bepaalde romans mensen kunnen inspireren die de revolutie op gang moeten brengen.

A Dat komt ongeveer neer op wat Herbert Marcuse zegt waar hij beweert dat een fundamentele vernieuwing van de maatschappij niet langs de wegen van de geleidelijkheid kan lopen, en dat de oppositie tegen de bestaande orde enkel van buitenstaanders kan komen, dus o.m. van studenten, kunstenaars, intellectuelen.

G Ja. Maar overigens maak ik mij over die revolutie absoluut geen illusies. Een tijdelijke verbetering zou ze allicht wel meebrengen. Maar na een aantal jaren wordt, onafwendbaar, ook de revolutie een gevestigde orde. Wij kunnen niet aan de wetten van de geschiedenis ontsnappen.

A Tenzij men misschien de zaken zo grondig aanpakt als het nu in China gebeurt, waar men begint met de mens zelf.

G Misschien is het daar mogelijk. Misschien ook nog ergens anders. In die landen waar er nog werkelijk paupers zijn, in de landen waar leven en sterven ongeveer hetzelfde is. Hier in West-Europa heeft geen enkel land belang bij de revolutie. Ook de arbeiders niet. Het doel van het kapitalisme was het proletariaat te ontmanen. Dit doel werd bereikt. Men heeft nu van de arbeiders kleine tevreden burgers in de welvaartsstaat gemaakt. Arbeiders zijn laffe kuddedieren geworden, een amorfe massa, enkel geïnteresseerd in geld, hogere lonen en meer comfort. Men houdt ze daarmee kalm. De arbeiders hebben er geen voordeel meer bij het grote risico van een revolutie te nemen. In hun beperkt perspectief heeft de revolutie geen enkele zin meer. Alles wat ze in dit opzicht nog willen presteren is eventueel een staking voor een onmiddellijk doel, met name hoger loon. En een staking is een geweldloos middel, dat de gevestigde structuren niet aantast. Ik zou wel graag een revolutie zien losbreken, maar ik begrijp best dat de arbeiders er geen zin in hebben. En als ze er toch zin zouden in hebben

is het alleen mogelijk als ze het leger en de rijkswacht onmiddellijk aan hun kant krijgen. Misschien zouden ze er wel eens zin kunnen in krijgen als er bijvoorbeeld zaken zouden gebeuren die hen werkelijk schokken. In dat proces van bewust-zijnsverruiming kunnen schrijvers waarschijnlijk een rol spelen. Door opruiende pamfletten te schrijven die een gewelddadige actie van de gevestigde orde uitlokken. Als bijvoorbeeld schrijvers van aanzien zouden gearresteerd worden, misschien dat de arbeiders dan weer iets zouden beginnen te beseffen van de maatschappij waarin ze leven. Maar ik maak me geen illusies. Ik weet dat wat ik gezegd heb een utopie is. Als, als, als...

A Die mening sluit duidelijk aan bij een thema in uw boeken dat mij getroffen heeft, namelijk de onmogelijkheid waarin de mens verkeert om los te komen uit een hem buiten zijn wil om opgedrongen existentie. Dat thema wordt trouwens onderstreept door sommige slotpassages uit uw werken:

Over 'Matsombo' in 'Ik ben maar een neger': 'In zijn ogen ligt de lege blik van de eeuwige neger'.

In 'Schroot': '...en misschien voorgoed verdwijnen in de totale vervreemding en hij zal eenzaam zijn.'

In 'Zonder Clan': 'en dan slapen alleen maar slapen ontsnappen verglijden.'

Dat thema wordt dan van het individuele plan verruimd naar het maatschappelijke in 'De 7 doeken der schepping', waarin niettegenstaande de geslaagde revolutie toch alles bij het oude blijft. Nu vraag ik me af of men van uit een dergelijke pessimistische visie een revolutionaire moraal kan prediken?

G Een pessimistische visie? Ik zou het anders willen noemen. Luciditeit. Ik meen, zoals ik trouwens reeds gezegd heb, dat een revolutie na verloop van tijd weer tot dezelfde misbruiken zou leiden, ik meen (en daar ben ik natuurlijk tegen) dat het in de revolutie gebruikte geweld de neiging zou hebben zich te handhaven. De mens blijft een wolf, bezeten van machtswellust.

A Geen pessimisme? In 'Schroot' lees ik: 'Europa maakt al het jonge, blij, ongeremde, gezond dierlijke in iemand kapot. In Europa stik je, je verlept er als een plant die geen zon krijgt.'

Europa is een oud land, een land aan het einde van zijn krachten.'

G Dat moet u op een ander plan situeren. Ik heb het hier helemaal niet over het al dan niet aanwezig zijn van revolutionaire impulsen, of over iets dat men in begrippen als links en rechts zou kunnen onderbrengen. Ik heb het hier enkel over de tegenstelling tussen natuur en cultuur. Een mens die in de tropen geleefd heeft, die de tropen kent, werd hierdoor geconfronteerd met een soort van atavistisch fenomeen. Opnieuw heeft men direct contact met een wereld waarin het leven en de mensen nog ongecompliceerd waren, en niet geconditioneerd door wat wij cultuur noemen. Ik bedoel enkel dat, ik wil niet veralgemenen. Maar die tegenstelling tussen natuur en cultuur vind ik wel erg belangrijk. Hier in Europa wordt de mens door zijn geboorte in een omgeving geworpen waarin hij zich meestal niet thuis voelt, maar door de greep van de beschaving, gebonden door de vooroordelen van zijn opvoeding en de taboe's van zijn godsdienst komt hij er niet toe te reageren. Dat soort mensen, 98% van de bevolking, noem ik de honden van Pavlov, die kwijlen als de bel rinkelt. Zij voelen zich veilig in de clan en blijven er. Hun behoefte aan vrijheid is zo ontstellend klein, hun persoonlijkheid is zo onderontwikkeld dat ze het onmenselijke, het onwaardige van hun status niet eens beseffen. Ik zeg niet dat er uit loskomen onmogelijk is, wel dat het niet zonder moeite gaat. Ze kunnen los als ze maar willen. Men moet durven breken met alles, met het milieu waarin men opgegroeid is, met het werk waardoor men wordt afgestompt, met het huwelijk waarin men verstikt, met alles. Het is hard. Men moet gewoon zichzelf durven worden, terug willen naar een zo groot mogelijke authenticiteit, die in de burgerlijke maatschappij stelselmatig wordt ondermijnd. Moraal, god, huwelijk, school, gezin, plicht, zijn kunstmatige regels en begrippen die de mens tam houden, regels die de gevestigde machten hebben gecreëerd om zichzelf in stand te houden. Vooral niet sublimeren: God heeft de mens niet gecreëerd, de mens heeft God gecreëerd.

A In 'Het verhaal van Matsombo' zegt u: 'Atheïsme is de gemakkelijkste oplossing in religieuze kwesties.'

G Dat is slechts de boutade van een neger. *Ik* zeg dat niet. *Hij* zegt het. Het is een uitspraak die op rekening komt van een typische ‘évolué’, die over al die zaken ongefundeerde dingen vertelt.

A U hebt een religieuze crisis doorgemaakt, en ook uw sociale ideeën zijn geëvolueerd. Hingen die twee zaken nauw samen?

G Er was een nauw en rechtstreeks verband. Hoe kan het ook anders? De rechtse, burgerlijke, kapitalistische maatschappij is onverbreekelijk verbonden met de Kerk, die toch de tastbare vorm van God op aarde denkt te zijn. Kijk maar eens hoe bijvoorbeeld het Recht, een van de steunpilaren van de gevestigde orde, door de christelijke moraal werd geconditioneerd. Een van de trauma's van de Kerk is, zoals iedereen weet, sexuele obsessie, en daarvan vinden we onmiddellijk de neerslag terug in onze wetboeken voor wat betreft echtscheiding, abortus, zedenmisdriven en dergelijke. Gedurende eeuwen heeft die Kerk zich met elke gevestigde macht op aarde grondig geëncanailleerd. Het loskomen uit of het vernietigen van onze maatschappij betekent dus onvermijdelijk ook het loskomen uit en het vernietigen van die Kerk. Een linkse revolutie is wel verplicht de Kerk uit te roeien, omdat ze een aanhangsel van het kapitalisme is. Bovendien mogen we ons niet laten misleiden door het progressieve kleedje waarin Rome nu paradeert. Dat is maar raddraaierij. Als het op de hoofdzaken aankomt blijft de Kerk even onverdraagzaam als ze altijd is geweest. Het Concilie was een krampachtige poging om haar ondergang te vertragen. Met averechtse gevolgen. Over 500 jaar zal men over de Kerk praten zoals over de Romeinse beschaving. Ze is in de geschiedenis begonnen en zal er ook in eindigen.

A In navolging van Frankrijk hadden wij hier een mini-revolutie. In het bezette ‘Paleis voor Schone Kunsten’ te Brussel had men een slogan van Castro uitgehangen: ‘De meest revolutionaire kunstenaar zal diegene zijn die bereid is zelfs zijn eigen artistieke roeping op te offeren voor de revolutie.’ Wat denkt u daarvan?

G Onzin. Hitler en Stalin hebben dat ook beweerd. Het heiligste voor een kunstenaar, zijn eigen individuele visie, mag hij

nooit prijsgeven. Wat Castro beweert is een holle slogan, die slechts kan dienen om would-be kunstenaars voor een revolutie te winnen, een slogan van hetzelfde slag als Chroesjtsjew's boutade over onze decadente westerse ezelstaartkunst. Zogenaamde revolutionaire spanningen van het creatieve individu moeten de oorzaak zijn van het ontstaan van een kunstwerk, niet een revolutie. De kunstenaar moet daarentegen niet met zijn pen of penseel aan de revolutie deelnemen maar met handgranaat en geweer. Als de revolutie eventueel gewonnen is kan hij zich weer aan de kunst wijden.

A De regisseur Erwin Piscator heeft eens gezegd dat de realiteit van deze eeuw niet meer kan vastgelegd worden in privé-conflicten.

G Mogelijk. Waarschijnlijk zelfs. Maar een schrijver kan twee wapens tegelijk hanteren. Hij kan de mens in zijn tijd beschrijven, zoals Brecht deed, hij kan sociaal-geëngageerde dingen schrijven, die de mens met zijn tijd moeten confronteren en terzelfdertijd schrijven om uit eigen problemen los te komen, graven dus naar bewustwording. Daarin, in dat laatste, ligt trouwens volgens mij de betekenis van het schrijven. Het is niet de bedoeling van de roman de tijd te veranderen. Een toneelstuk of een film kunnen dat evenmin, zoals ik reeds zei. Verandering is slechts mogelijk met radicale middelen, met revolutie.

A Ook vanuit andere perspectieven bekeken betwijfelt men de zin van de roman. Men spreekt namelijk over de ontoereikendheid van het geschreven woord...

G Neen. Dat is een theorie die bij ons o.m. wordt verdedigd door Enno Develing en Laurent Veydt. Hun opvatting is nogal ongefundeerd, vind ik. Men moet weten voor welk doel men het woord bestemt. Als het er om gaat een revolutie te ontketenen is het geschreven woord inderdaad een zwak middel, maar voor de aandachtige lezer blijft het woord iets enorms. Ik ben er van overtuigd dat een goed geschreven roman nog altijd even veel ontroering kan opwekken als bijvoorbeeld 200 jaar geleden. En nog veel betekenis heeft waar het er op aankomt het bewustzijn van de lezer open te rukken. Er is volgens mij hoegenaamd geen sprake van het einde of de

dood van de roman. Wel zijn er schrijvers die de roman graag kapot zouden hebben omdat ze zelf niet in staat zijn er een te schrijven.

A Is er iets dat u, in verband met alles waar we over gepraat hebben, nog graag zou willen zeggen?

G De problematiek die me op dit ogenblik bezig houdt is dermate ingewikkeld dat ik in veel elementen nog niet helemaal helder zie. Wat we hier besproken hebben is slechts een zeer klein gedeelte van bovengenoemde problematiek. Het bestek van een interview is trouwens volgens mij niet helemaal geschikt om grondig tot de kern van de zaak door te dringen. Als ik eenmaal genoeg zal nagedacht hebben, zal ik hierover een groot essay publiceren, waarvan trouwens reeds gedeelten klaar zijn. Ik wil aan dit interview niets meer toevoegen om de eenvoudige reden dat ik te veel aan de oppervlakte van de problemen zou blijven, iets dat ik zo vaak mogelijk tracht te vermijden.

Ed Hoornik

Werd op 9 maart 1910 te Den Haag geboren. Debuteerde in 1936 met de dichtbundel 'Het Keerpunt'. Was tot 1942 verbonden aan het 'Algemeen Handelsblad', werd toen in verband met illegale activiteiten gevangen genomen en bracht drie jaar door in de concentratiekampen van Buchenwald en Dachau. Na de oorlog was hij redacteur van 'Vrij Nederland', is nu nog redacteur van 'Delta' en 'De Gids'.

Vrij recent verscheen een keuze uit zijn omvangrijk poëtisch werk onder de titel 'Vijf gedichten', en bevattende 'De Overweg', 'Mattheus', 'Geboorte', 'Requiem' en 'De Vis'.

Schreef eveneens een aantal essays over dichters (Jan Greshoff) en poëzie (Over en weer), vier toneelstukken en debuteerde in '68 met de ophefmakende roman 'De Overlevende'.

Is gehuwd met de kinderboeken, toneel en gedichten schrijvende Mies Bouhuys, vader van in '68 gedebuteerde romanschrijfster Eva Hoornik, bijgevolg schoonvader van J. Bernlef, en is eveneens schoonvader van de tweede Barbarber-redacteur en dichter K. Schippers.

A Elke avond kijken we op de t.v. naar Vietnam. Biafra had het wat moeilijker om in de belangstelling te komen. Over Guevara, Debray, Stokely Carmichael praten we zoals tieners over Keith Richard en John Lennon. We maken het allemaal mee in een gezellig ingericht onbehagen. Ook de studentenrevoltes. Soms leken ze zelfs wat gratis, zonder veel risico. Hoe staat u tegenover die revolutionaire studentenbewegingen?

H Ik vind ze niet alleen gerechtvaardigd, maar ook bijzonder verheugend. Vooral omdat ze zich niet alleen tegen een ver-

ouderde universiteitsstructuur keren, maar tegen heel onze hiërarchisch ingerichte maatschappij, dus tegen bevoogding en tegen waardeoordelen uit het verleden, die jonge mensen niets meer te zeggen hebben.

A U vindt het dus vooral een mentaliteitskwestie?

H Niet alleen. De jongere generaties, voor zover ze althans niet ingekapseld of besmet zijn door Het Bestel, veroordelen de kapitalistische maatschappij. Ze zeggen nee tegen het primaat van de economie, nee tegen rassendiscriminatie, nee tegen de oorlog in Vietnam en nee tegen de honger in de wereld. Ze zien de tegenstelling tussen de arme en de rijke landen steeds groter worden en ze willen de catastrofe, die op den duur niet kan uitblijven, voorkomen. Een onvoorstelbare catastrofe! Ze weten zich verantwoordelijk en hebben terecht maling aan een gezag, dat enkel uit is op het bewaren van orde en rust en uitsluitend denkt in termen van produktie, winst en sociale status. En als ze dan zien dat de erkende oppositie alleen maar wat tegenspuutert en ondanks alle vooruitstrevendheid toch het systeem niet aantast, waardoor er niets wezenlijk verandert, gaan ze de straat op.

A Maar die protesten en demonstraties beperken zich niet tot de kapitalistische landen.

H Ook in de socialistisch-communistische landen richt het verzet zich tegen een *rechtse* mentaliteit: tegen de verstarring van het daar vigerende systeem, tegen vrijheidsbeperking en tegen het achterhouden van en manipuleren met informatie.

A De strijdbare rol van het proletariaat zou dus volgens u worden overgenomen door de linkse intellectuelen en studenten.

H Zonder de arbeiders is revolutie natuurlijk een onmogelijkheid. De intellectuelen zijn de aanstokers, de arbeiders de dragers van de revolutie. Maar waar staan die arbeiders? Het overgrote deel van hen is verburgerlijkt. Een probleem als medezeggenschap heeft nauwelijks hun belangstelling, ontwikkelingshulp nog minder. Als ze in onze welvaartsstaat nog strijd leveren gaat die uitsluitend over de inhoud van het loonzakje. Dat is het sluitstuk van hun eisen en verlangens. De socialistische droom van Gorter en Henriëtte Roland Holst is weggespoeld in de wassende stroom van consumptie-

goederen, die nu ook binnen arbeidersbereik komen. Terecht. Maar loonsverhoging en werktijdverkorting, hoe rechtvaardig ook op zichzelf, tasten het systeem niet wezenlijk aan.

A Dat wil zeggen dat de kansen op een omwenteling uiterst gering zijn.

H Er waait inderdaad een reactionaire wind door Europa maar tegelijk neemt het verzet toe. In de Franse mei-revolte waren er momenten dat arbeiders en studenten samen optrokken. In Tsjecho-Slowakije kwam, door studenten op gang gebracht, een heel volk in verzet tegen verdrukking en terreur. De technologische revolutie brengt ook een radicalisering op andere gebieden teweeg. Maar een omwenteling zie ik eerder gebeuren in de derde wereld dan hier. De Zuid-Amerikaanse landen zijn er rijp voor, het proletariaat heeft daar niets te verliezen en alles te winnen. Hier in het westen houdt naast de verburgerlijking ook de onderlinge verdeeldheid van de arbeiders een snellere ontwikkeling tegen. Al die ruzies tussen socialisten, communisten, trotskisten, maoïsten, castristen, revisionisten enz. vertragen het revolutionaire proces. En wat me altijd weer opvalt als ik met arbeiders praat, is hun wantrouwen tegen de intellectueel.

A Kunt u dat wantrouwen verklaren? Is het omdat de intellectuelen hun eigen positie in onze materialistisch georiënteerde maatschappij onderschatten en geen efficiënt gebruik maken van de wapens die ze bezitten? Ik denk hierbij vooral aan de schrijvers. Of komt het omdat ze weigeren hun handen vuil te maken?

H De intellectueel kiest voor een bepaalde maatschappelijke ontwikkeling en geeft daar op allerlei manier blijk van. Als ik u goed begrijp is uw vraag hoe zijn woord valt in de maatschappij, wat zijn stem vermag, of er naar hem geluisterd wordt? Dat hangt van tal van factoren af. De waarde van zijn argumenten, zijn overtuigingskracht, zijn vermogen de verbeelding van zijn luisteraar of lezer te prikkelen. Of hij zijn eigen positie over- of onderschat, lijkt me irrelevant. Hij zegt wat hij, gedreven door zijn maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, meent te moeten zeggen. Als het hem ernst is, zal hij er, als dat nodig is, niet voor terugdeinzen zijn handen

vuil te maken. Zonder vuile handen geen revolutie.

A Maar waarom dan dat wantrouwen?

H Verschil in habitus. De intellectueel denkt genuanceerder, zijn door intelligentie bevruchte verbeeldingskracht geeft hem de mogelijkheid tot identificatie, waardoor hij ook begrip opbrengt voor zijn tegenstander en zijn inzichten evolueren nog al eens. Een van zijn scherpste wapenen is de ironie, die makkelijk wordt misverstaan. Kortom: hij spreekt een andere taal, wat de communicatie niet bevordert. Maar dat wantrouwen bestaat evengoed omgekeerd. Kan een arbeidersklasse, zoals b.v. de onze, die duidelijk conservatieve trekken vertoont, nog wel de draagster van de revolutie zijn? Haar positie is enorm verbeterd, de klassestrijd ligt op zijn rug. De intellectueel zal de arbeider duidelijk moeten maken, dat hij nog altijd leeft in een maatschappij, waarin een machtselite de touwtjes in handen heeft, een elite, die de democratie slechts tolereert onder voorwaarde, dat haar economische macht niet wordt aangetast. De intellectueel zal daarbij een taal moeten hanteren, die de arbeider aanspreekt.

A Schijnt de literatuur niet precies de andere kant uit te gaan? Wordt er niet steeds meer een taal gebruikt, die enkel nog voor insiders begrijpelijk is?

H Ik zou hier een duidelijk onderscheid willen maken tussen de intellectueel en de schrijver. Onder schrijver versta ik dan de romancier, de dichter, die zich ook wel eens ontpopt als een politiek geëngageerd en zich van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid bewust man - Sartre in Frankrijk, Günther Grass in Duitsland, Mulisch bij ons - maar die in de eerste plaats kunstenaar is. De intellectueel leeft in de werkelijkheid, de kunstenaar in de werkelijkheid van zijn verbeelding. De schrijver, die ik bedoel, houdt zich bezig met het essentiële van het menselijk bestaan: het sociale en politieke zijn daarvan slechts facetten. Dit essentiële verbeeldt hij op de hem enig mogelijke manier: in de taal. Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is. De een is gemakkelijker verstaanbaar dan de ander. Joyce is moeilijker dan Kafka, Borges eist meer inspanning dan Nabokov, Achterberg is, althans voor mij, meer open dan Lucebert. Maar verstaanbaar zijn ze allemaal.

U vreest dat de schrijver hoe langer hoe meer een taal gaat gebruiken, die alleen voor insiders begrijpelijk is. Dat valt best mee, geloof ik. Een modeverschijnsel als de nouveau roman sla ik niet hoog aan. Daar is het trouwens niet het taalgebruik dat de zaak onverstaanbaar maakt, maar de structuur, of liever het gebrek aan structuur.

A U maakt een onderscheid tussen de schrijver als kunstenaar en de schrijver als mens?

H Ik maak een onderscheid tussen werkelijkheid en verbeeldings-werkelijkheid. Dostojewsky heeft het probleem samengevat in de vraag: Moet de wereld vergaan of zal ik mijn thee drinken? Anders gezegd: moet ik als schrijver mijn ogen sluiten voor de afgrijselijke werkelijkheid om mij heen en leven in de wereld van mijn verbeelding, of moet ik mijn talent gebruiken om te ageren tegen toestanden, die ik menonwaardig vind? Iedere schrijver zal dat conflict op zijn eigen manier moeten oplossen; het is een soort van oorlog in jezelf.

A Hoe lost ú het op?

H Ik ben niet uit het echte revolutionaire hout gesneden, ik ben er te sceptisch voor. Ik denk dat ik iets af weet van de mens, ik ken ook mezelf een beetje. Ik kan gekweld worden door dingen die in de wereld gebeuren, tot op zekere hoogte althans. Ik kan niet als Henriëtte Roland Holst zeggen: 'Het leed der mensen laat mij vaak niet slapen.' Als ik wel eens niet slaap, komt dat door persoonlijke dingen. Ik geloof niet erg in de vervormbaarheid van de mens, tenzij - en dat zou het ergste zijn wat ons kan overkomen - het zou lukken met behulp van chemische middelen onze structuur te wijzigen. Ik ben geen optimist. Ook na de revolutie - die trouwens meestal in een dictatuur overgaat, voor een korte periode, ja, ja, dat weten we nu wel! - moeten we leven met onze onvrede, ons tekort, en ook dan zal de ene mens de ander nog dikwijls een wolf zijn.

A Vandaar misschien het wantrouwen van de arbeiders, waar u het over had?

H Ik heb niet gezegd dat dat wantrouwen niet gerechtvaardigd is.

A Volgens u moet de literatuur dus niet direct inhaken op de actualiteit?

H Ik geloof niet erg in de dichtbundel, de roman of het toneelstuk - vooral het laatste wordt nu mode - die de actualiteit reflecteert. Je moet de actualiteit verwerken, er afstand van nemen, er een visie op krijgen, haar integreren in een bepaalde compositie. Dat gaat niet zo maar, dat kost tijd en geduld; je moet heel wat weerstanden en twijfels overwinnen. Het verzetsvers uit de oorlog, dat loodrecht op de actualiteit stond, werd zelden echte poëzie. Het heeft ook te maken met de omstandigheden waaronder je leeft. Als ik een neger-auteur in Amerika of een Spaans schrijver was, dan zou ik, geloof ik wel, proberen uitdrukking te geven aan de sociale problematiek van mij en mijn lotgenoten, dat zou ik dan tenminste mijn plicht achten. Het hangt ook van je persoonlijke geaardheid af. Een dichter als Leopold sloot de ogen voor de afschuwelijke sociale werkelijkheid van zijn tijd, op hetzelfde ogenblik dat Henriëtte Roland Holst zich hartstochtelijk bekommerde om het lot van de 'underdog'. Toch was Leopold een groter dichter.

A Het engagement is inderdaad niet bepalend voor de literaire kwaliteit. Maar bestaat het gevaar niet, dat er een zekere vervreemding optreedt tussen de literatuur en de tijd waarin we leven? Komt de auteur niet een beetje achteraan hinken en is daarom het tijdschrift niet een belangrijk middel om dit achterop raken te verhelpen?

H Grote literatuur geeft altijd - behalve wat ze nog meer geeft - een beeld van de tijd, waarin ze is ontstaan. De gebroeders Karamazov zijn èn vertegenwoordigers van de intelligentsia in het negentiende-eeuwse Rusland en daarnaast ontmoeten we in hen de eeuwige, aan het bestaan lijdende mens met zijn hartstochten, zijn verlangens, zijn strijd enz. Een goed schrijver hinkt nooit achteraan; hij is altijd actueel, zij het op een ander plan dan de krant. Het tijdschrift neemt een tussenpositie in. De tijd van het zuiver-literaire tijdschrift is voorbij; het bestrijkt tegenwoordig een veel ruimer vlak. Het wordt dan ook niet meer door uitsluitend schrijvers gemaakt, maar door een collectief van schrijvende intellectuelen, behorend tot een breed scala van beroepen. Met elkaar weten we wel ongeveer wat er gaande is en op welke gebieden informatie

nodig is. Doel is een beter geïnformeerde publieke opinie, die zich ook op de terreinen van wetenschap en techniek moet kunnen uitspreken, wil de democratie toekomst hebben. Het tijdschrift 'De Gids', waarvan ik redacteur-secretaris ben, heb ik in 1965 in die geest vernieuwd. De creatieve, literaire bijdragen spreken de taal van deze tijd, maar haken niet in op de directe actualiteit. Gelukkig maar, zou ik haast zeggen.

A Maar vindt u niet, dat uw eigen roman 'De overlevende' een zekere actualiteit ademt?

H Dan toch alleen in zoverre als de in dat boek behandelde problemen als dood, schuld, vervreemding enz. actueel zijn, maar dat waren ze ook gisteren en dat zullen ze morgen ook zijn.

A U waarschuwt toch tegen een herlevend fascisme door een beeld op te roepen van het concentratiekamp!

H Het woord fascisme komt er niet in voor. Ik laat zien waartoe mensen in staat zijn, zowel in positieve als in negatieve zin: tot de grootheid van het offer en tot het uitleven van de laagste instincten. Schrijven over het concentratiekamp is schrijven over de wereld, over de naakte mens. Laten zien dat er geen geborgenheid bestaat, daar niet en hier niet, nu niet en nooit niet.

A Uw werk is grotendeels gebouwd op het schuldmotief, merkwaardig voor iemand, die omwille van zijn overtuiging achter prikkeldraad terecht kwam.

H Dat schuldmotief zit ook in mijn vooroorlogse werk. Bestaan is schuldig zijn. Ik bedoel een oerschuld, die niet met de rede kan worden achterhaald of gedefinieerd. Het christendom wijt die schuld aan de zondeval van Adam, voor mij is het een mysterie, dat, als je het met alle geweld rationeel wilt zien, samenhangt met het feit, dat je jezelf niet gemaakt hebt, wat schuld veroorzaakt, een schuld, die je niet uit de weg kunt ruimen door het weer 'goed' te maken. Behalve die oerschuld is er dan nog de schuld, waarvan eigen doen en laten de oorzaak is. We zijn geen heiligen, integendeel. Juist in het kamp werd je schuldig, omdat je het moorden niet verhinderde, uit zelfbehoud weliswaar, maar toch...

A Er wordt tegenwoordig nog al eens getwijfeld aan waarde

en bestaansreden van de roman. Om welke redenen bent u naar het romangenre overgestapt?

H Alle structuren staan op het ogenblik op de helling, zelfs de rots van Petrus. Logisch dat ook de roman probeert zich te vernieuwen. Mijn werk was altijd vrij episch van aard, ook mijn gedichten. Vestdijk noemde ze apo-lyrisch, Nijhoff wees op dramatische kwaliteiten in mijn eerste poëzie. Hij had gelijk: na de oorlog heb ik een aantal drama's geschreven. In mijn roman heb ik het lyrische, epische en dramatische willen integreren in één compositie. Tegelijk is 'De overlevende' ook een roman over het schrijven van een roman. Dat is misschien een beetje nieuw.

A In uw essaybundel 'Toetssteen' (1952) zegt u ergens: 'De kloof tussen wat men gemeenschap pleegt te noemen en de dichter kan nooit worden overbrugd, ook niet in de socialistische maatschappij, waarnaar ik altijd heb gehaakt.' Is dat nog steeds uw standpunt?

H Ik zou het nu anders zeggen, geloof ik. Laten we even aannemen, dat hij kan bestaan, zo'n socialistische maatschappij, waar vrijheid is en wezenlijke democratie. Weet u dat daar de grote vragen pas goed aan de orde zouden komen? Niet de onzekerheid van de *sociale* levensstaat, die bestond dan niet meer. We zouden ons uitsluitend kunnen bezig houden met de veel verschrikkelijker onzekerheid van de *menselijke* levensstaat. 'Geen enkele kunstenaar verdraagt de werkelijkheid', heeft Nietzsche gezegd, ik beaam dit. Die werkelijkheid is onze conditie. Ter dood veroordeelden tegenover de geslotenheid en vreemdheid van een wereld zonder God. Ons onvervulbare bestaan.

A Is er nog iets dat u bezig houdt, maar in dit gesprek niet aan de orde kwam?

H Wat ik te zeggen heb, vindt u in mijn boeken.

Hugues C. Pernath

Geboren te Antwerpen op 15 augustus 1931.

Bekroond met de Ark-prijs van het Vrije Woord 1961.

Ontving de poëzie-prijs van de provincie Antwerpen 1968.

Publikaties:

Het uur Marat, 1958;

Het masker man, 1959;

De adem ik, 1960;

Soldatenbrieven, 1962 (in samenwerking met P. Snoek);

Instrumentarium voor een winter, 1963;

Mijn gegeven woord, 1966.

Vertaalde poëzie van o.a. Rutebeuf, Antonin Artaud en Henri Michaux.

Vertaalde toneel (voor KNS, Antwerpen, in samenwerking met regisseur Walter Tillemans):

Het drama van de Fukuryu-Maru (Gabriël Coussin);

Tartuffe, Don Juan, De ingebeelde zieke (Molière).

King Lear (Shakespeare).

(Ik hoef geen eerste vraag te stellen. Nauwelijks ben ik binnen of Pernath vist uit een massa tijdschriften een nummer van 'Paris-Match' op.)

P Heb je die foto's al gezien uit Biafra? Prachtige foto's, zoals altijd in dat snertblad dat nooit een positie inneemt. Hier soldaten. En hier, levende kinderen die al dood zijn. Honger. Ik heb ooit eens iets geschreven over Biafra. Ik weet niet meer of het gepubliceerd is... neen. Het was een gedicht dat ik voorlas tijdens de Bezige Bij-namiddag op de Antwerpse

Boekenbeurs in november 1967. Dat is nu bijna 8 maanden geleden. Ik geloof dat ik de eerste ben die er iets over schreef in Vlaanderen. Ik ben daar niet fier op. Ik ben zelfs beschaamd dat ik de eerste moest zijn.

A Biafra is nu in de actualiteit gekomen. Na maandenlange gevechten. Hoe komt dat?

P Omdat er in Biafra een inmenging voorbereid wordt. Er staan ginds te veel belangen op het spel. Eerst had men gedacht dat het maar een beperkte stammenrel was. Maar men heeft zich daarin vergist. Internationale belangen worden nu bedreigd, en dus plaatst men Biafra in de belangstelling om ons voor te bereiden op een grootscheepse interventie. Men gaat de oorlog daar op een beschaafde Westerse manier organiseren. Men weet nooit wat de waarheid is. Ik heb mijn eigen waarheid, die misschien verkeerd is, wat toch nog meer waard is dan geen mening te hebben. De meeste mensen vormen zich altijd slechts meningen achteraf. Denk maar eens aan de Spaanse Burgeroorlog. Men wist het allemaal wel toen het veel te laat was. Men zegt dat de Spaanse Burgeroorlog het proeflaboratorium was voor de Tweede Wereldoorlog. Guernica, het Condorlegioen, de Panzers. Dat is zo. En ik geloof dat die Tweede Wereldoorlog het proefterrein was voor de na-oorlogse periode. Eerst de koude oorlog. Dan Korea, Vietnam, het stapelt zich op. Dat moet uitlopen op een drama. Wat me beangstigt is dat ik de chaos rond mij zie ontstaan. Langs alle kanten is er oorlog. En iedereen blijft onverschillig. Of erger. Minister Harmel beslist de wapenleveringen aan Nigeria stop te zetten - maar eerst moet er een Sabena-toestel neerstorten. De FN-fabrieken doen die wapenleveringen heel bescheiden. En wij gaan allemaal akkoord. Want als ze moesten stoppen dan waren er enkele honderden werklozen meer. Wapenleveringen naar Laos en zo gaan gewoon door. Ik vind het vreselijk dat de welvaart van velen, de tv, de auto, maar mogelijk wordt door het uitmoorden van mensen. Vreesaanjagend. Als je Orwell's '1984' herleest dan krijg je het gevoel dat het boek ergens reeds voorbijgestreefd werd. Niet op het technische, wel op het psychologische plan. En de oorzaak daarvan zie ik in de ontwikkeling

van de communicatiemedia. De voorlichting wordt verkeerd gegeven, niet eens altijd te kwader trouw. Onlangs volgde ik een filmverslag van een reis van L.B. Johnson: overal zag men mensen de vuist naar hem opsteken. Bij de tweede nieuwsuitzending waren die beelden eruit. En wat krijgen we verder nog te zien? Feestelijkheden bij het zoveeljarig bestaan van een politiekorps. Politie is heel nuttig, ze schilderen zebrapaden en regelen het verkeer, maar het interesseert me geen barst. En een padvindersfeest, waarbij vermeld wordt dat het door de weersomstandigheden niet in open lucht kon doorgaan, en beelden van een vent die ergens in Hongarije bijzonder duurzame hoeden stoomt. Wat kan mij dat verdommen of die padvinders in open lucht dansen of niet, en of die hoeden generaties lang meegaan. Dat de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen in Bokrijk is geweest weet men onmiddellijk, de rest komt achterna. Lijkt niet belangrijk. Vooral de TV trekt de verhoudingen scheef over wat belangrijk is en wat niet. Onlangs was er een Vlaamse tv-uitzending over de Franse dichter Paul Claudel. Afgezien van zijn twijfelachtige waarde als dichter en dramaturg, ken ik Paul Claudel ook als de domme reactionair die in 1937 als verheerlijking van het Franco-fascisme een tamelijk lang gedicht schreef 'Aux Martyrs de l'Espagne' dat, vreemd genoeg te Brussel gedrukt op goed papier en in 2 kleuren, o.a. de volgende vreedzame regels bevat:

Robespierre, Lénine et les autres Calvin, ils n'ont pas
épuisé tous les trésors de la rage et de la haine!
Voltaire, Renan et Marx, pas encore ils n'ont touché le
fond de la bêtise humaine!

De wereld gaat te snel, en dat werkt ook de onverschilligheid in de hand. Ik ben soms beschaamd Belg te zijn. Als je ziet dat in een totalitair regime als Polen, ik ben er 7 maanden geweest, de studenten kunnen opstaan, als je ziet wat men in Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje of zelfs Zwitserland kan - en wat ze er hier van terecht brengen, dat is een schandaal. Vlamingen zijn te erg ingenomen met zichzelf, daardoor komen we altijd te laat. Alles loopt hier dood in de onverschilligheid. Kijk maar eens naar de politiek. Er wordt een nieuwe

regering gevormd waardoor de duizenden manifestanten van enkele jaren geleden voor aap worden gezet en niemand reageert. In Oostakker een zedenschandaal. Kleine jongetjes worden er bepoteld door de broeders en paters van hun school. En heel die zaak gaat de doofpot in. Hoe is dat mogelijk? Als ik een zoon moest hebben die later homofiel werd, dan zou me dat vrij onverschillig laten, maar het zou me verdomme niet onverschillig laten als ik moest te weten komen dat hij op 7 of 8 jarige leeftijd misbruikt wordt. Maar hier kan de zaak uit het nieuws verdwijnen. Reageren die ouders dan niet? Of bewijst dit feit eens te meer hoe machtig de Kerk hier is. Maar de schuld blijft bij de mensen die zich dat allemaal laten welgevallen. Misschien vergeten we te vlug... Ik ben in Auschwitz geweest, helemaal alleen, dat was een grote belevenis in mijn leven. Echt. Dààr staan waar zoveel mensen zijn vermoord. En vermoord konden worden gewoon door een handtekening te plaatsen, een telefoonnummer te draaien. Je beseft plots tot wat de mens in staat is. De massa. En de anderen hebben het niet willen vrijdelen. Ergens heeft het nazisme aan het nazisme geen schuld. Wij hebben het zover laten komen. Men zei: het kan niet. Maar in werkelijkheid ging het enkel om het veilig stellen van belangen. Enkeligen hebben geprotesteerd. Schrijvers ook. Onheilsboden noemde men ze. En ze predikten in de woestijn. Er wordt nooit gezegd dat schrijvers gelijk hebben. Akkoord, in Duitsland werden reusachtige autodafé's ingericht, maar terzelfder tijd werd in het democratische Amerika Joyce in beslag genomen. En of het om 1 of 1000 auteurs gaat heeft geen belang, het komt op het principe, op de mentaliteit aan. Eerbied voor de persoonlijke vrijheid. En is die er nu nog? Iedere mens draagt tegenwoordig een uniform. Weet je, ik heb 13 jaar legerdienst gedaan, en in die afstotende gemeenschap heb ik me vrij gevoeld, vrijer dan soms daarna in het burgerleven. Dat was mijn universiteit.

A Maar u hebt het leger toch nooit aanvaard, u hebt ook nooit de mentaliteit van een beroepsmilitair ontwikkeld. U bent er een buitenstaander gebleven?

P Een buitenstaander? Ik ken maar één soort buitenstaanders

en dat zijn auteurs met een typische schrijversmentaliteit.

A Wie zijn dat?

P Schrijvers die een vorm van engagement beoefenen dat geen engagement is.

A Wat is engagement?

P Iets doen. Uit de onverschilligheid loskomen. Onverschilligheid is het ergste wat bestaat. Ik ben liever een dweper dan een onverschillige. Vechten tegen taboes. Tegen heilige huisjes. De legendes rechtzetten. Dàt is het recht en de plicht van de creatieve mens. Ik spreek niet van politiek engagement. Zich bij een partij aansluiten dat is aan sociale padvinderij doen. Politieke jeugdorganisaties trainen hun leden om later over de lijken van anderen te stappen. Ik vind het erg dat België een land is dat politiek onmondig is. Maar is het elders feitelijk wel beter? In Frankrijk ontketenen de studenten een revolutie. Prachtig. En daarna komen de burgers, de kruideniers en de slaggers ook even op straat, zingen de ‘Marseillaise’ en heel de zaak is opgedoekt. Is dat niet dramatisch? Men durft geen risico's te nemen. Zodra er bij een revolte een dode valt is het uit. En de held is na drie dagen vergeten. Men vecht niet vanuit een ideaal maar vanuit een tekort dat men wil inhalen. Afgunst ligt aan de oorsprong. Men houdt op met vechten zodra men in het bezit is van dàt waar men tegen revolteert.

A Bewijst dat alles ook niet de onmacht van de intellectuelen?

P Het bewijst vooral de laksheid van iedereen. En de angst. Vanaf onze jeugd zijn de meesten onder ons gebonden. We komen bijna allemaal in een baan terecht die ons in ruil voor een veilig inkomen verplicht onze idealen te verraden. We maken van de revolte een vrijetijdsbesteding, die niet teveel risico mag meebrengen. Ik ben tegen geweld. Maar geweld is noodzakelijk, omdat er altijd mensen zijn die slaan. En ik keer hen mijn andere wang niet toe. Ik reageer. Heb ik tenminste iets gedaan.

A Is het mogelijk over al die actuele problemen verantwoord te schrijven in een gedicht of een roman?

P Moeilijk. Toestanden veranderen te vlug. Een dichtbundel die aanklaagt is reeds lang achterhaalt als hij verschijnt. Schrijvers zouden over lichtkranten moeten beschikken. Maar wat dan nog. Men zou altijd terugbotsen op het onbegrip van de ande-

ren. Als een auteur problemen aansnijdt die van meer dan provinciaal belang zijn dan treedt hij volgens iedereen buiten zijn bevoegdheid. Dan zegt men; wat weet hij daarvan? Maar ik ken ook dichters die b.v. in Kongo geweest zijn. Ik heb ze onlangs nog horen voorlezen. En wat wisten ze over Kongo te vertellen? Ze spraken over vogeltjes en slingerende lianen en over het wit in de ogen van de zwarten. Ik heb een grondige hekel aan zulke dichters.

A Nu we over dichters spreken: in zijn inleiding tot ‘Soldatenbrieven’ schrijft Jan Walravens iets dat haast identiek is aan de probleemstelling van dit interview: ‘In deze halve eeuw is daarbij een weergaloze politieke en godsdienstige verwarring ontstaan. God is gestorven en hij heeft ook de taal meegesleept in zijn graf (...). Wij beleven en doorleven de devaluatie van het woord, in de eerste plaats in de politiek waar de termen oorlog, vrede, vrijheid, democratie een verschillende betekenis verkrijgen naar gelang de mond die ze uitspreekt, hetgeen betekent dat ze geen algemene betekenis - eerste vereiste van een taal - meer bezitten.’

P Ik was het daar nooit helemaal mee eens. De taal is en blijft ons enige uitdrukkingmiddel. Het is enkel en alleen de schuld van de auteur als hij de situaties niet meer duidelijk kan verwoorden. Elk woord heeft een betekenis. Ja is ja en neen is neen. De toestand waarin we leven is te verwoorden. De verwarring heeft niets te maken met de taal. Een revolver dient om te schieten. Men kan er ook mee slaan. Maar het blijft een wapen. Vroeger had elke koning of veldheer zijn kroniekschrijver. Dat is wat de auteur nog altijd gebleven is: de kroniekschrijver van zijn tijd. Met als enige verschil dat de individuele problemen nu ook belangrijk zijn geworden voor de massa en dus in het totaalbeeld moeten verwerkt worden. Elke schrijver, ook degene die zogenaamd buiten zijn tijd leeft, wordt toch bepaald door de tijd waarin hij leeft, en is dus altijd indirect de chroniqueur van die tijd. Swift was een chroniqueur, en Melville, maar ook Jean Genet en Henri Michaux en Henry Miller. Zelfs Ernest Claes. Maar de ene auteur behandelt belangrijker aspecten van zijn tijd dan de andere. En dan is het tekenend voor Vlaanderen dat ‘Pallieter’ van Timmermans hier

nog altijd belangrijker wordt geacht dan ‘De Verwondering’ van Claus. Het eigentijdse maakt ook het grote verschil uit tussen schrijvers en schilders. Schilders zijn geen chroniqueurs. De schilder van de 16e en de 17e eeuw liet meestal niet zien hoe de arbeider gekleed was. En als er toch een dienstmaagd of zo op een schilderij moest staan dan had ze duidelijk haar zondags kleding aan. Iedereen heet niet Hogarth of Goya. Een vrouw kan men kennen aan het ondergoed dat ze draagt. Een ding is duidelijk: het individu wordt nu hoe langer hoe meer afgestemd op het oog. Men ziet graag tribulaties en ongelukken op tv, maar bij lectuur boeit het steeds minder, omdat dan de verbeelding moet ingeschakeld worden. En de mens van nu leeft op alle wijze buiten zijn mogelijkheden, behalve met zijn verbeelding. Langs alle kanten krijgt hij faciliteiten. Elke dwerg kan zich een reus wanen omdat hij niet meer nadenkt. De bezitsmogelijkheid is te groot geworden, kunstmatig opgeschroefd met kredietmogelijkheden en bankkaart. Het is een misdadige toestand, even misdadig als de wapenhandel. En het is daarbij wel tekenend dat de mensen zich voor aankoop van allerlei zaken, tv, auto, stereo-installatie, film-apparaat, noem maar op, vrolijk in de schulden steken, maar zelden of nooit in het krijt staan bij de boekhandelaar. Men maakt enkel schulden voor luxe. Luxe beheerst ons. Trekt alle verhoudingen scheef. En de literatuur wordt niet eens bij de luxe gerekend, wel bij de tijdsverspilling. De ‘Readers Digest’ lezen, dat is geen tijdsverspilling, dat hoort bij de status. Bijna alle kranten hechten meer belang aan hun sportmedewerkers dan aan hun literatuur-recensenten. Over voetbal en de Ronde van Frankrijk kan men immers geen onzin vertellen, want elke lezer weet er haast even veel van als de journalist. Maar over boeken kan men alles uitkramen.

A Hoe beïnvloeden al die problemen uw werk?

P Ik schrijf niet onder druk van die gebeurtenissen. Zelfs niet uit passie. Maar ik schrijf omdat er iets moet gedaan worden. Veel wordt me zo duidelijk. En natuurlijk gebeuren er ziftingen. Ik behoor tot de massa. Ik tracht mijn eigen zwakheden te leren kennen, en ook die van de massa. En ik weet dat we het altijd te ver laten komen. Men roept de dokter niet als men 41° koorts

heeft, maar veel vroeger. Wij laten ons altijd doen. Ik ben een Vlaming. En wij zijn geen revolterend volk. Wij zaniken maar wat achteraf. Spreken nog altijd over het proces van Coucke en Goethals, die geen Frans kenden maar in het Frans geoordeeld en veroordeeld werden. Een vette kluif voor de Vlaamse beweging. Maar welke Vlaamse advocaat wou ze verdedigen? De Vlaamse bewustwording is nog nergens. En schrijvers die er iets zouden kunnen aan verhelpen worden genegeerd. Liever wat met vendels zwaaien. Che Guevara heeft gezegd: 'Het is genoeg'. Dat is een slogan die enthousiasme heeft gewekt bij de jeugd. 'Het is genoeg'. De jeugd laat zich niet zo gemakkelijk meer iets wijsmaken. Zij is onafhankelijk. Denk eens terug aan de winters van jaren geleden - en welk een kleurengamma men nu in de winter op straat ziet. Het hele stadsbeeld is er door veranderd. Dat heeft de jeugd gedaan. Zij is vrijer. Mijn generatie heeft alles zelf moeten doen en wat hebben wij ervan terecht gebracht?

A Vietnam is ver weg, Biafra ook, alle ellende is naar andere landen verplaatst. Wij zijn er veilig voor. Stel u even voor dat u de mogelijkheid moest hebben er te gaan vechten. Zoals die mogelijkheid bestond ten tijde van de Spaanse Burgeroorlog. Zou u gaan?

P Ja. Aan het front ben ik misschien niet meer bruikbaar, maar als reporter zou ik misschien nog wel kunnen dienen. Ik zou gaan, met een vrij engagement. Beter vechten voor een nutteloze zaak dan helemaal niet vechten. En ook niet vertrekken van het standpunt: van twee kwalen de minste kiezen. Dat is ook een vorm van onverschilligheid. Het proletariaat bestaat niet meer, dat is duidelijk. Ik geloof dat het de rol is van de auteur om de strijdbare functie van het proletariaat over te nemen. Te zorgen voor een betere, een veiligere wereld. Ik heb er over geschreven. Die dichtbundel komt. Maar gedichten komen altijd nahinken. Alles gaat zo vlug. Ik tracht vooral te vermijden mezelf in paniek te brengen.

Marcel van Maele

(*) Geboren te Brugge 10 april 1931. Vader ambtenaar. Reeds op 15-jarige leeftijd 'in handen van' psychiaters. Zwierf door 27 landen waar hij o.a. werkte als kelner, nachtwaker, schrijnwerker, dokwerker, asfaltarbeider, barman, druivenplukker, koeherder, grondwerker, bordenwasser, houthakker enz...

Vestigde zich in 1956 definitief (?) in België waar hij tot nu toe in 24 gemeenten heeft gewoond.

Nu full-time auteur. Was nochtans kortstondig werkzaam als barman, agent van de zeevaartpolitie, stoker, bediende, gids, handelsreiziger, pisteur, herbergier, pistoolschilder, nachtarbeider, gevelschilder, bouwarbeider, corrector, fabrieksarbeider, kartonbewerker, enz...

Werd verpleegd in het amerikaans ziekenhuis te Sasebo (Japan), in het Ulleval hospitaal te Oslo en driemaal opgenomen in de psychiatrische afdeling van het Brugmannziekenhuis te Brussel.

Huwde in 1957, sedert begin '64 gescheiden.

Publiceerde:

1956	Soetja (gedichten);
1957	Rood en Groen (gedichten);
1960	Pamflet 1, poëtische nota's over het bewustzijn.
1961	Ik ben een kannibaal (gedichten);
1962	Ademgespleten (gedichten);
1963	Zwarte gedichten (2e druk in 1965);
1964	Medgar Evers te Jackson vermoord (gedicht);
1966	Imponderabilia (gedichten); Kraamanijs (roman); De veroordeling van Marcel van Maele door Marcel van Maele gevolgd door een verrassende vrijspraak (éénakter);
1968	No man's land (gedichten);

Scherpschuttersfeest (roman);
 Een zachtgroen bed vol bloed (éénakter);
 Zes nooduitgangen en één hartslag (gedichten).

A Ik zou willen beginnen met u een soort raadseltje op te geven. Van welk slag politicus, oud of jong, conservatief of progressief, denkt u dat de volgende ideeën afkomstig zijn: ‘Laat mij beginnen met te stellen dat ik de sociaal-revolutionaire gezindheid van vele kunstenaars (...) om velerlei redenen niet alleen begrijpelijk maar aanvaardbaar vindt, eigenlijk vanzelfsprekend.’ en: ‘Het nerveus-creatieve type moet zich wel verwonderen over de in menig opzicht harde, valse en bekrompen burgerlijke maatschappij waarin wij leven, met haar doelmatige en onweerstaanbare machtsstructuren.’ en ‘Voor mij bestaat geen onzedelijke kunst (...). Wat de pornografie betreft, deze lijkt mij qua schadelijkheid uit de tijd.’?

M Die eerste zin, die zou om het even wie kunnen zeggen. Het is een vrijblijvende mening, en er ligt een groot verschil tussen het geven van zulk een mening, en er ook werkelijk iets voor doen. Ik zie trouwens geen enkele politicus die een reactie tegen de gevestigde maatschappij zou willen steunen. En die uitspraken over de valse en bekrompen maatschappij, en over de pornografie, die zie ik moeilijk van een politicus komen...

A Het zijn uitspraken van Mr. H. Van Riel, de conservatieve voorzitter van de zeer conservatieve Nederlandse liberale partij, de VVD.

M En zo sust men dus de mensen in slaap. We laten ons altijd vangen. Dat is de bekende tactiek van het niet-aanvalspect dat aan de aanval voorafgaat. Zulke dingen herinneren me er altijd aan dat Hitler, voor hij met de oorlog begon, in zijn toespraken altijd gloeiend tegen de oorlog was. Conservatieven zijn dikwijls erg handige lui. Dat maakt ze zo verdomd gevaarlijk. Uitlatingen zoals van die meneer Van Riel, werken gewoonlijk op progressieve mensen als een slaapmiddeltje. Het klinkt mooi en geruststellend in de oren, men denkt er dus niet over na en slaapt vredig in. De Duitsers droegen op hun gordels immers ook de mooie en geruststellende woorden ‘Gott mit uns’. En

dus dacht geen mens er aan dat de naam van God normaal meer genoemd wordt in verband met vrede, vriendschap en rechtvaardigheid dan met oorlog. We mogen ons er niet door in slaap laten wiegen. Het is veel interessanter een slaapmiddel te nemen en er dan alles op te zetten om wakker te blijven. Dan gaan er pas eigenaardige dingen in je hoofd gebeuren, dan kun je denken. Het is een vorm van drogue. Maar de meeste mensen vragen niet liever dan zich in slaap te laten sussen, want morgen moeten ze immers vroeg op en naar hun werk.

A Akkoord dat we wantrouwig moeten staan tegenover het zagezegde begrip van de conservatieven, maar afgezien nog daarvan, denk je dat dergelijke dingen door een Belgische politicus, noem maar iemand, Vanaudenhove, Van den Boeynants, Eyskens of iets in die categorie, zouden kunnen gezegd worden, en zouden kunnen gezegd worden zonder protest van de trouwe partijleden in de zaal?

M Nederland heeft provo gehad, en daardoor is men daar anders gaan reageren op die toestanden. Provo door politie in elkaar laten slaan was koren op de molen van provo. Dus schakelde men over naar die andere methode, die van het slaappilletje. Hen tegemoetkomen, hen begrijpen, hen kanaliseren, hen de woorden uit de mond nemen. En is dat geen succesvol systeem? Was het niet opvallend hoe rustig het Nederland van provo bleef terwijl overal elders, in Berlijn, Leuven, Brussel, Parijs, de studenten revolteerden tegen de structuur van hun universiteit en van de maatschappij?

A Terwijl de jongeren en progressieven zich dus blijkbaar nogal gemakkelijk in slaap laten sussen blijft men aan de andere kant verrekt wantrouwig. Dat bewijst wel de overvloed van politie, al of niet geüniformeerd, die op elke culturele manifestatie tegenwoordig is. Nu maken de auteurs zelf zich doorgaans al geen illusies over de invloed die ze kunnen uitoefenen op de gebeurtenissen, vanwaar dan toch die belangstelling van BOB en dergelijke?

M Het is krankzinnig. Zelfs tijdens een onschuldig en sympathiek gebeuren als de poëziejaarmarkt van Wetteren liepen de BOB-mensen er bij bosjes rond. Maar al wordt de literatuur dan door de mensen niet au serieux genomen, toch beseffen ze ook

wel heel duidelijk dat juist de schrijver de enige mens is die in onze maatschappij nog kan spreken in naam van de vrijheid. Een schrijver is een randverschijnsel van de maatschappij, hij behoort tot geen groep die men kan controleren, het staat hem vrij alles totaal te verwerpen. Ze weten goed dat het woord een gevaarlijk wapen kan zijn, dat het woord het enige wapen is waarover onze maatschappij nog beschikt om de kliek van machthebbers te ontmaskeren, het gezag in zijn hemd te zetten. En die vrijheid willen ze verpesten. Laten we maar niet te groots doen als we spreken over Rusland en Tsjechoslovakije, waar men de schrijvers die teveel uit de band springen, veroordeelt en in de cel zet. Dat gebeurt hier toch ook wel. En men kan hier tegenover dergelijke veroordelingen en vrijheidsbeperkingen en terreur-mentaliteit net zo min iets ondernemen als de Russen het in Rusland kunnen. Het is op dat gebied toch allemaal een pot nat. Stel je voor: Russische en Oost-duitse en Poolse tanks rijden Tsjechoslovakije binnen! Algemene verontwaardiging in de kranten. En elders. En terwijl dat aan het gebeuren is nodigt men hier heel leuk een stelletje Poolse officieren uit om mee in de Ardennen op fazantenjacht te gaan! Dat is de mentaliteit van de militairen en van de autoriteiten. Ik ben bang van autoriteiten. Ik vertrouw ze niet, ik weiger in hun oprechtheid en hun goede bedoelingen te geloven. Ik kan me best voorstellen dat het ook hier eens tot een staatsgreep komt.

A Gelooft u werkelijk dat het hier nog mogelijk is?

M Natuurlijk. Waarom niet? Juist omdat we er niet in geloven is het mogelijk. In Griekenland dacht ook geen kat dat de militairen een staatsgreep zouden kunnen organiseren.

A Het is dus wel enkel een rechtse staatsgreep die u mogelijk noemt?

M Maar wat precies is links en wat is rechts? Het zijn verouderde begrippen. Ik geloof niet dat ze nog bruikbaar zijn. Ze stammen nog uit een ander tijdperk. Uit de tijd van voor de atoombom. Dat is lang geleden, want ik geloof dat ook het atoomtijdperk al lang voorbij is. Wij leven nu in het robot-tijdperk, waarin allerlei denkfuncties die vroeger door de mens vervuld werden, worden en reeds zijn overgenomen door computers.

Wat een toestand is die ik veel gevaarlijker acht dan het atoomtijdperk was. De atoombom vernietigt het leven, maar de computer vernietigt de geest.

A En de schrijvers, die door niemand, nauwelijks door zichzelf, au serieux worden genomen moeten helpen de mens te waarschuwen en te beveiligen tegen die metalen Hunnen. Hoe?

M Schrijvers moeten de mens bewust maken. Dat is alles. Als iedereen bewust was, zouden we allen op dezelfde manier over zaken als oorlog denken, en dan was oorlog gewoon onmogelijk geworden. Bewustzijn, dat is precies wat de mens ontbreekt. Wat hem tot een zo gemakkelijk slachtoffer maakt, en wat hem toelaat in deze wereld te leven zonder er aan kapot te gaan is gebrek aan bewustzijn. De mensen spreken over Biafra en Vietnam en honger maar ze beseffen gewoon niet wat het betekent. Dat maakt hen er tegen bestand. Als ze er niet tegen bestand waren zouden ze maken dat het anders werd, om zelf ook verder te kunnen leven. De dingen loswerken, dat moet de schrijver doen. Van het Reve heeft ergens gelijk als hij vol branie zegt: ik hou van wat de Amerikanen doen in Vietnam. Ik geloof niet dat hij het meent. Maar op dergelijke uitspraken komt reactie. Alhoewel het niet nodig is om over Vietnam te spreken als men dingen wil doen doordringen tot het bewustzijn van de mensen. Want literatuur blijft toch altijd iets individueels. Men kan de mensen ook langs misschien minder directe maar daarom niet minder efficiënte wegen bewust maken. De pop-artist bijvoorbeeld, die een pint bier meeneemt uit de kroeg en ze in een expositieruimte zet, die bereikt zulk een effect: dat glas bier wordt meteen iets heel anders, weggerukt uit het vertrouwde milieu, en als we buitenkomen gaan we leren alle dingen op een andere wijze te zien. Dat is de weg. Ik geloof niet in protest-poëzie, al heb ik ook die al geschreven, en al zal ik het nog wel doen. Maar ik geloof niet dat protest-poëzie werkelijk iets doet. Men kan geen kogel tegenhouden met een woord. Maar men kan wel de piloot van een bommenwerper aan het denken brengen, bewust maken van de dingen die hij doet, zodat hij op een bepaald ogenblik zal weigeren nog bombardementsvluchten uit te voeren.

A De schrijver moet de mens bewust maken. Maar houdt dat dan

niet ergens in dat hij moet trachten een zo ruim mogelijk publiek te bereiken, wil hij die taak efficiënt kunnen uitvoeren? Met andere woorden, als hij zich door een zeker hermetisme, zoals u met 'Kraamanijs' en 'Scherpschuttersfeest', beperkt tot wat men een elite noemt, kan hij dan nog wel beweren dat dat de functie van de literatuur is?

M Wat is hermetisme? Men zegt van mij dat ik een hermetisch auteur ben. Maar wat ik vroeger schreef, dingen waarvan men zei dat ze niet te begrijpen waren, dat blijkt nu al tot de zeer heldere poëzie te behoren. Niemand heeft er nog moeilijkheden mee. Ik kan me best voorstellen dat ik over 20 jaar wel een groot publiek zal bereiken. Het is overigens normaal dat een kunstenaar niet begrepen wordt, hij moet vooruit zijn op de massa.

A Dat is toch wel een pijnlijke situatie: de zeer sociaalvoelende schrijver die tenslotte maar schrijft voor een elite.

M Enkele jaren later is die elite de grote massa geworden. Hoeveel mensen konden Joyce lezen toen hij publiceerde? Nu heeft hij zijn publiek verduizendvoudigd. Ook Pirandello werd vroeger niet begrepen, nu kan iedereen er bij zonder al te grote inspanning. Zie eens hoe vlug, na de eerste felle weerstand, het Living Theatre geaccepteerd werd. Het is geen kwestie van stijl en woordkeus, het is een kwestie van zich afstemmen op dezelfde golflengte. Ik lees moeizaam een Engelse krant, maar Joyce lees ik vlot. Ik geloof dat het elite-probleem in de kunst elders ligt. Het is een kwestie van financiën. Kunst is slechts voor de rijken. Ook en vooral de plastische kunst, de beeldhouwkunst. Vandaar dat ik een fervent voorstander ben van de multiple-art. Een schilderij door goede reproducties, een beeld door afgietsels op onbeperkte schaal vermenigvuldigen, zodat het in het bereik van iedereen komt. Maar daar staat het snobisme nog in de weg, en de galerij-houders, de mensen die geld verdienen aan de kunst. Net alsof het de waarde van een beeld zou verminderen als men het overal kan zien. Een zelfde boek ziet men toch ook in de boekenkast van vrienden en kennissen staan zonder dat het in waarde afneemt? Het is zelfs een band: men voelt zich met die mensen die het eveneens bezitten een beetje meer verbonden. Er kan nog veel gedaan worden. Maar je merkt het, wat ik bedoel is dat het probleem van het

publiek dat men kan bereiken niet in de sfeer van de cultuur ligt, maar in die van onze maatschappelijke structuren. En daar kan de schrijver dus weinig directe invloed op uitoefenen. Als hij dat wil doen moet hij pamfletten gaan schrijven, of zich aan de sociologie wijden, of terrorist worden.

A U hebt twee jaar in Korea gevochten.

M Ik was een verschrikkelijk slecht soldaat.

A Waarom bent U gegaan?

M Ik moest toch soldaat worden, en een jaar kazerneleven, dat kon ik niet aan.

A Hoe kwam u met uw principes in het reine?

M Als er in mijn plaats een goed soldaat naar Korea was gegaan dan waren er 20 Chinezen meer dood geweest. Ik ben van oordeel dat men niet iets kan veranderen door zich afzijdig te houden. Men moet er heen en de boel van binnenuit aantasten. Ik heb in Korea geen schot gelost, ik heb me er wel geamuseerd. En ik heb er de absurditeit van de oorlog meegemaakt. In het niemandsland stond een bunker. 's Nachts gebruikten de Amerikanen die als luisterpost. 's Morgens ontruimden ze hem en dan trokken de Chinezen er in en gebruikten hem als uitkijkpost. Toen het winter werd, het kan daar tot 30 onder nul gaan, werd er een vuurtje gemaakt, en na een tijdje zorgden de Amerikanen er voor dat het vuur bleef branden tot de Chinezen er in trokken, en de Chinezen deden hetzelfde voor de Amerikanen, zodat niemand nog in de kou behoefde te zitten. Of toen ik terugkwam uit verlof. Uit Seoel. Ik had mijn soldatenschoenen ergens verpatst en droeg Koreaanse pantoffels. In mijn linkerhand had ik een opiumpijp, een geschenk voor mijn vader, en in mijn rechterhand een mooi vogelkooitje met een Koreaanse vink. Dat was voor mijn zus. De luitenant zei dat ik in houding moest staan. Het was aan het front, nogal wat drukte want bommen sloegen in, gewonden, herrie. En ik moest in de houding staan en vertellen waartoe die opiumpijp diende, en die Koreaanse vink. En toen kwam de dierenvriend bij de luitenant boven, en terwijl men heen en weer de kanonnen afvuurde beval hij me dat arme beestje vrij te laten.

A We moeten deelnemen, van binnenuit werken. Dat is een soort guerilla-tactiek voor Europees gebruik?

M Zo zou je het kunnen noemen. Als ik niet zo lui was zou ik trachten een officiële positie te krijgen. Rechter bijvoorbeeld. En iedereen vrijspreken. Een passieve houding tegenover het gezag is niet eens gevaarlijk. God, we zitten allemaal al zo vastgeroest dat we bepaalde smeerlapperijen niet eens meer opmerken. Een rechter spreekt een straf uit: 20.000 F. Voor die rijke vent is dat niks, een avond uit het bordeel blijven, voor die arbeider betekent dat weken zwaar werk. Er wordt niks aan gedaan. De wetten worden niet aangepast. Volksvertegenwoordigers zijn rotte luiaards.

A Dat is een mooi einde voor het gesprek. Of was er nog iets dat u wou zeggen?

M Drinken we nog 'n biertje?

A Natuurlijk.

J. Bernlef

Werkelijke naam: Hendrik Jan Marsman.

Geboren te Sint-Pancras op 14 januari 1937.

Was van 1958 tot 1960 bordenwasser en houthakker in Zweden, werkte daarna in het boekenbedrijf in Nederland. Sinds 1964 schrijver van beroep. Mederedacteur van 'Barbarber'.

PUBLIKATIES:

Poëzie:

Kokkels (Reina Prinsen Geerligsprijs), 1960;

Morene (Poëzieprijs van de stad Amsterdam), 1962;

Dit verheugd verval (Poëzieprijs van de stad Amsterdam voor het gedicht 'Een dode hagedis' (1964) - Van der Hoogtprijs (1964), 1963;

Ben even weg, 1965;

De schoenen van de dirigent, 1966;

Bermtoerisme, 1968;

Proza:

Stenen spoelen, 1960;

De overwinning, 1962;

Onder de bomen, 1963;

Stukjes en beetjes, 1965;

Paspoort in duplo, 1966;

De schaduw van een vlek, 1967.

De dood van een regisseur, 1968.

Interviews:

Wat zij bedoelen (met K. Schippers), 1965;

In samenwerking:

Een cheque voor de tandarts, met K. Schippers, documentaire, 1967;

De pyromaan, met Carl Olaf Bernhardsson en Bob Langestraat, 1967.

Poëziemedewerker van 'De Gids'.

Recensent bij radio en kranten.

A U kent de probleemstelling. Heeft het eigenlijk wel zin ze aan schrijvers voor te leggen?

B Beslist. Elke schrijver tracht toch voortdurend de woorden te ontdoen van hun cliché-inhoud. Ook dat soort woorden, want de wereld is wel zo veranderd dat de niet politiek geëngageerde schrijver onmogelijk is geworden. Er is nu geen provincialisme meer mogelijk. Couperus bijvoorbeeld kan nu niet meer bestaan. Ook iemand als Nabokov niet, hoe briljant ik hem als schrijver ook vind. De wereld is één groot land geworden, en dat heeft diepe consequenties voor wie zich bewust is van wat er gaande is, en dat heeft uiteraard ook invloed op de schrijver. Het is een slechte gewoonte altijd maar te zeggen: het gebeurt niet hier, we kunnen d'r toch niks aan doen. Nu kan men natuurlijk wel zeggen dat in wezen elke schrijver geëngageerd is, en dan heeft men gelijk, want engagement is niet noodzakelijk van politieke aard, maar wat ik bedoel is dat je als schrijver toch altijd probeert de dingen helder te zien, en dat je dan geconfronteerd wordt met de hele scala van bedrog die er bestaat. Want de mensen worden bedrogen. Ze worden haast ononderbroken geïndoctrineerd. En dat kan je niet onverschillig laten, zeker niet als auteur, want schrijvers zijn toch mensen die dit soort 'zekerheden' ondergraven. En als je dat beseft, en als je daar mee bezig bent dan kom je, zonder de boel te forceren, vanzelf tot het politieke engagement, en dan ga je ook trachten dat engagement vorm te geven.

A Men kan nochtans, voortgaande op wat u tot nu toe publiceerde, en dat is al heel wat, moeilijk beweren dat u een politiek geëngageerd schrijver bent.

B Neen, dat kan men niet. Ik moet wel bekennen dat ik er vrij lang over gedaan heb eer ik ging inzien hoe onze maatschappij in elkaar zit, eer ik me ging ergeren aan het bedrog onder alle mooie leuzen en frazen. Maar nu ben ik bezig met een gedicht, dat moet een soort dialoog worden tussen de derde wereld en het Westen. En ik maak nu ook een vertaling van een boek van de Zweed Göran Palm, 'Een onrechtvaardige beschouwing' (komt dit jaar bij De Bezige Bij uit). Het is een beschouwing over het Westen, gezien door de ogen van de derde wereld. Een heel boeiend boek. Het Westen heeft de rest van de wereld

altijd bekeken vanuit de hoogte, vanaf een podium van zelfgenoegzaamheid. Maar voor het eerst in de geschiedenis wordt het Westen nu *bekeken*. Daar mee bezig zijn is toch ook een vorm van engagement. Maar men kan het engagement niet forceren. Met goede bedoelingen alleen maak je geen goede poëzie. Je moet eerlijk blijven. Ik kan best begrijpen dat Harry Mulisch eerlijk is als hij poneert dat het onzin is een roman te schrijven als er oorlog gaande is, ik geloof best dat zijn engagement zo diep zit dat hij echt geen roman meer kan schrijven, maar je kunt dat niet generaliseren.

A Ziet u een onderscheid tussen de wijze waarop de Nederlandse en de Vlaamse auteurs reageren op het wereldgebeuren?

B Ik heb wel de indruk dat de Vlamingen nog wat provincialer leven dan de Nederlanders. Maar Claus bijvoorbeeld is toch wel een zeer geëngageerd schrijver.

A De wereld is één groot land geworden, zei u daarnet. Informatie en communicatie brengen ons snel in contact met toestanden en gebeurtenissen van overal. Vlaanderen ligt naast de deur. En wij zitten ook met een probleem, de Vlaamse kwestie. Wat weet men daar in Nederland van?

B Heel weinig, vrees ik. Men denkt in Nederland hoofdzakelijk dat het een wat kinderachtige burenruzie is. Dus niet zo erg interessant. Vandaar... Maar een ding is wel duidelijk: dat er sprake is van discriminatie, en dat heel die scheve verhouding ook oorzaak is van corruptie. Daar schrik je wel eens van op, als je mensen uit Vlaanderen een en ander hoort vertellen over de situaties die daar in en door de politiek nog mogelijk zijn. Waarmee ik niet wil insinueren dat wij in Nederland geen corruptie zouden kennen. Maar wat die Vlaamse kwestie betreft, ik geloof toch wel dat de hele toestand voor een groot deel ook te wijten is aan de mentaliteit van de Vlamingen. Als ik in Vlaanderen kom, erger ik me altijd aan die we-rotzooien-maar-aan houding. Met die mentaliteit, die natuurlijk ook wel enkele sympathieke facetten heeft, bereik je niks, dat is duidelijk. De mensen hebben weinig aandacht voor wat gebeurt. Neem de televisie bijvoorbeeld, hoe men daar werkt bij jullie, dat bestaat gewoon niet in Nederland. Maar de informatie over deze problemen is hier heel gering. Zelfs over de studentenopstanden

in Leuven en Brussel. Er werd nooit een diepgaande analyse van gemaakt. En dat had toch wel moeten gebeuren, want het is een zeer belangrijk probleem. En uit wat gebeurde blijkt dan nog eens duidelijk dat wij hier in het Westen het begrip democratie opnieuw moeten onderzoeken. Want wat hebben al die studentenopstanden uitgehaald? Niks. Er gebeurde niks. In Frankrijk was het ook al zo, daar heeft de situatie trouwens duidelijk fascistoïde kanten.

A Dat optreden van de politie, bij ons, in Frankrijk, Duitsland, Nederland, USA, daar kan ik niet bij. Die knuppelende gekken komen uit hetzelfde milieu, ze hebben ongeveer dezelfde belangen, ze zouden zelf in de eerste plaats profiteren van de hervormingen die de jongeren willen.

B Dat zien ze natuurlijk niet in. De mensen bij politie en zo zijn haast nooit op hun taak berekend, en dat komt natuurlijk in de eerste plaats door het onderwijs. Ons hele onderwijssysteem is opgevat en bedacht in het kader van de gevestigde maatschappelijke orde. Elke kritische analyse van de maatschappelijke structuren is er zorgvuldig uit geweerd. En dan zijn er nog andere factoren die meespelen. Het gebrek aan kandidaten bijvoorbeeld. Daardoor was men verplicht de normen heel laag te stellen, en trekt men die mensen aan die precies niet geschikt zijn. En die krijgen dan een keurig uniform aan, en dan voelen ze zich natuurlijk wat. Door dat uniform bestaan ze ook als individu haast niet meer, en dat werkt het groepssadisme dat we haast dagelijks op tv te zien krijgen in de hand. Dat het image van de politie zo slecht is, is dus eigenlijk in de eerste plaats te wijten aan de hele maatschappelijke organisatie. Pas nu gaat men er wat aan doen, en begint men, wat al lang had moeten gebeuren, aan het politiekorps ook psychologen te verbinden.

A De provo-beweging in Nederland kreeg pas echt wind in de zeilen toen politie en justitie zich hopeloos belachelijk gingen aanstellen. En ook door de weerstand die de beweging van het publiek ondervond. Ik geloof dat in Vlaanderen een provobeweging onmogelijk was, niet omdat politiemensen en rechters bij ons allemaal zulke briljante figuren zijn, maar omdat het publiek niet zou reageren, omdat bij ons alles verzandt in

onverschilligheid, wat u ook al had opgemerkt.

B Die onverschilligheid bestaat ook hier wel. In de mentaliteit van de doorsneemensen is er sinds provo helemaal niets veranderd. Onverschilligheid is een kenmerk van de democratie. Zoals ook Peter Schat zei. De mensen denken dat ze wat te zeggen hebben, maar beseffen niet dat ze het slachtoffer zijn van een grootscheepse indoctrinatie, en dat bijgevolg vrijheid van keuze of werkelijke inspraak voor een groot deel op illusie berust. Ook voor culturele zaken bestaat er niet zoveel belangstelling. De cultuur is een post op de begroting, denkt men, en laat ze dan maar dollen. Kunstenaars worden hier nooit als belangrijke mensen beschouwd, men neemt ze gewoon niet au serieux, ze krijgen af en toe eens een prijsje en een handje van de koningin, maar verder hebben ze echt niets te betekenen.

A Over de Vlaamse kwestie is hier dus weinig of niets bekend. Dat komt door gebrekkige informatie of gestoorde communicatie. Tussen buurlanden. Hoe onbetrouwbaar moet de communicatie dan wel werken tussen ver uit elkaar gelegen landen, met een totaal verschillend leefmilieu, taal, cultuur. Als wij dus reageren op toestanden in Nigeria of Cuba, of waar ook, lopen we dan niet het risico op zuiver imaginaire zaken te reageren?

B Ja, dat is zo. Maar ook daar ligt een taak voor intellectuelen: dat bedrog achterhalen, de vooroordelen doorbreken, de leugen ontdekken. Dat is niet gemakkelijk, men moet er verdomd veel moeite voor doen. Men moet de communicatiemiddelen leren gebruiken, dat wil zeggen niet als iets dat de gebeurtenissen bij ons thuis brengt, maar als een middel om naar de gebeurtenissen toe te gaan. Dat eist natuurlijk verbeeldingskracht en ik sta nogal sceptisch tegen de kans dat de massa er ooit zal toe komen de zaak zo te bekijken. Maar dat geldt natuurlijk niet voor de schrijver. Hij kan en moet zich informeren. En niet alleen door Franse en Engelse of Amerikaanse boeken te lezen, maar ook de boeken van de Afrikaanse of Latijns-Amerikaanse auteurs. Want, ik zei het al, voor het eerst kijken die mensen naar ons, en wat zij te zeggen hebben is belangrijker dan het spiegelkje waarin wij onszelf steeds bekeken hebben. Enkele jaren geleden hanteerde ikzelf de term democratie nog

alsof er geen vuiltje aan de lucht was. Maar toen ik ontdekte dat Nederland geen echte democratie is, net zomin als België er een is, en net zomin als Rusland communistisch is, toen ben ik als bezeten gaan lezen om me beter te informeren. In een kapitalistisch stelsel, dat niet anders dan op uitbuiting en onrechtvaardigheid kan gebouwd zijn kan van echte democratie geen sprake zijn. Ze sluiten elkaar uit. Daarin zit het kern-verschil met het socialisme. We moeten tegen deze situatie protesteren. Met kennis van zaken. En integer blijven. Het is niet altijd makkelijk zijn onafhankelijkheid te bewaren. Een schrijver kan natuurlijk wel meelopen in Vietnam-demonstraties en voor de lieve centjes stukjes publiceren in een rechtse krant, maar dan moet hij zich ook geen illusies maken over zijn geloofwaardigheid.

A Zoals u zei: provo, studentenopstanden, het heeft allemaal niets veranderd. Europa lijkt wel vastgeroest.

B Dat is ook zo. Het was een initiale fout van de arbeidersbewegingen de politieke indoctrinatie te verwaarlozen. Het resultaat kent u - de Nederlandse arbeider heeft niet eens het gevoel uitgebuit te worden, hij is best tevreden met zo af en toe wat meer loon. Dat was ook de enige reden waarom de Franse arbeiders met de studenten zijn meegelopen. En nu is het allemaal te laat, er bestaat geen mogelijkheid meer nog iets te veranderen. Niemand is nog bereid een aanslag te plegen op de eigen welvaart. Dus is een opstand, een revolutie hier totaal onmogelijk geworden. En stemt men in, hoe kan het anders, met alle smeerlapperij die er gaande is.

Ontwikkelingshulp, in feite slechts een ander woord voor neo-kolonialisme. Of moet men de regeringssteun aan buitenlandse vestigingen van Nederlandse bedrijven in de ontwikkelingslanden 'hulp' noemen, als de winst niet in het betreffende land wordt geïnvesteerd maar verdwijnt in de zakken van de aandeelhouders? En stemt men in met het schandaal van de wapenleveringen, een Westers monopolie.

Zuid-Afrika profiteert ook van deze toestand, zij kunnen zich enkel handhaven omdat Rusland en het Westen Afrika verdeeld houden. De oude koloniale politiek: verdeel en heers. En nog altijd zijn er mensen die denken dat wij geregeerd worden door de mensen die wij gekozen hebben, en dat

het economisch leven iets geheel anders is. Economie en sociologie onderwijzen op puur wetenschappelijke basis, dat is waanzin. Als je het uitbuitingsmechanisme er niet in betreft dan laat je het grootste gedeelte van de ijsberg buiten beschouwing. Maar wat interesseert het de meeste mensen allemaal. Che Guevara is voor hen gewoon een nieuwe James Dean.

A Wij zijn machteloos geworden. Welke neerslag heeft dat op de kunst die we bedrijven?

B Ik zie die weerslag duidelijk in het feit dat de werkelijkheid van het kunstwerk zelf in twijfel wordt getrokken. Al die romans die handelen over het probleem van het schrijven van een roman, al die films waar de regisseur er ons voortdurend aan wil herinneren dat wat we bekijken een film is, dat zijn toch typische uitingen van een groot wantrouwen tegen wat men zelf doet. Het is een vernietigingsproces, dat in de moderne romantendenzen heel duidelijk is.

A Is ook 'Barbarber', het tijdschrift waarvan u redacteur bent, geen uiting van wantrouwen tegen de literatuur?

B 'Barbarber' is geen literair tijdschrift, het is een tijdschrift voor teksten. Het was in de eerste plaats vooral ons doel de aandacht te vestigen op dingen waar geen belangstelling voor bestaat, waar men gewoon blind aan voorbijgaat. Wij brengen teksten zonder onderling verband en in een volkomen ondramatische presentatie. Er zit natuurlijk wel een dada-ondertoon in... Maar wij zijn er toch ook in geslaagd Jan Hanlo weer aan het schrijven te krijgen. Het is gewoon een verleggen van de aandacht.

A Als besluit: ons democratisch stelsel is ziek. Kan daar nog iets aan verholpen worden? Gewelddadig verzet schijnt hier uitgesloten, guerilla kan hier niet, en met legale middelen is helemaal niets te bereiken.

B Het kapitalisme heeft de democratie verziekt. Wij kunnen enkel nog hopen op wat er in de derde wereld zal gebeuren. Als de derde wereld zich kan verenigen, wat het Westen met alle middelen tracht te verhinderen, dan zal het kapitalisme moeten inbinden, en dat zal dan onmiddellijk weer een terugslag hebben op de arbeider hier, die zal dan misschien uit zijn welvaarts-lethargie opgeschrikt worden. Lethargie waarvan de schuld

niet bij de arbeider ligt, dat beweren is onzin. Men heeft de arbeider in de steek gelaten. Toen er hier eens sprake van was arbeidsraden naar Joegoslavisch model op te richten waren het de vakbondleiders zelf die het voorstel afwimpelden. Bij grote concentraties in de scheepsbouw, zoals op het ogenblik in Nederland plaats vinden, stellen de vakbonden zich uiterst slapjes op. En ook de intellectuelen hebben er schuld aan. Zij hebben het wantrouwen dat tegen hen bestaat er zelf ingeramd. Zij hebben mee helpen bouwen aan de klassemaatschappij. Waarvan we allemaal het slachtoffer zijn. Waarin we nu vastzitten. Tot de derde wereld zich verenigt. Dat is het belangrijkste wat nu nog kan gebeuren. Niettegenstaande EEG en dergelijke dingen, die toch maar georganiseerd werden om de invloed van de derde wereld te beperken. Maar vertel dat de mensen. Ze denken dat het een heel goede instelling is. Heel praktisch, ze kunnen op reis zonder paspoort en hoeven voor een brief naar Parijs niet meer port te betalen dan voor een naar Haarlem. God, ze voelen zich nog progressief ook als ze de EEG goedkeuren.

A Was er nog iets dat u over deze dingen wou zeggen, maar dat in de plooiën van het gesprek is blijven hangen?

B Ja. Over de tegenstelling tussen democratie en dictatuur, zoals die bij ons wanneer er gesproken wordt over kapitalistische landen en communistische landen, zonder nuances wordt gehanteerd. In pure vorm bestaan ze geen van beiden. Het Russische communisme is een verstard soort staatskapitalisme, het Amerikaanse en Westerse kapitalisme biedt niet voldoende garanties voor de invloed van het volk. Er bestaan communistische landen met een behoorlijk functionerend stuk persoonlijke vrijheid (Cuba, Joegoslavië en tot voor kort Tsjechoslowakije), er bestaan kapitalistische landen die dictatoriaal zijn (Spanje, Griekenland, Frankrijk). De koude oorlog indeling communisme = dictatuur, kapitalisme = democratie, gaat niet op. Onze hoop blijft gevestigd op een democratisch socialisme. Ik geloof dat dat in Europa niet meer te bereiken valt op het ogenblik, maar dat is de reden dat intellectuelen de ontwikkelingen in Latijnsamerika en Afrika met zoveel hoop en twijfel gadeslaan.

Gerard Walschap

Londerzeel, 9 juli 1898.

Woont nu te Antwerpen. Kreeg in 1968 de Prijs der Nederlandse Letteren nadat zijn werk reeds talloze andere prijzen verworven had, is tevens de Nobelprijs-kandidaat van de 'Vereniging der Belgische Letterkundigen'.

G.W. publiceerde 2 dichtbundels (zijn debuut), schreef in samenwerking met Fr. Delbeke 4 en alleen ook 4 toneelstukken, enkele korte tv-spelen, een aantal verhalen waarvan 'Genezing door Aspirine' gewoonlijk als het beste wordt beschouwd, enkele kinderboeken, een aantal essays, twee ophefmakende pamfletten 'Vaarwel dan!' (1940) en 'Salut en Merci' (1955) en tussen 1928, toen hij als romancier debuteerde met 'Waldo' en 1968 toen 'Het Avondmaal' verscheen een goede 28 romans zoals de trilogie 'De Familie Roothoof' , 'Een mens van Goeden Wil', 'Houtekiet', 'Zuster Virgilia', 'De verloren zoon', 'Nieuw Deps', 'De Kaartridder' en 'Het Gastmaal'. Een groot aantal van deze romans werden vertaald in het Frans, Duits, Italiaans, Engels, Tsjechisch, Servisch, Deens, Zweeds en Noors.

A Er gebeurt heel wat in de wereld dat ons dwars zit. Als kristallisatiepunt van het onbehagen zou men Vietnam kunnen noemen. Ook in de jaren 30 gebeurde, geloof ik, heel wat dat de mensen dwars zat, met als kristallisatiepunt de Spaanse Burgeroorlog, 'de laatste strijd van mensen', zoals Jef Geeraerts hem noemt. Ziet u overeenkomsten tussen beide periodes?

W Neen. Er zijn natuurlijk schokkende overeenkomsten maar ook grote verschillen. In Spanje vochten linksen tegen fascistten. In Vietnam slaat een volk dat de vrijheid huldigt, op verzoek en volgens contract een aanval af van communisten

die de Franquisten meer dan waard zijn. Overigens hoeven de linksen niet trots te zijn op wat ze in Spanje presteerden. Ik geloof dat vele rechtgeaarde socialisten, vrijwilligers van de Internationale Brigade, nog slechts met teleurstelling en bitterheid terugdenken aan de schandalen en broederstrijd waarin hun verzet tegen het fascisme is doodgelopen. Maar het uitgangspunt was duidelijk, terwijl het in Vietnam heel wat moeilijker ligt.

A Zoals u in uw roman 'Het Gastmaal' schrijft: 'Het ging ergens over de waarheid omtrent Vietnam. Daar was ik niet zeker genoeg van om ervoor te vechten.'?

W Ja. Dat belet me natuurlijk niet er een mening over te hebben. Een mening die misschien wat afwijkt van de gangbare socialistische opvatting over het probleem Vietnam. Maar ik ben er nooit bang voor geweest af te wijken. Een socialist moet met zijn eigen hersenen blijven denken. Wat mij in Vietnam hindert is dat Noord-Vietnam en de Vietkong daar blijven vechten tegen een leger dat ze niet kunnen verslaan, voor een zaak die ze met vechten niet sympathieker kunnen maken. Dat is voor iedereen duidelijk, dat beseffen ze zelf ook. Kunt gij u voorstellen welk een hemel op aarde zij na een overwinning (die niet denkbaar is) in Vietnam moeten stichten om de bevolking te overtuigen dat dit de moeite waard was om er jaren lang onmenselijk voor te lijden en te sterven. Ze offeren dus welbewust honderdduizenden mensen op in een volkomen uitzichtloze strijd, ten bate van een regime dat voor de bevolking geen verbetering zou betekenen. Begrijp me niet verkeerd: ik keur de Verenigde Staten niet goed, al geloof ik dat ze het recht of zelfs de plicht hadden tussenbeide te komen. Maar ook als ze fout zijn en hijzelf volledig gelijk heeft moet Ho Tsj Minh een vreedzame oplossing zoeken. Voor een zuiver aards geluk, het enige dat de Marxisten beogen, mag hij geen massa's mensen laten afmaken in een totaal absurde strijd. Dat hij dit toch doet, monsterachtig koel en hovaardig, verontwaardigt mij. Ik kan niet aannemen dat een verdediger van de armen en verdrukten zo kan zijn. Kameraden die in den blinde het communisme verdedigen, op straat en in de pers, vergeten dat het in het regime van hun voorkeur met hun manifestaties gauw

amen en uit zou zijn. Zie Tsjechoslowakije. In hun optochten en manifestaties vind ik veel van wat men terecht het katholicisme heeft verweten: een drang om eigen wil en visie met geweld op te dringen.

A Maar ik heb de indruk dat men, sinds korte tijd, het probleem van pacifistische of gewelddadige methodes anders is gaan bekijken, omdat men wel beseft dat er met wettelijke en door de democratie toegelaten middelen onmogelijk nog een resultaat kan bereikt worden.

W In onze jonge tijd waren wij overtuigde pacifisten die geloofden dat oorlogen slechts ontstonden uit de ambitie van generaals en politici en uit de gewinzucht van wapenhandelaars. Ook nog toen de Duitsers ons land binnenvielen zei ik: 'ik ben en blijf een pacifist'. Ik heb dat nooit voor iemand verborgen. Maar geleidelijk ging ik beseffen dat de oorzaken van een oorlog veel gecompliceerder zijn. Oorlog, geweld, zit de mensen in het bloed. De sterke slaat de zwakke, de vader slaat zijn kinderen, bij discussies gaat men op de vuist. Oorlog hangt ook samen met een doodsdrang in de mens. Ik ken niets menselijker dan die drang. Zonder hem zouden er geen autoraces zijn en zouden de meeste snelheidsmaniakken van de weg verdwijnen. Daarbij is de man, niet de vrouw, van nature tot krijgshaftigheid geneigd. Als men in oorlogstijd voor een gevaarlijke opdracht, die nauwelijks kans op overleven laat bestaan, vrijwilligers vraagt, heeft men nooit gebrek aan kandidaten. Geweld en oorlog moeten onvermijdelijk eenmaal verdwijnen omdat ze zichzelf onmogelijk maken, maar ze zullen nog lang bestaan. Ze zijn veel ingewikkelder dan wij het indertijd als pacifisten zagen. Ze zijn een tragedie die ons, net als het kwaad, in het bloed zit en gevoed wordt door een complex van kleinere omstandigheden. Haast iedereen bijvoorbeeld hoopt aan de oorlog wat te verdienen. Nietsnutten en leeglopers zien er een gelegenheid in om op kosten van de staat te leven, in een uniform meer te schijnen dan ze zijn, enzovoort. We zullen nog lang met oorlog en geweld moeten verder leven. De zogenaamde vredesactie haalt niets uit. Alles wat we moeten doen is het verschijnsel grondig bestuderen tot we ontdekken hoe we het kunnen uitschakelen. We moeten de medemens meer

inzicht verschaffen, hem bewust maken van het totale probleem, dat helpt misschien.

A Gebruik van geweld is dus, als het kwaad, in de mens ingebouwd. Acht u gebruik ervan dan ook begrijpelijk maar ongeoorloofd in de strijd voor sociale rechtvaardigheid? In Latijns-Amerika bijvoorbeeld schijnt het wel het enige middel te zijn dat kans op succes biedt.

W Ja, oorlog en geweld zijn de mens ingeboren. Zij kunnen echter voor een loffelijk doel, de sociale rechtvaardigheid, worden gebruikt op voorwaarde dat het middel niet erger is dan de kwaal en een behoorlijke kans heeft te slagen. Of deze voorwaarde in Zuid-Amerika vervuld is kan ik niet beoordelen, maar wel weet ik dat de West-Europese socialisten zonder oorlog mirakelen hebben bewerkt en de Russische socialisten met oorlog en geweld knoeiwerk geleverd.

A Kan de schrijver iets bijdragen in die strijd voor sociale ontvoogding?

W Zijn woord kan belangrijk zijn, maar ik geloof niet dat hij over wapenleveringen en politieke geschillen moet schrijven.

A Sluiten daarom in uw omvangrijk en toch zeer geëngageerd werk slechts twee boeken aan op de actualiteit, namelijk 'Zwart en Wit' en 'Oproer in Congo'?

W Ja, ik verwacht niets van propagandistische, al of niet socialistische romans. Verontwaardiging over het lot van de kleine man is uit de tijd. Er bestaan geen werkslaven meer. De miserabilistische kunst over hen is door hun snel verbeterde economische omstandigheden verouderd. Ik heb me in mijn boeken niet willen bezighouden met deze sociale actualiteit omdat zij de worm is waardoor kunst vergaat. Kunst leeft van eeuwige waarden. Literatuur is bezinning over het eeuwig menselijke. Zich toeleggen op de verwezenlijking van een sociaal programma kan men niet met boeken en in elk geval veel beter zonder boeken. Mijn sociale overtuiging staat tussen de regels, ze blijkt uit mijn visie op de mens. Mijn 'Mens van goede wil' denkt dat niet slogans en leuzen de wereld verbeteren, maar de welgezindheid van mens tot mens om samen op te gaan naar een beter leven. Daartoe kan de literatuur iets bijdragen, lectuur verzedelijkt.

A U gelooft dus niet in een politiek engagement van de auteur?

W Neen. Ik was zoals geheel mijn generatie, van jongsaf sociaal geëngageerd. Daarmee bedoel ik, de mening toegedaan dat ook kunstbeoefening een daad moet zijn van menselijke waarde. Gemeenschapskunst dus, en, een mooi woord dat men ons heeft leren verfoeien: volksverbondenheid. Socialist worden lag in de lijn van dat ideaal. En ik ben een echt en diep overtuigd socialist, die niet afgeeft op zijn partij, en daardoor geloof ik ietwat zeldzaam aan het worden is. Ik kan er niet bij dat een kameraad de ontwikkeling van het socialisme wil beschrijven in een boek dat hij, in tegenstelling met 'Bergop' van Julien Kuypers, 'Bergaf' zal noemen. Gaat de Vlaamse beweging bergaf omdat ze haar voornaamste doelstellingen heeft bereikt? Welnu, het socialisme ook niet. Het is bergop gegaan en kan het nu niet meer de sensationele eerste resultaten boeken, het gaat nog steeds bergop, zoals de Vlaamse beweging, het verloochent ten eerste zijn doel niet en ten tweede het nadert dat doel geleidelijk. Wat is dat anders dan blijven bergop gaan. Ik ken geen betere maatschappijleer dan het socialisme, dat ook de enige goede is. Maar ik bedoel altijd een socialisme in vrijheid, niet het Russische of Chinese. Het is toch overduidelijk dat ons voor de produktie zo machtig georganiseerd economisch systeem moet verstikken als wij er niet in slagen de grote massa steeds meer welstand te geven zodat ze de produkten kan kopen die ze zelf fabriceert. Het zijn de tien of twintig procent kapitaalkrachtigen niet, hoe rijk zij ook zijn, die onze produktie op gang kunnen houden en ze hoger opdrijven. In dat licht kan ik mijn socialisme heel duidelijk formuleren: altijd meer welvaart aan altijd meer mensen. Dat is van christelijk, musulmans, boeddhistisch, humanistisch, humanitair en sociaal-economisch standpunt uit de beste, eerlijkste en enige manier om de wereld bewoonbaar te houden. Onze zorg en aandacht moeten uitgaan naar de achterblijvers, de kleine man. Hij moet economisch en cultureel geholpen en meegetrokken worden. De sterken, de rijken, de bekwamen redden zichzelf wel.

A 'Altijd meer welvaart voor altijd meer mensen', zegt u, en dat is heel mooi, maar we moeten toch ook het systeem achter die

welvaart aan een kritisch onderzoek onderwerpen. In uw gesprek met Maria Rosseels zegt u trouwens dat een mens, hoe verstandig, geleerd en geniaal ook, die zijn geloof nooit kritisch onderzocht heeft, in uw ogen geen werkelijk ontwikkeld mens is. En dat zal toch ook wel opgaan als men 'zijn geloof' vervangt door 'de maatschappij' of 'de sociale structuur'?

W Natuurlijk. De vrijheid om precies dat te doen is de eerste vereiste voor een echt socialisme. Men moet elke dag opnieuw zijn ideeën toetsen. Wie beweert dat hij zijn leven lang trouw is gebleven aan zijn beginselen is kort en goed een steenezel, die niet heeft opgemerkt hoe de wereld en de dingen veranderen en geen innerlijke groei heeft gekend.

A Heeft die welvaart werkelijk zoveel te betekenen zolang de mens die er van geniet afhankelijk blijft van de willekeur van een vrij kleine groep machthebbers?

W Ten eerste, noem mij de tien grootste trusts van België, zeg mij dan wat ik te lijden heb van hun willekeur en of dat lijden ondraaglijk genoeg is om liever terug te keren tot de 19e eeuw en daar zonder modern comfort te leven. Ten tweede, er is al heel wat veranderd op dat gebied. De arbeiders in grote bedrijven hebben al een veel bredere inspraak verworven dan vroeger. Bovendien is het niet eerlijk denigrerend te spreken over de welvaart. Welvaart betekent meer dan een auto, een badkuip, een tv. Materiële verbetering brengt ook morele verbetering teweeg. Sint Thomas zegt dat al. Ik zal je een voorbeeld geven. In het heetste van de schoolstrijd hadden studenten van een katholieke school de bezoekers van het volkshuis, waaraan verbonden een bibliotheek, lastig gevallen. Een eenvoudige arbeider zei me: 'Meneer, ik stond verstomd. Hoe kunnen jonge mensen van deftigen huize, die kunnen studeren en zich ontwikkelen, dergelijke dingen doen.' Zie je, 25 jaar geleden zouden, precies andersom, de ouders van studenten verstomd hebben gestaan over het gedrag van de arbeider. Ik herinner me nog goed de tijd dat deze in de trein gewoon tussen mijn voeten spuwde. Dat is veranderd. Meer welvaart heeft hem ook een hoger besef van fatsoen bijgebracht. Ik vind het dus niet ter zake er altijd maar de nadruk

op te leggen dat welstand niet gelukkig maakt. Vroeger berustte de arme in zijn lot omdat hij meende dat het niet kon verbeteren. Dat was geen tevredenheid, dat was gelatenheid. Nu reclameert hij en stelt eisen omdat hij weet daardoor lotsverbetering te kunnen krijgen. Dat is geen ontevredenheid. Hij is veel tevredener dan zijn berustende voorzaat, maar hij strijdt om iets beters. Is het echter waar dat de arme nu even ongelukkig is als die van vroeger, dan is het naar mijn mening toch veel beter ongelukkig te zijn met een badkamer, ijskast en tv, dan in stront en modder. De mens gelukkig maken is overigens geen economisch probleem. De wetenschap, biologie, genetica, geneeskunde zullen daar voor zorgen. Ze zijn op goede weg, maar het zal nog een tijdje duren.

A Toch is het zo dat die welvaart op onrechtvaardigheid berust. Is onze huidige welvaart inderdaad niet voor een groot deel afhankelijk van het in stand houden van de kloof tussen arme en rijke landen? Met een concreet voorbeeld: de EEG spendeert in 1968 ca. drie miljard frank om de boterproductie, de fruit- en groentenoogst gedeeltelijk te vernietigen. Het bewaren van het welvaartspeil maakt dat noodzakelijk, zegt men. En elders krepeert men van de honger.

W Ik geloof niet dat onze welvaart afhangt van het in stand houden van de kloof tussen arme en rijke landen. Het voorbeeld dat u aanhaalt toont aan dat, indien wij de boter, het fruit en de groenten ter waarde van drie miljard, aan de arme landen konden verkopen voor drie miljard, dit voor ons een pure winst van drie miljard zou zijn. Wij vernietigen die waren niet om de arme landen arm te houden, maar om zelf niet te verarmen. Wij werken om de winst, de communisten om behoeften te bevredigen. Zij zouden de waren dus niet vernietigen, maar met zware kosten naar de arme landen sturen. Helaas, als men, zoals zij doen, het winstbejag uitschakelt, verlamt men de economie en maakt ontevreden Tsjechoslovaken en Roemenen.

Laten wij geen declamaties houden over de arme landen. Wij hebben lang geleden even ellendig geleefd als zij. Er waren toen geen rijke landen om ons te helpen en medelijden te hebben met ons. Wij hebben onszelf geholpen en opgewerkt. Dat

moeten ook de arme landen doen. Onze hulp kan slechts voor een klein procent bijdragen tot hun opstanding. Niet wij, maar hun bijgeloof en hun inertie houden hen arm en zwak en die moeten zij zelf afleggen.

A Alle dingen waar we al over gesproken hebben, socialisme, politiek en menselijk engagement, Vietnam en literatuur, hebben ook Sartre beziggehouden, en hij is tot de conclusie gekomen dat er ons niets anders meer overblijft dan sociaal engagement.

W Ik heb veel respect voor Sartre. Ik geloof dat hij een zeer groot toneelauteur is, en een knap romancier, al heb ik tegen zijn romans enkele bezwaren. Bovendien is hij de auteur van 'L'Être et le Néant', een boek dat een wezenlijke, zelfs fantastische vooruitgang in het filosofisch denken betekent, indien zijn bewijs opgaat dat het opperwezen niet k à n bestaan. Kant toonde aan dat de bewijzen voor het bestaan van God niet opgaan. Dat sluit niet uit dat God bestaat of kan bestaan. Katholieke filosofen houden het voor onmogelijk te bewijzen dat iets of iemand niet bestaat of a fortiori niet kan bestaan. Sartre heeft dat ondernomen en of hij geslaagd is of niet, ik vind het triest dat zulk een man er toe komt te verklaren, ik citeer letterlijk: 'Depuis 10 ans je suis un homme qui s'éveille et qui ne sait plus quoi faire de sa vie'. En dit na dertig jaar tevoren de niet minder dwaze conclusie te hebben getrokken dat, als de hemel leeg en het leven absurd is, er de mens niets anders overblijft dan aan politiek te doen. Nu zegt hij dat men geen literatuur mag bedrijven zo lang er kinderen van honger sterven. Zullen ze niet meer van honger sterven wanneer hij niet meer schrijft?

A Maar waarom - en vooral: hoe kan men - verder schrijven als men, sociaal bewogen, moet vaststellen dat literatuur een luxe blijft, dat ze machteloos is...

W Is ze dat? Multatuli heeft het kolonialisme aangeklaagd en het heeft nog lang gebloed, 'De negerhut van oom Tom' heeft een rol gespeeld in de ontwikkeling van de rassen verhoudingen in Amerika maar het probleem niet opgelost. Upton Sinclair heeft met 'The Jungle' de vleesconservenindustrie een gevoelige klap toegebracht. Men kan zeker met een boek een

onmiddellijk tastbaar sociaal effect bereiken, maar dat is noch de kracht noch de taak van de literatuur. Door het feit dat men de invloed van een schrijver niet nauwkeurig kan aflijnen zal ik mij niet laten wijsmaken dat hij niet bestaat. Wat heb ik met mijn romans bereikt dat alleen of vooral door die romans is verwezenlijkt? Niets, letterlijk niets. De evolutie in Vlaanderen die vaak aan mijn werk wordt toegeschreven heeft zich in geheel de beschaafde wereld voorgedaan. Ik stond alleen en werd verguisd. En toch zeggen vriend en vijand eenparig dat mijn werk veel heeft bijgedragen tot de ontvoogding van ons volk. Jonge auteurs als Michiels, Rosseels e.a. verklaren spontaan: 'zonder u hadden wij niet bestaan'. Ik weet nog beter dan zij door het contact dat ik vijfendertig jaar lang had met mijn lezers dat een boek, een regel uit een boek, kan beslissen over een leven. Hoe zou ik kunnen twijfelen aan het nut en de macht van het letterkundig woord.

A Ik had meer vragen voorbereid, maar ik merk dat u daar, onrechtstreeks, reeds op geantwoord hebt. Is er misschien nog iets dat u wou zeggen, waar u geen gelegenheid voor had?

W Neen, ik maak van uw interview geen gebruik om mijn boodschappen te doen, het is uw interview.

Hugo Claus

(*) Mag ik dat verhaaltje over mijn leven en werken helemaal aan u overlaten?

Ik ben geboren te Brugge op 5 april 1929 en voor de rest schrijf ik boeken, toneelstukken, regisseer ik toneel en films. Wat u daaruit wilt distilleren dat, vind ik, moet u zelf bepalen. Of wilt u iets over reizen weten? U.S.A., Turkije, Griekenland, Spanje, tweemaal Cuba, langere verblijven, jaren, in Parijs en Rome. Prijzen? Teveel om op te noemen, en teveel tout court. Schrijf maar wat, fouten in dergelijke materie hebben niet het minste belang.

A Tegen het einde van 'De Verwondering' laat u een 'hoveling' zeggen: '...maar was het toch niet zo dat, minder dan het realiseren in een groots verband van een grote Staat (hij) misschien toch vielleicht eerder een persoonlijk probleem probeerde op te lossen via de gebeurtenissen (...).'

C Het is een typisch rechtse denkwijze te veronderstellen dat alles maar gebeurt omdat je er toevallig zin in hebt. Men tracht op die manier de inzet van de persoonlijkheid te reduceren tot een kwestie van persoonlijke voorkeur, men veronderstelt dat bijvoorbeeld Che Guevara niets liever wou dan krijgertje te spelen en door de modder te kruipen en plaatst hem daardoor op een lijn met Baden Powell. Men relativeert daardoor de menselijke problemen tot wat psychologisch aanvaardbaar is. En dat is duidelijk onzin. Daarom ook leg ik de woorden die je citeerde in de mond van een 'hoveling', van iemand die wel kan leuteren over de ziel en andere duistere dingen, maar die

nooit iets weet te zeggen over het menselijk geweten of de rechtvaardigheid.

A Ook en vooral auteurs zouden beter geen ‘hovelingen’ kunnen zijn?

C Natuurlijk niet. Het enige wat je als auteur in die richting kunt doen is de mensen duidelijk maken, aantonen dat ze uit hun zelfgenoegzaamheid moeten komen, uit die roes waarin ze eeuwigheidswaarden cultiveren.

A Gerard Walschap antwoordde me op een vraag: ‘Literatuur is bezinning over het eeuwig menselijke’ en ‘sociale actualiteit is de worm waardoor kunst vergaat’.

C Ik zou precies het tegenovergestelde zeggen. Wie meent de onmiddellijke realiteit, waarvan alle facetten toch politiek bepaald worden, te kunnen omzeilen door enkel nog over de eeuwige waarden te schrijven is het slachtoffer van een zodanige kortzichtigheid dat men later niet eens meer zal weten waar die man het eigenlijk over heeft. Als hij het, los van die actualiteit, over rechtvaardigheid heeft, dan zal in zijn boek ‘rechtvaardigheid’ niets anders zijn dan een hol woord. Als Aristophanes schrijft over de rechtvaardigheid of, beter, over de onrechtvaardigheid, dan hangt dat samen met een duidelijk begrip van zijn tijd, ook politiek gezien, en precies daardoor spreekt wat hij te zeggen heeft over de onrechtvaardigheid ons nog aan. Het is indecent altijd maar aan de eeuwigheidswaarde te denken. Net alsof men al bezig is de waarde te berekenen van de beursaandelen van zijn kleinkinderen op basis van het nu zorgvuldig geïnvesteerd kapitaaltje. Men kan slechts universeel zijn als men concreet is. En als men concreet wil zijn kan men niet buiten de politiek, omdat er niets onpolitiëks bestaat. Men kan niet zeggen dat men buiten de politiek staat. Wie dat zegt neemt integendeel een duidelijk politiek standpunt in: hij staat rechts, hij staat aan de kant van de mensen die aan de macht zijn.

A U hebt dus geen bezwaar tegen een eng politiek engagement van de auteur?

C Ik zie geen heil in een eng politiek engagement van de auteur, net zo min als ik heil zou zien in een eng niet-politiek engagement, tenminste als dat mogelijk zou zijn. Maar wanneer kan

men van een politiek engagement bij een auteur spreken? Toch niet alleen als hij de wachtwoorden van een politieke partij gaat herkauwen? Wie dat zou doen stelt zich trouwens even stupide aan als de auteur die denkt dat hij goede literatuur kan schrijven vanuit een niet-politiek engagement. Ik geloof niet dat men het probleem in een wit/zwart terminologie kan behandelen. Mensen als Emiel Van Hemeldonck en André Demedts bijvoorbeeld schrijven evenzeer van uit een eng politiek engagement als de griezelligste Sovjet-schrijvers, want zij vertegenwoordigen door hun denkwereld net zo zeer een bepaalde politieke houding. Overigens geloof ik niet dat ooit een echte schrijver zich door het politiek engagement in zijn literatuur belemmerd heeft gevoeld. Majakowski bijvoorbeeld heeft veel betere en interessantere gedichten geschreven over politieke problemen dan over de liefde. En dat gaat ook op voor de klassieke Franse dichters, d'Aubigné bijvoorbeeld.

A Politiek als inspiratiebron. Dat doet me denken - ik moest er wel een geestelijke hinkstapsprong voor maken - aan een opstel dat Vestdijk heeft geschreven over Marsman: 'De cultuur als bron van inspiratie'. Vestdijk gaat niet helemaal akkoord met de onheilsprofeten die spreken over onze ondergaande cultuur, hij spreekt liever over een kantelende cultuur, want wat kantelt kan zich opnieuw oprichten, en zegt dan: 'Zoals ieder labiel evenwicht, dat accuut of bij voortduring bedreigd wordt, moet zulk een kantelende cultuur het dichterschap activeren'. Bent u het daarmee eens?

C Ja. Vanaf de Grieks-Romeinse tijd en met de geschiedenis als leidraad kun je duidelijk merken dat het dichterschap best floreert in een wat Vestdijk dus kantelende cultuur noemt. De Romeinse decadentie bijvoorbeeld heeft prachtige dichters voortgebracht, zoals de onvolprezen Juvenalis. Zij schreven van uit een diepe weerzin tegen de maatschappij waarin ze leefden, weerzin die soms haast razernij werd. Hun motieven werden er duidelijk door gekristalliseerd, wat niet het geval is in perioden of in gemeenschappen waar de dichter in een harmonische verhouding leeft met de maatschappij. Bij de Chinezen bijvoorbeeld scheen de dichter in de eerste plaats een hofdichter te zijn die schreef over de keizer en over de

natuur en enkel trachtte zijn gevoelens zo precies mogelijk te verwoorden. Er was hier geen sprake van actie en reactie, zoals in onze cultuur, waar ongeveer alle werken die universele waarde hebben, gemaakt schijnen te zijn uit reactie tegen de maatschappij, tegen de cultuur. Tenslotte is schoonheid immers niet alleen convulsief, maar ook revolutionair. En gaat daardoor op ontdekking naar nieuwe waarden en nieuwe vormen.

A Voor de romancier ligt het, volgens Vestdijk, niet zo gunstig: ‘...zulk een dramatisch gebeuren spreekt als geen ander tot de dichterlijke verbeelding, meer zelfs nog dan tot de romanciers-verbeelding, die toch altijd op een minimum van hier onoverzichtelijk geworden feitelijkheden aangewezen blijft.’

C Dat gaat natuurlijk alleen maar op bij een grove herleiding van het begrip romancier tot het 19e eeuwse patroon, dus wel voor Flaubert en Balzac en de Victoriaanse schrijvers, maar niet meer voor de moderne romancier. Ik geloof dat de romancier van nu er alles bij te winnen heeft zo poëtisch mogelijk te zijn (maar dan natuurlijk niet meer poëtisch in 19e-eeuwse zin). De feitelijkheid die Gogol geeft is miniem vergeleken bij de poëtische transfiguraties in zijn werk... Maar nu zou ik toch wel eens willen weten wat de anderen denken over politiek engagement. Wat vertelden ze?

A Een lijn valt er wel te trekken: wantrouwen tegen een te dicht aansluiten bij de actualiteit, gegroeid, denk ik, uit het besef dat de literatuur de loop van de gebeurtenissen toch niet kan veranderen. Marcel Van Maele zegt het zo: ‘Men kan geen kogel tegenhouden met een woord.’ Maar natuurlijk staat niet iedereen aan dezelfde kant van de lijn.

C Ik begrijp dit niet. Het woord heeft alle revoluties gemaakt. De libertijnse dichters die samenkwamen, dat is het begin van de Franse revolutie. Slechts als uitvloeisel daarvan kwamen er geweren aan te pas. Ik geloof dat mensen die dat niet inzien nog altijd behept zijn met een romantische visie op de kunst en menen dat de schrijver de menselijke natuur enkel moet vertolken in wat haar uniek maakt. En duister. De romantische dichter verheugt zich in zijn eigengereide quasi-mysterieuze zinnen, en is heel gelukkig als hij er niet toe komt gewoon te zeggen wat hij denkt over dingen waar men hem volgen kan,

want dan zou hij de indruk hebben naakt voor zijn publiek te staan, opeens niet veel meer te zijn dan een gewone café-debater. En dat is hem natuurlijk te min, want hij is groter en dieper en hecht enkel belang aan de eeuwige waarden. Maar van dat soort dichters zijn er al duizenden verdwenen zonder spoor na te laten.

A Het is opvallend dat de Nederlandse en vooral Vlaamse schrijvers minder reageren op de actualiteit dan Amerikaanse, Franse, Duitse auteurs.

C In Nederland is er een traditie op dat gebied. Denk maar even aan Eddy du Perron, Johan Brouwer, Menno ter Braak, die zelfmoord pleegde uit angst voor de Duitsers, die wisten wat hij over het nazisme geschreven had. En nu Mulisch. In Vlaanderen is het gewoon een uiting van on-cultuur. Wij hebben op dat terrein een enorme achterstand in te lopen. De Vlaming wordt gehandicapt door zijn zelfgenoegzaamheid. Hij denkt nog altijd dat hij ver komt door gewoon te vertellen wat er in zijn parochie gebeurt. Er zijn natuurlijk nog andere redenen. Een kwestie van temperament. Vlamingen hebben nooit uitgeblonken in beschouwend en kritisch werk. En ook wel een zekere minachting voor de politiek. Als het politieke zaken betreft wordt er slechts een mindere graad van intelligentie in het werk gesteld. Ook bij politici trouwens.

A Het politiek engagement spreekt ook uit uw boeken niet zo heel duidelijk.

C Je mag niet vergeten dat 'De Verwondering' en 'Omtrent Deedee' reeds 5 jaar geleden verschenen. Er is dus wel een hiaat in mijn productie en dit hiaat is precies te wijten aan mijn onzekerheid tegenover de graad van engagement die ik harmonisch in de structuur van mijn werk kan opnemen. Maar dat ik schrijf vanuit het engagement is toch wel overduidelijk. Pasklare oplossingen heb ik echter niet bij de hand. Mijn boeken zijn geen handleidingen bij het politieke denken. Ik zeg niet dat men lid moet worden van de communistische partij want dat heeft hier in België geen zin, of van de B.S.P., want dat heeft nog minder zin. Maar neem zelfs eens 'Omtrent Deedee', daar zit het engagement toch in de wijze waarop ik die mensen beschrijf, en de terreur die het katholicisme op hen uitoefent,

hoe ze er door verminkt worden. Dat alles is toch heel duidelijk aangebracht, men ziet aan welke kant ik sta. Ook in 'Morituri'. Ook in 'Masscheroen'. Een groot deel van mijn engagement is negatief. Ik schrijf van uit dezelfde radeloosheid waarmee ik het politieke leven beschouw. Ik zie geen enkele partij hier waarvoor ik mensen zou willen ronselen, zoals bijvoorbeeld Günther Grass dat doet. Met al de treurige implicaties daarvan overigens. Het probleem is complex want het gaat erom ook de verouderde en esthetische middelen die door de huidige gemeenschap aanvaard worden en dus *besmet* zijn te weren. De techniek van de revolutie moet ook technisch in de tekst verwerkt worden, anders blijf je modderen in een zelfgenoegzame reactionaire kunst, al roep je nog zo bezwerend in de richting van Vietnam.

A Is het engagement van vele auteurs inderdaad niet wat vrijblijvend, wat te oppervlakkig? Er is hier weinig risico aan verbonden. Ze staan er niet met 'oren en poten' middenin. Dat hoort men wel eens opwerpen. Iemand als Zola, als men over engagement spreekt duikt die naam altijd wel op, was niet alleen geëngageerd als schrijver, schrijver van boeken die een wezenlijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de sociale strijd, maar ook als mens, zijn leven lang...

C Maar Zola was een slecht schrijver. Je kunt nog andere namen noemen. Barbusse. Een zeer groot man maar een slecht schrijver. Wat heeft dat met literatuur te maken?

A Multatuli?

C Multatuli is een geniaal schrijver, maar hij heeft niet diep ingegrepen in de gebeurtenissen. Kijk eens, als protest niet leidt tot praktische oplossingen dan is dat te wijten aan de achtergrond waartegen de auteur zich aftekent. In dit land heerst totale inertie. Voorlopig kan de auteur niet veel meer doen dan de vinger op de wonde leggen, op het slaafse, het laffe en het corrupte van het dagelijkse leven hier. En wat mij persoonlijk betreft: ik ben geen polemist en geen essayist. Ik kan mijn natuur niet veranderen. Evenmin als men het Zola mag verwijten dat hij geen sonates heeft geschreven mag men een niet-polemisch dichter Zola voor de voeten werpen.

A U bent naar Cuba geweest. Men hoort heel wat vertellen over

de fantastische verwezenlijkingen van Castro, over de nieuwe mens die daar, in een ongelooflijk korte tijd, zou zijn ontstaan. Welke indruk heeft Cuba op u gemaakt?

C Ik ben bezig aan een lang gedicht over Cuba. Ik kan geen essays schrijven. Ik moet mijn indrukken en emoties in een gedicht kunnen kanaliseren. En ik ben daar voor het ogenblik te emotioneel bij betrokken om er te kunnen over spreken. Ik kan niet praten over iets waar ik mee bezig ben. Maar ik kan wel zeggen dat ik het woord voor woord eens ben met het boek dat Mulisch over Cuba heeft geschreven.

A Dan maar terug naar Vlaanderen. Waar men 'Masscheroen' moeilijk heeft verteerd. Er zijn mensen, waaronder u, die beweren dat het doorbreken van sexuele taboes een eerste stap is die kan leiden tot maatschappelijke hervormingen, er zijn er andere die eerder de indruk hebben dat men wat meer sexuele vrijheid tolereert om de aandacht van die maatschappijhervormingen af te leiden.

C Men staat niet meer sexuele vrijheid toe. Ik ben daar het levend bewijs van. En als ze moest bestaan zou het vast geen afleidingsmanoeuvre zijn om te voorkomen dat op andere terreinen grotere vrijheid zou opgeëist worden, integendeel. Het is misschien de enige manier om de hele zaak in beweging te krijgen. De baanbrekers voor de Franse revolutie waren een hele reeks libertijnse dichters. Meer nog dan de theoretici van de revolutie hebben zij het klimaat rijp gemaakt. Het is een manier om openheid te forceren. Dat er daardoor randverschijnselen als de commerciële erotiek ontstaan, verschijnselen die uitstekend kaderen in het bourgeois-patroon vind ik helemaal niet erg. Ik zelf zal altijd zeggen dat het van groter belang is de Viet-Minh te steunen dan het recht te verdedigen zijn broek uit te doen, maar men mag niet uit het oog verliezen dat de sexuele ontvoogding een eerste stap is die vooral bij jongere mensen kan leiden naar elke andere ontvoogding. En voor zover ik de menselijke natuur durf te kennen houdt het proces niet halt bij die sexuele ontvoogding, integendeel, er ontstaat daardoor een grote verruiming in de gedachtenwereld. En die is er nodig, zeker in ons land, waar de intolerantie zo nauw samenhangt met de kerk en alle andere reactionaire

krachten. Om die reden ook sta ik het federalisme voor. Wij hebben er alle belang bij tot duidelijke posities gedwongen te worden. Dan kan men zich beter afzetten. Daarom ook juich ik op sommige sombere momenten de pauselijke encycliek 'Humanae Vitae' toe, soms zelfs de verkiezing van Nixon tot president van de USA. Dat verduidelijkt de posities in de wereld. De toestand wordt leesbaarder. Wat zeer belangrijk is. Dat hebben ook die Mc Carthy-aanhangers begrepen die, nadat hun kandidaat uitgeschakeld werd, overliepen naar het kamp van Nixon. Beter een duidelijke figuur als Nixon, zeggen zij, dan een kleurloze zogenaamde progressist zonder ideeën als Humphrey.

A Zo zitten we dan toch weer in het buitenland.

C Daar zijn we afhankelijk van.

A En dat gaat waarschijnlijk niet alleen op voor Vlaanderen of België, maar voor heel Europa. We vinden het allemaal noodzakelijk dat de maatschappelijke structuren hier fundamenteel veranderen. Kan Europa dat nog op eigen kracht, of zijn we afhankelijk geworden van gebeurtenissen die zich elders afspelen, in de derde wereld bijvoorbeeld?

C Niet zozeer van de derde wereld, denk ik. Die zal zijn eigen revolutie maken zonder zich veel om ons te bekommeren. Hoop ik. De impuls om tot die drastische, revolutionaire verandering te komen moet uit de omstandigheden groeien. Als Amerika bijvoorbeeld ooit ontdekt dat investeringen in België niet meer renderend zijn, en zich terugtrekt, dan zal daar werkloosheid uit volgen, en dan kunnen de omstandigheden ontstaan die pre-revolutionair zijn. Voor het ogenblik bestaan die omstandigheden niet, en daarom is het niet eens wenselijk dat men Vlaanderen of welk land hier ook tot een revolutionaire staat zou proberen te dwingen.

A De grote historische rol van Europa is dus wel uitgespeeld?

C Wij hebben geen inspraak meer.

A En zo zijn we dan ongeveer rond geweest, en komen we terug bij die kantelende of ondergaande cultuur waar we het bij het begin van dit gesprek over hadden. Maar misschien heb ik mijn vragen wel zo ongelukkig gesteld dat u niet de gelegenheid hebt gekregen om nog iets dat u van essentieel

belang lijkt voor de zaken die we besproken hebben te vertellen?

C Wat die wankelende of kantelende cultuur betreft, mag ik misschien aan de jonge wanhopige dichter die in ons land niet weet welke kant hij uit moet, dit woord van Marx meegeven: 'In de geschiedenis, als in de natuur, is de verrotting het laboratorium van het leven.'

Harry Mulisch

Werd te Haarlem geboren in 1927.

Wil van zijn eerste publikatie niet meer horen spreken, en debuteerde dus in 1952 met de roman 'Archibald Strohhalm', waarvoor hij de Reina Prinsen Geerligsprijs kreeg.

Publiceerde verder o.m.:

- Chantage op het leven (1953),
- De Diamant (1954),
- Het mirakel (1955),
- Het zwarte licht (1956),
- De versierde mens (1957),
- Het stenen bruidsbed (1959),
- Tanchelijn (toneel) (1960),
- De knop (toneel) (1960)
- Voer voor psychologen (1961),
- De zaak 40/61 (1962),
- Wenken voor de jongste dag (1967),
- Bericht aan de Rattenkoning (1967),
- Het woord bij de daad (1968).

A Het is soms moeilijk om een auteur over actuele politieke gebeurtenissen aan het praten te krijgen. Hij voelt zich op vreemd terrein. Bij u is dat het probleem niet. Wel, precies andersom, dat u reeds geschreven en gesproken hebt over alle zaken die het onderwerp vormen van deze verzameling gesprekken, dat uw mening daarover reeds ruim bekend is. U schrijft trouwens geen fictie meer.

M Het is oorlog. En in oorlogstijd moet men zich niet bezig houden met het schrijven van romans. Dan zijn er echt wel belangrijker dingen te doen. Overigens wordt er in de behoefte aan romans wel door de anderen voorzien.

A Uw boeken zijn briljant geschreven pamfletten geworden. Rekent u het pamflet tot de literatuur?

M Dat interesseert me niet. Het is trouwens niet aan mij om dat uit te maken. Behoort Marx tot de literatuur? Voor mij wel. Het versmallen van het terrein van de literatuur tot wat men de schone letteren noemt gaat duidelijk uit van een totaal verouderd begrip van wat literatuur is. Het is nog een erfenis van de 'l'art pour l'art' theorie, die uit de hoogtijdagen van de bourgeoisie stamt, toen het nog als hoogst ongewenst werd beschouwd dat een auteur zich bezig hield met sociale en politieke vraagstukken. De auteur moest uit de buurt blijven van de plaatsen waar de beslissingen werden genomen. Maar dat houdt meteen in dat ook die 'l'art pour l'art' theorie in feite een theorie met politieke implicaties is, want het is een politieke uitspraak te verkondigen dat men zich niet met politiek wil bemoeien. Men gaat aan de reactionaire kant staan.

A Dat is, geloof ik, wel iets dat men nu veel duidelijker inziet dan vroeger het geval was. Men wil dus niet aan die kant staan, men kan niet onverschillig blijven bij alle smeerlapperij die er aan het gebeuren is. Maar men ziet nog niet duidelijk hoe dat engagement vorm te geven.

M Zich engageren dat betekent meteen een rol spelen in de gebeurtenissen, een zekere invloed doen gelden, en dat kan men enkel door het schrijven van non-fiction. Marx schreef geen fixie. Een roman heeft nog nooit invloed uitgeoefend op het verloop van de gebeurtenissen, tenminste, een goede roman heeft het nog nooit gedaan. 'De negerhut van oom Tom', die heeft bijvoorbeeld onbetwistbaar wel een rol gespeeld in het op gang brengen van het emancipatie-proces van de neger in de Verenigde Staten, maar dat was dan ook een slechte roman. Terwijl voortreffelijke romans, denk maar aan de werken van Stendhal en Flaubert bijvoorbeeld, helemaal geen rol gespeeld hebben in de ontwikkeling van de periode

waarin ze geschreven werden. Je kunt dat hele engagements-probleem dus heel eenvoudig oplossen: ofwel schrijf je non-fiction, ofwel slechte verhalen.

A Dan ken ik een heleboel mensen die later geweldig gaan schrikken van de rol die ze blijken gespeeld te hebben. Maar goed, iemand, ik bijvoorbeeld, gaat dus slechte verhalen schrijven over Vietnam en honger en rassendiscriminatie en Cuba, over koning Boudewijn en minister Luns en zo, maar dan blijf ik toch zitten met het probleem van de betekenis van dat engagement. U kent toch ook die uitspraak van Guevara, ze staat in zijn pamflet: ‘Ontketen twee, drie, vele Vietnams...’: ‘De solidariteit van alle progressieve krachten in de wereld voor het Vietnamese volk kan vergeleken worden met de bittere ironie van de aanmoedigingen der plebejers aan de gladiatoren in de romeinse arena. Het gaat er niet om succes te wensen aan de slachtoffers van de agressie, maar om hun lot te delen; we moeten ze bijstaan tot de dood of de overwinning’.

M De moeilijkheid is natuurlijk dat niemand van hieruit naar Vietnam of Latijns-Amerika kan trekken om er mee te gaan vechten. We zijn daar gewoon onbruikbaar voor. We kunnen alleen trachten door wat we hier presteren met onze boeken iets in de mentaliteit te veranderen, de mensen duidelijk te maken wat er op het ogenblik gaande is.

In de ontwikkeling van de historische beweging is het uit met Europa, zijn we uitgeteld. Echter niet voor wat het industrieel potentieel betreft. Dat is er, dat bestaat, daar moet nog rekening mee gehouden worden. Het zou in dienst van iedereen kunnen staan, maar dat is niet het geval.

A U bent in Cuba geweest. Daar wordt de hele zaak anders opgebouwd. Maar u hebt ook ergens gezegd dat het Cubaans model geen geldigheid heeft voor andere landen.

M Wel voor andere ontwikkelingslanden, maar niet voor de industrieel ontwikkelde landen.

A Ik denk bijvoorbeeld aan de democratie. Die werkt in Cuba anders dan hier. In ‘Wenken voor de jongste dag’ zegt u ‘De wil tot het in stand houden van de democratie kan tot de atoomkatastrofe leiden’. En ik herinner me ook de uit-

spraak: 'We hadden allemaal al lang niet meer bestaan als de Sovjet-Unie tijdens de raketten crisis een democratie was geweest'.

M Ik bedoel daarmee natuurlijk enkel de parlementaire democratie, een volgens mij verre van ideaal systeem. Herinnert u maar even dat Adolf Hitler volgens de regels van het parlementair-democratisch spel aan de macht kwam. Deze vorm van democratie geeft ons helemaal geen beveiliging tegen de opkomst van dergelijke figuren, individuen of groeperingen die enkel op macht uit zijn en precies elke vorm van democratie, waarvan ze zich wel even bedienen, willen onmogelijk maken.

A Hoe moeten de democratische beginselen dan in praktijk gebracht worden? Cuba is één voorbeeld...

M Men mag natuurlijk niet gewoon gaan proberen het Cubaans model te kopiëren. Dat zou onzin zijn. Maar ik wil toch ook niet beweren dat het Cubaans systeem, dat dus op het éénpartij-stelsel gebouwd is, hier onmogelijk zou zijn. In de praktijk heerst in Amerika toch ook iets dat we een éénpartij-systeem zouden kunnen noemen. Want als je moet kiezen tussen twee miljonaars dan kun je dat toch geen keuze meer noemen. In de voor-revolutionaire situatie waarin we momenteel leven is misschien de parlementaire democratie nog de enig mogelijke.

Uiteindelijk gaan de gebreken en tekortkomingen ervan toch blijken, en daarop reageert men dan wel. Men heeft toch ook leren inzien dat Nederland weinig met democratie te maken heeft. Toen zijn de studenten in opstand gekomen tegen het regentendom, en daar begint het hele proces mee. De sociaal-economische kwesties komen dan later vanzelf aan de orde.

A Maar provo viel ineens stil.

M Provo was een impuls. Meer niet. Provo kon niet blijven bestaan, omdat provo ideologisch gewoon niet bestond. Provo was een impulsieve reactie tegen onze maatschappij, het voerde een soort anarchistische pop-politiek. Maar het was de eerste stap in een groot proces. De studentenrevoltes in Berlijn en Parijs die daarop volgden waren al veel bewuster, meer doordacht, beredeneerd. Men mag al die feiten niet geïsoleerd zien.

A Wat zullen die bewegingen bereiken? Wat heeft provo in Nederland bereikt?

M Niet veel misschien. Provo was niet politiek geïnteresseerd. Ze hebben geen wezenlijke veranderingen kunnen forceren, maar ze hebben wat aan gang gezet. Sinds provo is de sfeer veranderd. D'66 bijvoorbeeld is helemaal niet denkbaar zonder provo, de 'Nieuw Links' beweging in de PvdA evenmin.

A Het blijft een feit dat er veel beweging is en weinig resultaat. Er is wat veranderd in de sfeer en in de mode en in nog wel een en ander, maar van enige wezenlijke structuurhervorming is nog altijd lang geen sprake.

M Dit is pas een begin. Men kan geen structuurhervormingen verwezenlijken in één land. Dat is in Frankrijk bewezen. Dat moet noodzakelijk doodlopen als er geen responsie komt uit de andere landen. Maar als eens een dergelijke beweging tegelijkertijd in vele landen uit de blanke en vrije wereld op gang kwam, dat betekent dus in het Westen inclusief Rusland, dan liggen er allerlei wezenlijke hervormingen binnen de mogelijkheden.

A Is het niet wat utopisch te hopen op een dergelijke beweging?

M Het kan. Ik sluit niets a priori uit. Hoe de situatie zich kan of zal ontwikkelen is niet te voorspellen. Dat hangt van zoveel factoren af. Alles wat ik daarover kan zeggen zou pure fantasie zijn. Maar alles is mogelijk. De dag voor de revolte in Parijs was een revolte in Parijs nog helemaal onmogelijk. Ook het onmogelijke kan gebeuren. Dat is precies het opwindende van deze tijd.

A Dat zogenaamd onmogelijke werd dus ook in Cuba gerealiseerd, de nieuwe mens. Uw boek 'Het woord bij de daad' vertelt daar heel wat van, maar een van de verwijten die men u maakte was dat u alles beschrijft en bekijkt van uit de intellectuele milieu's in Cuba en geen contact had met de gewone man.

M Dat is helemaal niet waar. Dat contact had ik wel. Maar het is een van de meest boeiende kenmerken van de Cubaanse maatschappij dat het verschil tussen gewone en ongewone mensen, in de zin waarin het hier bij ons bestaat, ginds helemaal verdwenen is. Een minister geniet daar geen extra voor-

delen, hij heeft niet meer bonkaarten voor voedsel dan een gewone arbeider.

A Wat er nog kan en moet gebeuren is grotendeels afhankelijk van de manier waarop de gewone man en de arbeider reageren. En dat opent niet zo heel veel perspectieven, geloof ik. Men blijft nogal onverschillig voor de gebeurtenissen. Een verwijt dat je vooral als Vlaming wel eens te slikken krijgt. Niet ten onrechte trouwens.

M Die onverschilligheid, dat betekent niet zoveel, dat mag niet overdreven worden. Vóór Provo was er in Nederland ook niets dat de opwinding die er door veroorzaakt werd liet vermoeden. Dat kan dus in België ook best. En in Leuven was er toch al heel wat beroering.

A Het sympathieke was dat iets wat begon als taalstrijd...

M Die taalstrijd van jullie, dat is een mooi bezit. De emoties die daardoor opgeroepen worden, die daardoor losgemaakt worden zou men nuttig moeten kunnen gebruiken, die zouden moeten kunnen gebruikt worden voor iets wat belangrijker is.

A Ze zijn een belangrijk revolutionair potentieel?

M Ja.

A Misschien. Maar dat is dan nog niet voldoende. We werden ook allemaal geboeid door de gebeurtenissen in Tsjechoslovakije, door de wijze waarop de gewone man en de arbeider daar reageerden. Maar toen deed Rusland 'boeh' en voorlopig is het uit.

M Wat in Tsjechoslovakije gebeurde heeft mijn opinie over Sovjet-Rusland bevestigd. Het is en blijft een imperialistische mogendheid, net zoals de Verenigde Staten een imperialistische mogendheid is, met als enig maar toch wel erg belangrijk verschil dat Rusland vijf, nee, vijfduizend maal humaner optreedt. Het optreden van de Verenigde Staten in Vietnam heeft al duizenden doden gevraagd, en het optreden van Rusland in Tsjechoslovakije heeft enkele verkeersongevallen veroorzaakt, toen Tsjechen geen voorrang gaven aan Russische tanks die van rechts kwamen.

A Ik wou u, bij wijze van besluit, nog vragen of er soms een bepaald probleem is dat u van essentieel belang lijkt, en dat

nooit opgeworpen wordt in de dikke stroom vragen die u over al die dingen gesteld wordt.

M Niet voor zover ik het nu zie.

Jef Last

(*) Ik ging op de HBS in Deventer, Rotterdam, den Haag, Dordrecht en de Chr. HBS in Amsterdam. Slaagde in 1928 voor mijn examen als onderwijzer, en was later drie jaar leraar Engels aan de HBS in Singaradja (Bali, '50-54). Ik was echter wel haast een gesjeesde student geworden, want ik begon mijn studie in het Chinees te Leiden, waar ik in 1918 aankwam en in 1947 mijn kandidaats deed (Chinees, bijvak Russisch). Toen ik dan in 1958 eindelijk in Hamburg doctoreerde (Chinees, bijvakken Japans en Indonesisch) zei mijn oudste dochter terecht 'Je hebt er anders lang genoeg over gedaan'. Mijn dissertatie ging over de grote Chinese schrijver Lu Hsün, en de vertaling van een bloemlezing uit zijn werk verschijnt binnenkort bij Bruna.

Het spreekwoord 'twaalf ambachten dertien ongelukken' zou wel enigszins op mij kunnen toegepast worden, want ik was achtereenvolgens mijnwerker, afhouwertje op de visserij, matroos op de marine en de koopvaardij, assistent manager bij de ENKA (Ede), bordenwasser in New York, salesman in Kingston on Hudson, bankwerker bij de Otis elevator fabrieken in Flushing en bij van Berkels patent, leider van de filmdienst van het Instituut voor arbeidersontwikkeling, explicateur, chauffeur en acteur in de eerste Nederlandse avant-garde film die Joris Ivens maakte, en waarvoor ik het scenario had geschreven.

Daarna was ik een jaar secretaris van Sneevliet, jeugdleider, spreker, redacteur van verschillende bladen, waaronder Links Richten, werkte mede aan de Literaire Sowjet Encyclopaedia in dienst van de Internationale van revolutionaire schrijvers, smokkelde emigranten uit Nederland via België, in de Hitlertijd, leerde André Gide kennen, vertaalde zijn werk en reisde met hem naar Marokko en Rusland, bracht het in Spanje van milicien tot kapitein en verloor zo mijn Nederlanderschap, reisde als propagandist voor Spanje door Scandinavië, waar ik Noors, Zweeds en Deens leerde

spreken, werkte onder leiding van Edo Fimmen in Antwerpen en Narwik voor de ITF onder de Duitse zeelieden, en kwam in het begin van de oorlog terug naar Nederland waar ik mijn brood verdiende als journalist aan de Groene Amsterdammer. Ik moest onderduiken, redigeerde de hele oorlog door het illegale blad 'de Vonk', later 'de Vlam', nam deel aan het verzet in Ommen, kreeg mijn Nederlandschap terug van Schermerhorn, hertrouwde met mijn eerste vrouw, met mijn kinderen als getuigen, en werd ambtenaar bij Schermerhorns Oog en Oor, bij de drooglegging van Walcheren. Werde leraar op Bali en adviseur voor kunst en cultuur van dat eiland van Soekarno. Terug in Europa combineerde ik mijn studie, met een correspondentenschap voor 'Het Vrije Volk' in Hamburg, maakte reizen voor deze krant en 'Het Parool' naar het Verre Oosten en vond daartussen de tijd voor het schrijven van een tiental dichtbundels en een dertigtal prozawerken.

In Duitsland kreeg ik voor mijn werk de internationale Vondelprijs, in Nederland heb ik het met de schrijverij niet verder dan de Marianne Philips-prijs en een vergulde medaille van Kunstenaarsverzet kunnen brengen. Desondanks werd mijn 70e verjaardag een groot feest, en vrijwel alle Hollandse kranten schreven grote artikelen, alleen 'Vrij Nederland' en 'De Groene' voor wie ik jarenlang gewerkt heb vonden het niet nodig ook maar één woord over mij te schrijven.

Ook politiek ben ik een verdacht figuur, een 'windvaan' die zelfs een ereplaats kreeg in het 'Renegatenummer' van 'De Gids'. Overigens in goed gezelschap. Sinds 1937, toen ik ontslag nam uit de Communistische partij omdat de Stalinistische politiek mij te zeer tegen de borst stuitte ben ik bij geen partij meer aangesloten geweest, hoewel ik mij in 1966 op verzoek van Provo op de laatste en onverkiesbare plaats van hun lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen van A'dam liet stellen.

Mijn grote hobby is schilderen.

Vanwege deze veelzijdigheid, die bij ons voor diletantisme doorgaat, deed de dichter Lehmann mijn gehele dichterlijke werk dan ook af met het ene woordje 'onvoldoende'.

Het eigenwijze jongetje is het daar echter zelf niet mee eens en rekent tot zijn beste werk nog steeds de dichtbundel 'De bevrijde Eros' en zijn poëtisch oorlogsdagboek 'Oog in oog'. Hij is nu bezig aan het tweede deel van zijn mémoires, waarvoor hij nog geen uitgever heeft gevonden.

A Praat met iemand over deze tijd en onmiddellijk praat men over Vietnam. Ik stel me voor dat eens de Spaanse Burgeroorlog het onbehagen kristalliseerde. Zijn er volgens u overeenkom-

sten in de wijze waarop men, en dan vooral de kunstenaar, reageerde op beide gebeurtenissen?

L Er zijn parallelen. Maar de tegenstellingen zijn fundamenteel. En die tegenstellingen worden bepaald door de gewijzigde positie die de arbeider in onze samenleving sindsdien heeft ingenomen. Vroeger sprak men over de vervreemding van de arbeider die de zin van zijn leven in de arbeid moest vinden, men dacht aan hem als de producent, maar nu is de arbeider in de eerste plaats een consument geworden, en dat tekent de levenssfeer van nu. Ik heb iets gepresteerd voor de arbeidersbeweging van toen. Als schrijver werd mijn journalistieke proza-stijl door de jongeren nog lang aanvaard, ik was de eerste die hier agitatorische poëzie heeft geschreven, ik heb 'Links Richten' helpen oprichten, ik heb met Joris Ivens nog een avant-garde film gemaakt, ik was geëngageerd auteur, maar ik moet wel zeggen dat het accent dat de arbeidersbeweging nu heeft gekregen maakt dat ze me niet meer zo erg interesseert. Een verkeerd begrepen historisch materialisme heeft geleid tot een vulgair marxisme. Het doel is enkel nog meer loon, meer geld verdienen. Alsof ze daarmee gelukkiger worden. De Staat zal het wel betalen, redeneren ze. En dat is fout. Ik wantrouw de Staat. Daardoor is mijn belangstelling zich steeds meer gaan verplaatsen naar de rassenproblemen en de toestanden in de ontwikkelingslanden. Ik ben tenslotte sinoloog en orientoloog. Mijn laatste boek handelt over het onrecht tijdens de Hollandse tijd op Formosa. Het heet 'Strijd, handel en zeeroverij', een titel die naar Goethe verwijst.

A De situatie van de arbeider en van de linkse beweging is veranderd. Maar speelt ook geen rol het feit dat men zich nu veel machtelozer voelt tegenover de gebeurtenissen dan in de jaren 30.

L Natuurlijk. Men kan niet gaan vechten in Vietnam. En dus gaat men maar wat manifesteren. Kan men denken dat Nederland het centrum van de aarde is. Maar die manifestaties zijn vaak slechts uitwijkmaneuvers. Dezelfde mensen die demonstreren voor een vrij Spanje winden zich helemaal niet op over de schandalige toestanden waarin de Spanjaarden hier

verplicht worden te wonen en te leven. Druk doen over Griekenland valt best mee, maar als ze een Griek of een Turk met een Nederlands meisje zien moeten ze het moeilijk doorslikken. De consulaten, die toch niets te betekenen hebben, die worden bezet, maar de reisbureaus laat men ongemoeid. We doen heel dik over de democratie, maar laten de gastarbeiders hier niet merken wat democratie is. De verontwaardiging van de manifestanten richt zich alleen op het buitenland. Men wenst geen duikboten te leveren aan Zuid-Afrika, maar als ze gebouwd worden dan zullen de arbeiders niet staken. In dat opzicht ben ik anti-links geworden. De hele zaak is fout georganiseerd. Men schijnt zich nog altijd niet gerealiseerd te hebben dat toen Marx leefde hier situaties heersten zoals nu in Afrika en Azië. Men moest strijd voeren tegen de honger. Dat is nu niet meer waar. Nu voert men strijd voor het broodbeleg. En dan nog rigoureus vasthouden aan de theorieën van Marx werkt de hypocrisie in de hand. Er gaat nu toch ook geen enkele chirurg meer opereren met een handboek van Boerhave naast zich. Wij worden niet meer uitgebuit door de kapitalisten, wij zijn zelf de uitbuiters geworden. Als wij de grondstoffen uit de ontwikkelingslanden zouden betalen wat ze waard zijn dan konden wij ons levensniveau niet meer handhaven. Er wordt niet geprotesteerd tegen de dingen die geld opbrengen, tegen de krankzinnige manier waarop de reserves van de aarde worden aangetast, tegen lawaai en water- en luchtvervuiling, tegen alle dingen die ergens het gevolg zijn van de kapitaalwinst die men tracht te maken. Zelfs in de USSR leven de arbeiders nu al meer voor de consumptie dan voor de produktie. En dat alles heeft toch duidelijk voor gevolg dat wij vechten tegen een kapitalisme dat niets meer gemeen heeft met dat van Marx.

A Manifestaties moeten nu eenmaal plaatsvinden onder duidelijke slogans. Dat leidt wel eens tot misverstand natuurlijk.

L Ze worden totaal verkeerd gebruikt. Ze gaan met geweld gepaard en een minderheid moet, als ze weet dat er toch geen kans toe bestaat de massa mee te krijgen en dus een meerderheid te worden, nooit naar geweld grijpen, want dan wordt ze vernietigd. De enigen die dat duidelijk inzagen waren de

provo's. Zij waren geweldloos, en geweldloos kan een minderheid nog iets bereiken. Het geweldloze verzet van de Tsjechen, dat zal doorwerken in alle andere landen, tot in Rusland. Maar wat bereikt men met geweld? Dat men de bourgeoisie steeds meer naar rechts jaagt. In Zuid-Amerika is elke revolutie geoorloofd, maar ze moet zo georganiseerd worden dat ze kans op succes heeft. De studenten in Mexico komen in opstand, zij zullen de Olympische Spelen in gevaar brengen. Mij een zorg, maar hoe reageren duizenden Mexicaanse handelaars die hoopten aan die spelen een extra-stuiver te verdienen? Zij schrikken op en gaan nog wat meer rechts staan. Vroeger ontketende de politie een putsch vóór de tijd er rijp voor was en doofde daardoor de kans op een revolutie. Dat doet links nu zelf. Kijk maar eens naar Frankrijk. Als de mensen die over de middelen tot geweld beschikken in de meerderheid zijn dan kom je er toch niet met Parijse barricades. Links vergooit zijn krachten. Ze zweren nog bij Marx en dat is onzin. Wie zijn de kapitalisten van nu? De banken? Nee. Dat zijn de veiligheidsdiensten. Niet zozeer om het geld maar wel om de macht is het te doen. En er zijn belangrijker gevaren die nu opduiken en waartegen moet geprotesteerd worden, het manipuleren van het menselijk leven vanuit laboratoria, waar men experimenteert met kunstmatige inseminatie, en de chromosomen leert veranderen. Waar ik naar zoek is een groep, zoals provo was, die een nieuw anti-kapitalisme gestalte kan geven, en daarbij niet verlamd wordt door een vulgair materialisme. Dat tast alles aan. De parijse studenten bouwen barrikades, maar daarna heeft toch 80% zich gemeld voor de examens. Ik kan de hippies en de drop-outs best begrijpen, maar hun beweging kan tot niets leiden, want als je niet meedoet tel je ook niet mee. Als je te oud bent evenmin. Deuren intrappen vraagt veel energie, maar als ze open zijn denkt men er niet meer aan. Ik geloof dat uiteindelijk mijn belangrijkste boek een kinderboek is: *I Bontot* en *I Koese*. Het is bedoeld als een jeugdige injectie tegen de discriminatie. Gelukkig is het thans reeds in vijf talen, waaronder ook het Japans, verschenen.

Weet je, een voorloper zijn kan ook nadelig werken. Fries-

land was de provincie waar de eerste stoomtram reed, maar ook de provincie die het laatst overschakelde op de autobus.

A U bent een sinoloog. Vertelt u eens wat over de culturele revolutie.

L De Chinese culturele revolutie is een contra-revolutie. Ik ben het daarover volledig eens met de Russen. Het is gewoon een poging tot terugkeer naar het geïsoleerde China van de oude keizers. De Chinese muur is weer helemaal heropgebouwd. In China kan men met niemand meer praten. Het bewijs waar men liever niet meer over spreekt: de lasdeskundigen in den Haag. De klok wordt weer achteruit gezet. Er werden reeds 41 universiteitsrectoren ontslagen. De duur van de universitaire studies werd bekort, voor de medicijnen bijvoorbeeld zelfs van acht op drie jaar gebracht. Sinds vier jaar heeft de president van China niet één buitenlands journalist mogen ontvangen tegen wie hij zich kon verdedigen. Men denkt er niet meer. Enkel Mao denkt nog. Er heerst een inquisitie-terreur. Iedereen wordt er geïndoctrineerd. Onverdachte Chinese bronnen vermelden zelf een zelfmoordepidemie bij de intellectuelen. Maar wat schrijven de linkse bladen daarover? Niets. Die hebben het nog altijd te druk met Tsjang-Kai-Tsjek. De fabeltjes herkauwen. Fabeltjes die men zelfs bij Malraux kan vinden: hoe Tsjang gevangenen liet opstoken in de locomotieven, en telkens als er een lijk weg was trok men triomfantelijk aan de stoomfluit.

Iedere cremator en iedere stoker van een locomotief kan je vertellen dat zoiets totaal onmogelijk is. Maar die verhaaltjes houden stand. Dat Formosa na Japan het meest welvarende land in Azië is met een redelijke democratie (behalve op internationaal gebied), dat wordt nooit vermeld.

A Amerika gebruikt Formosa als een uitstalraam om Azië te verleiden, dus is die welvaart niet verwonderlijk.

L Formosa ontvangt sinds jaren geen geld meer voor economische hulp van de Verenigde Staten. Formosa kan nu zelf leningen geven, is een exportland geworden. De politieke revolutie dient als basis te hebben de revolutie van de produktiekrachten. Dat wist Marx en dat is nog altijd geldend.

De culturele revolutie echter ondergraaft de revolutionaire

krachten door de leus te verkondigen dat politiek de techniek moet voorafgaan. Wat fout is. Zelfs Formosa bewijst het: door de toename van de productie-capaciteit groeit het vrije denken in Formosa. Het zwaartepunt van het historische gebeuren verplaatst zich duidelijk naar het Oosten. Maar dat veroorzaakt hier helemaal geen toename van belangstelling voor het Oosten. In heel Nederland is geen degelijk boek over de Chinese wijsgeren in onze eigen taal te verkrijgen. Over de fantastische ontwikkeling van Japan weet men hier zo goed als niets. Dat gebeurt hier allemaal buiten de mensen om. Een blad als 'Vrij Nederland' is grotendeels gevuld met de kleinstmogelijke Nederlandse politiek. Alle aandacht voor het Oosten concentreert zich op Mao. En men vergeet dat ook Napoleon nog Jacobijn werd geacht toen hij al lang een aartsreactionair was.

A Malraux, vroeger revolutionair, wordt nu ook beschouwd als een reactionair. Ik geloof dat ik nooit meer bewondering voor een auteur heb gehad dan voor Malraux. Hij leerde me het verschil kennen tussen lectuur en literatuur. En nu ontslaat hij reporters bij de ORTF en gooit Barrault buiten. Hoe kan dat? U hebt hem gekend. En in uw boek 'Mijn vriend André Gide' citeert u hem, waar hij zegt, sprekend over anarchisten en communisten: 'Maar de geschiedenis staat aan hun kant, en men moet met de geschiedenis meegaan'. Is dit misschien de reden, dat hij ook nu met de geschiedenis meewil, een opportunist is?

L Ik geloof wel dat ik hem begrijpen kan. Malraux is altijd een man geweest die vooral de integriteit bewondert. En ik geloof dat dat hem precies naar De Gaulle heeft gedreven, een man waarvan men denken kan wat men wil maar wiens integriteit buiten kijf staat. Ik ben het lang niet altijd eens met de opvattingen van Malraux, maar ik geloof dat dat bij hem een doorslaggevende rol heeft gespeeld. Hij is er van overtuigd dat een dictator als De Gaulle, geen dictator van het Hitlersoort, maar een man die mee door zijn integriteit de boel bij elkaar houdt, de democratie in Frankrijk beter kan redden dan de politieke intriganten die de plaats van De Gaulle zouden innemen. Bovendien is Malraux iemand die China veel centraler stelt dan

men het hier gewoonlijk doet. De buitenlandse politiek van Frankrijk is er de ganse geschiedenis door op gericht geweest de twee grote wereldmachten, Rusland en Engeland, Rusland en Amerika, uit elkaar te houden. Zij willen ook nu een derde front vormen tussen Amerika en Rusland, van China af, over de Arabische landen. En deze visie op de internationale politiek van Frankrijk was voor Malraux belangrijker dan de binnenlandse politiek die De Gaulle voert. Malraux is ook buiten de politiek altijd de man die de grote vragen stelt, de vragen naar de zin van dood, eer en moraal. Hij stelt vragen, hij lost niets op, maar precies daardoor denk ik heel wat meer na bij het lezen van bijvoorbeeld zijn *Anti-Mémoires*, dan bij het hele oeuvre van Sartre.

A En zo zitten we meteen weer bovenop het u wel vertrouwde probleem van het schrijversengagement.

L Ik ben er van overtuigd dat er voor de kunstenaar een weg moet bestaan om, zonder direkt in de ouwe retoriek te vervallen, de mensen aan te spreken. Iets in de zin van Pasternak bijvoorbeeld. Maar dat is noodzakelijk een middenweg, en wie daarop wandelt komt niet meer aan het woord. Mensen als De Kooning en Rauschenberg dragen tot de algemene verwarring bij, evenals al die schrijvers die je niet begrijpen kunt. Ik heb de pest aan hen. Het moet allemaal verschrikkelijk vooruitstrevend zijn maar in de grond denken ze vanuit totaal verouderde instellingen. Hun kunst is vaak nieuwe woordkunst of kunstnijverheid. Ze zijn op de toekomst gericht, zeggen ze, maar hebben het nog altijd niet door dat chromosomen belangrijker zijn geworden dan het vervreemdingsproces waarover Marx het had. Op dat gebied liggen de politieke gevaren van de toekomst. Maar je bent er wel mee. Geen enkele politieke partij, die zich daar voor inzet. Die totaal verouderde probleemstelling ergert me bijvoorbeeld steeds meer bij iemand als Bertold Brecht.

A De intellectuelen, de schrijvers schieten dus te kort, kijken de verkeerde kant uit...

L Natuurlijk. Waarmee houden ze zich bezig? Met Van Heutsz o.a. Daar gaan ze zich over opwinden. Maar dat was gewoon een man van zijn tijd, en het is belachelijk hem te verwijten dat

hij onze inzichten niet had. Als hij vandaag moest leven, ja dan zou hij een ploert zijn. Het engagement van nu doet me denken aan een soort ‘Trahison des clercs’. En dat is treurig, want de intellectueel, de auteur, heeft een belangrijke rol te spelen. Geen enkele grote leider van de sociale strijd bijvoorbeeld is uit de arbeiderskringen voortgekomen. Het waren allen intellectuelen, Marx, Engels, Lasalle, Trotzky, Lenin, noem maar op. En de schrijvers... Zelfs Anatole France en Flaubert waren revolutionairen. ‘Les dieux ont soif’, daar zie ik een soort voorspelling in van de hele Stalin-periode. ‘Madame Bovary’ is een aanval op de burgerlijke romantiek. Zij hebben iets te betekenen, zij zijn niet weg te cijferen. Maar nu? Anti-Amerikaans zijn, dat is het nieuwe evangelie. Ik zou niet in Amerika willen wonen, maar ik wil wel de Nederlandse staatsman of denker leren kennen die hun problemen weet op te lossen. Ik ben tegen alle rassendiscriminatie, maar als we er iets willen aan doen komt Black Power en roept: Bemoei je er niet mee. Misschien hebben ze gelijk. We zitten in een kikkerhol. Hoe lang is het trouwens geleden dat een Nobelprijs nog eens aan een kleurling werd gegeven? Al protesten gehoord? Malraux heeft toch wel erg gelijk als hij in zijn *Anti-Mémoires* zegt dat onze tijd wel nieuwe machines heeft, maar nog geen nieuwe tempels of profeten.

A U werkt aan uw *mémoires* waarvoor u, wat haast ongelooflijk klinkt, nog geen uitgever hebt. Als u nu schrijft, of praat, over al die gebeurtenissen waar u zo nauw bij betrokken was, welk gevoel dringt zich dan op, welk idee, welk beeld of anecdote?

L Wel, ik moet steeds weer terugdenken aan het geval Van der Lubbe. Dat was een eerlijke en edelmoedige jongen, zowat het prototype van onze magiër Jasper Grootveld, die meende in zijn eentje de fakkel van de revolutie te kunnen ontsteken. Maar Hitler wrong hem de toorts uit de handen en stichtte er een wereldbrand mee. Het boek dat ik over hem schreef moest kort na zijn verschijnen ingestampt worden, toen de Duitsers ons land bezetten. Het schijnt mij nu actueler dan ooit, en ik ben zeer blij dat het vorig jaar onder de titel ‘Doodvonnis van een provo’ opnieuw is verschenen.

Ward Ruyslinck

(*) Geb. te Berchem (Antwerpen) op 17.6.1929. Werkte als 13-jarige met verhaaltjes voor de jeugd mee aan 'Het Vlaamsche Land'. Na middelbare studies (humaniora): Germaanse filologie te Gent. Verliet, diep ontgoocheld over de filologie (en vele andere dingen), in 1949 de universiteit. Publiceerde tussen zijn 16e en 26e jaar een 4-tal cahiers met gedichten, maar hing in 1956 (diep ontgoocheld over de poëzie) de lier definitief aan de wilgen. Debuteerde als prozaschrijver met 'De ontaarde slapers' (1957) en schreef sindsdien een 10-tal prozawerken, romans en verhalenbundels. Keerde zich vooral in zijn latere werken ('61-'68) met 'geëngageerd', bijtend, satirisch proza niet alleen tegen de gevestigde maatschappij, maar ook tegen het bourgeois milieu waaruit hij afkomstig is. Sinds '53 in overheidsdienst. Over zijn ambtelijk milieu is hij blijkbaar al even diep ontgoocheld: getuige zijn bittere persiflages van de bureaucratie.

Werken:

De ontaarde slapers (1957); Wierook en tranen (1958); De Madonna met de buil (1959); Het dal van Hinnom (1961); De stille zomer (1962); Het reservaat (1964); De paardevleeseters (1965); Golden Ophelia (1966); Het Ledikant van Lady Cant (1968).

In voorbereiding: De Karakoliërs.

Prijzen en onderscheidingen:

Romanprijs der Prov. Antwerpen (1958); romanprijs der Kempische Cultuurdagen Hilvarenbeek (1958); Arkprijs van het Vrije Woord (1960); Prijs van de Vlaamse Lezer (1964); Aug. Beernaertprijs van de Kon. Vlaamse Academie (1966); Prijs Prov. Antwerpen voor dramatisch werk (1966); Prijs van de Vlaamse Provinciën (1967).

Vertalingen:

Duits (De ontaarde slapers en andere verhalen, Het dal van Hinnom, Het reservaat),
 Engels (De ontaarde slapers, de verhalen De Sneeuwvui en De oeroude vijver),
 Deens (Wierook en tranen);
 Grieks (het verhaal Dicht bij het water);
 Russisch (De Paardevleeseters en het verhaal Een Man die Samson heet);
 Bulgaars (Een Man die Samson heet);
 Frans (idem).

A Uw werk protesteert tegen de richting die onze wereld uitgaat. Maar al uw figuren die tegen deze wereld in verzet komen, te beginnen met de passieve Silvester uit 'De ontaarde slapers', mislukken.

R De internationale politieke gebeurtenissen van de laatste jaren hebben, geloof ik, duidelijk aangetoond dat zowel het actieve als het passieve engagement van enkelingen of groepen van enkelingen tot geen enkel zichtbaar resultaat leiden. Het tribunaal van Lord Russell, de petitie van tientallen Nobelprijswinnaars tegen de voortzetting van de oorlog in Vietnam, de integrationistische beweging van dominee King, de internationale studentenrevolte, de scherpe protesten tegen de bezetting van Tsjechoslovakije door de Sovjets, enz. hebben niets opgelost, niets kunnen tegenhouden en niets kunnen verhinderen. Integendeel: de doden hopen zich verder op, de negers zijn geen stap verder gekomen bij de verovering van gelijke rechten en het zelfbeschikkingsrecht van de kleine volken wordt met evenveel cynisme als voorheen miskend door de grote mogendheden.

A Is de inzet, het protest op zichzelf volgens u dan voldoende, als er toch geen tastbaar resultaat kan bereikt worden? Volgens Malraux bijvoorbeeld kan de mens inderdaad uit de absurditeit van zijn bestaan ontsnappen door zijn engagement.

R De mogelijkheid, gesuggereerd door Malraux, is er alleen op gericht een zin te geven aan het individuele menselijk bestaan: het persoonlijk engagement bevrijdt ons van een gevoel van nutteloosheid en machteloosheid tegenover de steeds grotere

en onontkomelijker gevaren die ons bestaansrecht als individu bedreigen. Alle pogingen om het individueel engagement te bundelen tot een collectief protest stuiten echter op de absurditeit van een onverzettelijk autocratisch gezag, dat zichzelf beschermt tegen de subjecten die het zou moeten beschermen. Dat is de absurditeit waarmee wij vandaag te maken hebben: men heeft ons nog nooit zoveel menselijke, sociale en politieke rechten toegekend, op papier, maar in de praktijk kunnen wij er niet of nauwelijks gebruik van maken. De Conventie van Genève bijvoorbeeld, waardoor een belangrijk deel van onze rechten geregeld wordt, is niet veel méér waard dan het vodje papier, het niet-aanvalsverdrag, dat Bismarck verscheurde. Aan deze absurditeit, vrees ik, kunnen wij nauwelijks nog ontsnappen, ook niet door het collectief engagement. Men heeft onze rechtsstatus in de realiteit herleid tot de rechtsstatus van de vlooiën en van de sprinkhanen.

A U verwacht dus geen resultaat van collectieve acties, dat is duidelijk. Maar vooral in de studentenwereld gebeurde er op dat gebied toch heel wat. In 'Het Reservaat' schrijft u: 'Wellicht is de opstandige jeugd niet zo opstandig als men haar graag voorstelt. Ik heb integendeel de indruk dat zij even laf is als de volwassenen: dat zij zich evenals deze met een pokergezicht probeert te handhaven tegen de overmacht van de samenleving.' Uw boek verscheen in '64. Heeft deze beroering uw opinie verandert?

R Om te beginnen mag u de zienswijzen die ik in de mond van sommige van mijn figuren leg, niet altijd identificeren met mijn persoonlijke zienswijzen. Dat is fundamenteel fout. Ik laat de kanunnik Lemaire in hetzelfde boek ook zeggen 'de mensheid zal haar ketens eindelijk afschudden, niet door haar opstandigheid, maar door haar geloof', een uitlating waar ik beslist niet achter sta. Maar goed - in het aangehaalde voorbeeld valt mijn mening toevallig wel samen met die van Basile Jonas. Toch kan ik vandaag mijn mening omtrent de moderne jeugd niet herzien, ondanks de studentenrevoltes. U mag niet vergeten dat het zogenaamd rebellerende deel van de jeugd nog steeds een minoriteit uitmaakt, misschien niet eens tien procent, de passieve rebellen als beats en hippies meegerekend. De ove-

rige negentig procent is geheel of gedeeltelijk geïntegreerd in de traditionele bestaansvormen, verzadigd, onverschillig of hoogstens ‘af en toe steigerend’. De verhoudingen zijn de laatste vijf jaar misschien lichtjes gewijzigd, maar toch schijnt de grote meerderheid van de jongeren nog niet rijp voor een nieuw sociaal bewustzijn met alles wat dat inhoudt: maatschappelijke kritiek en, ook dat alstublieft, zelfkritiek. Bovendien mogen we niet uit het oog verliezen dat de meeste rebellerende studenten van vandaag, zeer zeker bij ons, uit een bourgeois-milieu komen: ik geloof niet in de waarachtigheid, in de diepe brandende noodzaak van hun opstandigheid. Over vijf, zes jaar zullen zij zich op enkele uitzonderingen na tevreden installeren in de gevestigde maatschappij als dokter, ingenieur, leraar e.d. en misschien zullen zelfs enkelen, in de magistratuur, met welbehagen het ‘establishment’ helpen handhaven waartegen ze zich zo heftig hebben gekeerd. Ik geloof niet dat men van die zijde hulp moet verwachten bij het tot stand komen van een nieuwe, minder corrupte, minder schijnheilige samenleving. Het zijn de ‘Sturm-und-Dränger’ die zo vaak terugkeren in de loop der beschavingsgeschiedenis: hun rebellie is in feite niet veel anders dan een maatschappelijke aanpassingskramp.

A Toch denk ik dat de oorzaak van deze rebellie dieper gaat, want niet alleen de Westerse studenten kwamen in opstand. Ook de studenten in Polen, in Tsjecho-Slovakije. Waar ze dan weer hoopvol naar het Westen kijken. Terwijl in Frankrijk de communistische partij en vakbond tijdens de mei-revolte een reactionaire rol speelden. Paradoxen genoeg. Waarschijnlijk een gevolg van het feit dat we veel te lang alleen maar in antithesen gedacht hebben: links/rechts, west/oost, conservatief/progressief. Of om welke andere reden?

R Men heeft ons gedwongen in antithesen te denken, in het Westen én in het Oosten. Men heeft ons geïndoctrineerd. Dat is trouwens een van de gedachten, of constateringën zo u wilt, die ik in ‘Het Reservaat’ heb ontwikkeld. De paradoxen die wij zien ontstaan houden waarschijnlijk verband met het feit dat de massa's zich steeds duidelijker bewust beginnen te worden van de historische realiteit: nl. dat het niet langer gaat om ideologische antithesen (communisme versus kapitalisme), maar

om macht tout court. Men zou de huidige wereldsituatie aardig kunnen samenvatten met die drie woorden van Sartre uit 'La Nausée': 'l'absolu ou l'absurde!'. In een nieuwe roman heb ik de twee grote politieke invloedssferen in de wereld omschreven als 'de Lillende Macht', het westers kapitalisme, en 'de Gillende Macht', het communisme. Ik geloof dat dit duidelijk genoeg is.

A Nu we het toch over paradoxen hebben: in 'Het Reservaat' zegt u ook dat er geen tegenspraak zit in een term als 'totalitaire democratie', want 'elke democratie evolueert op de duur vanzelf tot een totalitair regime, want het volk wil niet zelf regeren, het wil geregeerd worden.' Hoever zijn wij in Europa, en in Vlaanderen, op deze weg gevorderd?

R België heeft de reputatie een van de meest geliberaliseerde landen van West-Europa te zijn. Vanuit een bepaalde gezichtshoek is dat misschien wel waar; we hoeven niet altijd ons eigen nest te bevuilen, zoals sommige Vlaamse auteurs geregeld doen, uit een soort van progressieve pose. Aan de andere kant is toch ook bij ons, zoals overal elders, een verontrustende verschuiving merkbaar naar het totalitarisme. Onze medezeggenschap, of zal ik het modewoord 'inspraak' gebruiken?, in essentiële problemen van het gemeenschapsbeleid wordt voortdurend geringer, dat kan niemand loochenen. Als die inspraak voor ons niet de dode letter was die ze nu is, maar een levend en hanteerbaar recht, denkt u dan dat wij zouden toestaan dat van de staatsgelden, zo dringend nodig voor realisaties van openbaar nut en volksgezondheid, ik denk bijvoorbeeld aan onderhoud en aanleg van wegen, accommodatie van ziekenhuizen, kanker-bestrijding, wetenschappelijk onderzoek enz... crimineel grote bedragen worden afgeknaagd voor een onzinnige bewapeningswedloop?

A Terwijl die inspraak geringer wordt nemen censuurmaatregelen, toch altijd een teken van angst bij de machthebbers, echter toe.

R Ook die censuurmaatregelen tegen de vrije artistieke expressie, de meestal eenzijdige, tendentieuze, van overheidswege gecontroleerde berichtgeving (vooral in radio en televisie) en de farizeese klassejustitie zijn symptomen van die verschuiving. Maar ja, het volk wil inderdaad geregeerd worden. De inertie

van de grote massa komt in de grond neer op een passieve hulp aan de reactionaire krachten, die het ‘profanum vulgus’ maar wat gaarne sluimerend houden met ‘brood en spelen’. De geschiedenis maakt steeds weer nutteloze omwegen, en de ‘circulatie van de eliten’, zoals de Italiaanse socioloog Pareto de doorbraak der progressieve krachten en haar onvermijdelijke installering als nieuwe overheersende groep samenvat, laat ons bitter weinig hoop op de vestiging van een democratisch regime ‘in the best sense of the word’.

A De democratie, althans de parlementaire democratie, wordt wel meer in vraag gesteld. Acht u onze democratie in staat de problemen van onze technologische maatschappij op te vangen?

R Ik ben geen profheet, geen ziener. Ik weet niet of en hoe onze maatschappij deze problemen zal kunnen opvangen, maar de huidige evolutie boezemt me weinig vertrouwen in. ‘Ich finde nicht die Spur von einem Geist und alles ist Dressur’. De klacht van Goethe, uit de Faust, heb ik ook een paar maal in ‘Het Reservaat’ aangehaald: ze is een angstwekkende anticipatie van dit tijdperk, dat aan de ‘Dressur’ ten onder dreigt te gaan. Met de kunstmatige kweek van het volmaakte mensenras - de zogenaamde DNA-biologie - is men ondertussen al begonnen in Amerikaanse research-centra: de Uebermensch (in ‘Het Reservaat’ noemde ik hem de Utipro-Man en in mijn nieuwe roman zal hij de ‘Hifi-Man’ heten) is dus in wording. De droom van Hitler gaat in vervulling. De mensheid is bezig haar Frankenstein-monster te baren, want er is niets zo monsterachtigs als een volmaakte, superieure mens. Eerlijk gezegd: ik huiver bij de gedachte aan de sociale en politieke consequenties van een dergelijk ‘Aufartungs’-programma. Over een kwarteeuw zullen wij met nieuwe, nog veel afschuwelijker vormen van racisme en genocide worden geconfronteerd. De verbeelding van Huxley en Orwell is op dat punt heel wat te kort geschoten, vrees ik.

A In die evolutie wijzigt zich ook de verhouding elite/massa. De strijd die het bewuste individu moet leveren om zich aan het massificeringsproces te onttrekken staat in uw werk centraal. Is voor u massificering identiek met ontmenselijking?

R Het steeds voortschrijdende massificeringsproces is een desin-

dividualiseringsproces en als zodanig een ontmenselijkingsproces. Ik kan mijn angst voor dit verschijnsel niet scherper formuleren dan met de woorden van Den Doolaard: ‘Wat is de mens vandaag? Een statistische eenheid, waarvan de behoefte uitgedrukt wordt in caloriën, de nuttigheid in man-uren en de eindbestemming in een statistiek van de gemiddelde levensduur’. Ik voel er niets voor om gereduceerd te worden tot een statistische eenheid. U wel? In de moderne psychiatrie wordt de angst van het individu voor de massificering trouwens onomwonden erkend als de voornaamste oorzaak van de verontrustende stijging van het aantal neurotici: de verdringing van de persoonlijkheidswaarde geeft de mens een onveilig gevoel, vooral bij de emotionelen, de schizothymen in aanleg, waarbij ik blijkbaar ook schijn te horen.

‘Persoonlijkheid is de integratie van alle aspecten, die de rol en de positie van de mens in de samenleving bepalen’ heeft de psycholoog Burgess eens geschreven. Die integratie is onmogelijk in een gecollectiviseerde, geautomatiseerde beschaving, een beschaving als de onze die geëvolueerd is, om nog eens Den Doolaard te citeren, tot ‘een mechanisme, en niet tot het organisme dat een ware cultuur is, die gedragen wordt door ideële waarden’.

A Als over die zaken gepraat wordt denkt men al vlug aan computers. Ik herinner me dat een zekere prof. Ernest Havemann in ‘Playboy’ eens een artikel publiceerde waarin hij o.m. zei ‘that the computers came along just in time to save civilization from collapsing under the weight of its own complexity and are therefore not only the friends but the saviors of man’.

R Daar sta ik beslist niet achter. Dat ligt in een gedachtenorde die van de machine onze nieuwe God maakt, en van de mens een aan de machine ondergeschikt verschijnsel.

A Playboy doet me nog aan iets anders denken. In de Paalberg-kolonie uit ‘Het Reservaat’ leven alleen maar mannen. Is dat opzettelijk gedaan?

R Niet opzettelijk in functie van het romangegeven. Maar misschien werd ik bij de samenstelling van mijn homogeen-mannelijke kolonie toch intuïtief beïnvloed door een traditioneel ‘beschavingspatroon’: de mannetjes bij de mannetjes en de

wijfjes bij de wijfjes. Het begint al in onze jeugd; de gemengde scholen behoren tot de jongste veroveringen en zijn nog lang niet algemeen. In vele kerken treft men nu nog steeds de geslachtsbarrière aan, met of zonder ‘suisse’, en bij begrafenis-plechtigheden in de kerk is het gebruik nog vrij algemeen. In asielen voor bejaarden en tehuizen voor geesteszieken wordt de scheiding der geslachten eveneens als regel gehandhaafd. Men denke verder aan de vrouwenclubs en mannenclubs in Engeland en de Verenigde Staten... Het is helemaal in de lijn van de taboe-maatschappij, die Basile Jonas vermorzelt - Jonas die juist probeert te ontsnappen aan dergelijke ingemuurdheden, die wordt vervolgd en belasterd omdat hij het taboe van de gescheiden geslachten schond door een van zijn vrouwelijke leerlingen onderdak te verschaffen. Maar ik herhaal dat ik hierbij niet ben uitgegaan van een bewust opzet. Het is intuïtief gebeurd.

A Daar verandering in brengen zal waarschijnlijk vlotter gaan dan een sociale omwenteling veroorzaken, want de mensen brengen de offers die daarvoor nodig zijn slechts heel zelden vrijwillig. Dwang en geweld schijnen dus noodzakelijk. Of niet?

R De vraag naar de morele verantwoording van dwang en geweld is zeer complex van inhoud en tegelijk zeer relatief. Het is moeilijk om hierop een afdoend algemeen antwoord te geven, omdat de historische omstandigheden soms inderdaad het gebruik van geweld schijnen te rechtvaardigen (zoals naar mijn gevoel in Cuba, ter hervorming van een feodale maatschappij, of ter opheffing van een oligarchisch bewind), op andere ogenblikken weer niet. De opruiming van Trujillo, die met zijn kliek dertig jaar lang de Dominicaanse republiek had getiranniseerd, kon ook moeilijk met vreedzame middelen gebeuren. Ook Hitler en zijn trawanten konden niet met schouderklopjes uit hun ‘duizendjarig rijk’ geschopt worden. Principiële geweldloosheid betekent in vele gevallen, dat men zich onderwerpt aan de dwang en het geweld van de gevestigde orde. ‘Niets is ontstellender dan de prediking “Hebt uw vijanden lief” in een maatschappij waarin de haat is geïnstitutionaliseerd’ zegt de omstreden Herbert Marcuse. Men zou dus inderdaad wel

argumenten pro kunnen aanvoeren. Aan de andere kant vind ik het beschamend dat twintig eeuwen beschavingsgeschiedenis het 'morele recht' om gebruik te maken van dwang en geweld, in welke omstandigheden ook, niet hebben kunnen uitschakelen. Ik heb een hekel aan werkelijk iedere vorm van dwang en geweld, maar ik geef toe dat wij waarschijnlijk een te hoog beschavingsstadium hebben bereikt om van het gebruik ervan in bepaalde omstandigheden te kunnen afzien. Weer zo'n verschrikkelijke paradox!

A U kent het woord van Sartre, waar hij spreekt over het nutteloze van boeken zolang ergens kinderen van honger sterven. Denkt u daar al schrijvende wel eens aan?

R Ik denk dat dit vooral slaat op het nutteloze van niet-geëngageerde boeken. Het is een pleidooi voor de geëngageerde literatuur tegen een evasieve literatuur die zich inkapselt in vorm-experimenten en lyrische schoonschrijverij. Het is voor mij een raadsel hoe een romancier - en zo zijn er vele - zich kan onttrekken aan de verbijsterende, schokkende actualiteit van deze tijd, hoe hij het gedetailleerde relaas van zijn erotische ervaringen of de herinneringsbeelden van een oninteressante jeugd belangrijker kan vinden dan de beklemmende, infernale visioenen van deze ontredde en verscheurde wereld. Tenzij hij zich bewust van de actualiteit afsluit, uit angst, uit een behoefte om de spookbeelden van de realiteit te ontvluchten...

A U kijkt naar TV: Vietnam, Biafra, tegen de grond geknuppelde negers, het houdt niet op. En vervolgens gaat u zitten schrijven. Beïnvloeden deze beelden onmiddellijk uw werk, hebt u moeite ze eruit te houden?

R Moeite om ze eruit te houden, zegt u? Ik kan en ik wil ze niet eruit houden.

A Ik bedoel: deze actualiteit moet toch 'vertaald' worden, in de structuur van het werk gepast.

R De beelden maken deel uit van de realiteit buiten mezelf en niet zelden van de realiteit in mezelf. De realiteit buiten jezelf is de ervaring, de realiteit binnen jezelf de verbeelding. Literatuur is ervaring + verbeelding, en niet alleen maar ervaring zoals P.H. Dubois eens beweerd heeft. Ja, de beelden die ik opvang beïnvloeden mijn werk zeer sterk en ik hoop altijd nog

eens een boek te zullen schrijven dat deze apocalyptische tijd in woorden reflecteert en samenvat. ‘Het dal van Hinnom’ en ‘Het Reservaat’ waren pogingen daartoe, maar onze samenleving evolueert zo onwezenlijk snel dat ik soms het gevoel heb dat de actualiteit in die twee romans, ondanks de anticipaties in ‘Het Reservaat’ op dit moment al enigszins verschaald is. Het probleem van de geëngageerde romancier dreigt hetzelfde te zullen worden als het probleem van de samensteller van een encyclopedie.

A Het probleem is inderdaad complex. Heeft het nog belangrijke facetten die we in dit gesprek niet bekeken hebben?

R Ik geloof niet dat ik er nog veel substantieels aan toe kan voegen, alhoewel er natuurlijk ook nog vele aspecten onaangeroerd bleven.

Hans van de Waarsenburg

(*) Hans van de Waarsenburg (1943 -?).

Geboren te Helmond.

1965: debuutbundel 'Gedichten' (Opwenteling-Eindhoven). Daarna publicaties in tijdschriften: Kentering, Maatstaf, Contour, Raam, de Gids, Tirade, Wending, Yang, etc.

Woont sinds augustus 1966 in Maastricht. Was daar voorzitter van het Vietnam-comité en organiseerde als zodanig demonstraties etc. Gewestelijk bestuurslid PSP. Organiseert en opent verder veel exposities.

1967: 'Hans brac in Brabant', een micro-roman (Arbeiderspers, Amsterdam).

1968: tweede dichtbundel 'Met innige deelneming' (Sijthoff, Leiden).

Kreeg literaire opdracht van gemeente Eindhoven om een serie gedichten te schrijven met als thema: stad. Dit wordt dan ook een bundel met als titel: 'Steden'.

Redacteur van 'Kentering'.

De nodige powezie-bundels in voorbereiding, o.a.:

'Achter de revolutie en andere siekli';

'Niet dat powezie nu zoveel betekent'.

Proza in voorbereiding:

Bundel verhalen.

'Willem Trotsma's nederlandse revolutie';

Familieroman: 'theo/THEO'.

A U publiceerde in '67 een korte maar bijzonder knap geschreven, vitale en doorlopend een indruk van grote eerlijkheid makende roman: 'Hans Brac in Brabant'. Het is opstandig proza, dat direct op de actualiteit reageert.

W Ik voel me inderdaad heel sterk bij de actualiteit betrokken. Bij

alles wat gebeurt. Ik zou er heen willen, maar dat kan natuurlijk niet, ik ben getrouwd, ik heb een baan. Dan moet ik er over schrijven. En dat kan lang doorwerken, dat duikt later op bizarre momenten soms weer op. En wat nog vreemder is, soms loopt het op de actualiteit vooruit.

Ik werk nu aan een cyclus gedichten over steden, over de steden waarin ik geleefd heb en mijn ervaringen heb opgedaan, maar ook over vreemde steden, waar belangrijke dingen gebeurden, Berlijn, Lissabon, Praag. En in dat gedicht over Praag, dat lang voor de Tsjechische toestand geschreven werd, dat kun je gemakkelijk controleren, schrijf ik bijvoorbeeld: ‘mensen met vrijheid en revolutie / mensen met manifesten en liefde / bewegen savonds door de straten / waar hij guldens voor kronen wisselt / en een snelle trip door de geschiedenis maakt’. Dat is toch wel merkwaardig. Over het algemeen ook is wat ik vroeger schreef woedender van toon dan nu. Ik heb nu beheerster en dus duidelijker leren werken. In het begin was het ook een hele schok. Zolang je thuis zit bij je ouders kan het je allemaal niet zoveel verdommen, maar dan kom je uit dat milieu, je bent student, je woont alleen en dan wordt je erin gesmeten. Je wordt daardoor bewuster en gaat dat allemaal doorleven. Dus moet je er over schrijven. In oktober '65 heb ik een cyclus gedichten over Vietnam geschreven. Niemand reageerde toen. Nu vragen de mensen me waarom ik niet meer gedichten maak over de situatie in Vietnam. Ik heb er onlangs nog een gemaakt, dat werd voorgelezen tijdens een manifestatie van het Vietnam-comité, waarvan ik voorzitter was, en dan stel je vast dat je cynischer bent geworden. Door de druk van bovenaf en van buitenaf wordt je cynischer. Je idealen zitten op een mallemolen. Vroeger schreef ik heel poëtische poëzie, je kent dat wel, men wil de wereld versieren en bewoonbaar maken, ik dacht aan een soort universele poëzie, die leesbaar zou zijn voor de hele wereldbevolking. Maar dan wordt je door het wereldgebeuren met je rug tegen de muur gezet, dagelijks vreet via allerlei communicatiemiddelen de actualiteit in je lijf. Ik heb een dochtertje. Dat was een feest toen, dat hoorde bij de liefde, ik was er enorm dankbaar mee. Nu ga ik opnieuw vader worden, en al die mooie gevoelens komen wat in de

schaduw te liggen van een enorme angst voor de toekomst. Je vraagt je af: is het nog wel verantwoord een kind te zetten in de wereld zoals die er nu uitziet? Is deze wereld nog leefbaar? En zal deze wereld, tegen de tijd dat we gecremeerd zijn, leefbaar zijn? En verdomme, hoe kunnen we daaraan bijdragen om een leefbare wereld op poten te zetten?

A In uw boekje schreef u: ‘Ontbind deze leef-gemeenschappen. Make it clean. De zwammen met hun witte spinrag woekeren angst over de huizen.’

W Ja, angst, inderdaad. Het kapitalisme maakt de mensen angstig voor het gebeuren, dwingt hen er toe zich af te sluiten van het gebeuren. In een zeker opzicht waren de arbeiders van vroeger beter af dan die van nu. Ik bedoel: vroeger konden ze tenminste nog iets doen, toen wilden ze zich nog voor iets inzetten en iets presteren, maar nu krijgen ze een hapje uit de welvaartskoek toegeworpen en worden daardoor lamgelegd. Ze sluiten zich af van de rest van de wereld, ze verspreiden machteloosheid. En dan vraag ik me af hoe West-Europa onder druk van het Amerikaans kapitalisme verder zal evolueren. Wie zou dan niet angstig worden? Als je nagaat hoe de hele Cuba-historie in elkaar zit, als je ziet hoe dat allemaal al van in het begin van de 19de eeuw is begonnen, dan knijp je ze. Dan vrees je dat uiteindelijk alleen de wapens nog uitkomst kunnen brengen. Weet je dat Surinamers me vertelden dat velen ginds bang zijn voor een onafhankelijkheid in de traditioneel westerse zin? Blijft dat kapitalistisch systeem bestaan, dan zal de U.S.A. een zelfde vinger als vroeger in de pap willen hebben, en wanneer ze die niet krijgen, zullen ze (Santo Domingo, Bolivia, etc.) desnoods met geweld en marionettenregeringen, die vinger in de dollarpap steken.

En als je dat allemaal beseft dan moet je partij kiezen. En dat doe ik dus. En als dan blijkt dat mijn poëzie sommige mensen afstoot dan zeg ik: prima. De eeuwigheid interesseert me geen bal. Best mogelijk dat mijn poëzie over twintig jaar niet meer actueel zal zijn, maar wie ze leest zal altijd duidelijk kunnen zien dat ik erbij betrokken was. Ik begrijp iemand als Schippers niet, die zegt dat hij engagement een vies woord vindt. Of mensen als C. Buddingh die versjes maken alsof er niets aan

de hand is. Die dichters zijn slowns geworden, waar het publiek om lacht. Brood en spelen voor deze tijd. Zij bestaan bij de gratie en luxe van dit systeem. Denk bijvoorbeeld ook eens aan wat Barbarber hier doet: dat is een toestand bij de computers af, daar is de mens uit verdwenen, en als ik dat zie dan zet ik me schrap. Niet dat ik wat tegen humor heb.

Als ik thuis zit, lekker in de woonkamer, en met een pilsje en een sigaar naar Danny Kaye of Johnny Kraaykamp kijk op tv, dat zijn soms gillers, dan kan ik best lachen, dan voel ik me hartstikke lekker, maar dat duurt slechts even, de actualiteit laat je nooit lang met rust. Dat kan toch zo niet verder, de machtsstructuren *moeten* veranderd worden.

A Bedoelt u daar veranderingen mee binnen de bestaande kapitalistische of communistische stelsels, of iets totaal nieuw?

W Ik zou de keuze niet stellen tussen kapitalisme en communisme maar tussen kapitalisme en cubaans socialisme. Bij het cubaans socialisme of marxisme overheerst de interesse in de mens. Zij willen niet in de eerste plaats iedereen gelijk schakelen, zij willen de situatie verbeteren van de mens en van zijn omgeving. Als er binnen een zogezegd kapitalistisch stelsel een beginselvaste socialistische regering aan de macht is kan men niet meer spreken van kapitalisme. Dat kan men natuurlijk wel als een land overwegend gedirigeerd wordt door conservatieven, dus door mensen die er alleen maar op uit zijn de macht van het kapitaal te handhaven. Als men produceert om de winst die men maakt te kunnen gebruiken tot het maken van grotere winst, dan is dat kapitalisme, maar als men alle fabrieken zou nationaliseren en de winst zou gebruiken voor het verwezenlijken van woningprojecten, en voor het verbeteren van de situatie in het onderwijs, etc. dan is dat nog geen communisme, maar ook geen kapitalisme meer. En dergelijke hervormingen moet men kunnen verwezenlijken. Aan de basis ligt een mentaliteitsverandering. Men moet ageren tegen de indoctrinatie waaraan we allemaal dagelijks blootgesteld staan. Ik ken Eindhoven, de Philips-stad. De mensen die bij Philips werken, die worden uitgetest, die worden langzamerhand aan handen en voeten gebonden aan het bedrijf, ze worden tot conformiteit gedwongen, en krijgen in ruil daarvoor een be-

hoorlijk loon, zodat ze niet onrustig worden. Ze worden nog net niet uit reageerbuizen gemaakt. Daar moet iets aan gedaan worden. Ik hoop daar iets te kunnen toe bijdragen, want ik sta in het onderwijs. En ik krijg daar dan natuurlijk wel eens last mee, als ik in mijn geschiedenislessen een samenleving tracht te beschrijven, in plaats van een soort krijgsgeschiedenis vol dode graven af te dreunen. ‘Ze moesten alle communisten kapot maken’ zei een kleine jongen uit mijn klas een jaar geleden, en na een debat waar de hele klas aan deelnam was zijn conclusie ‘ze moesten alle communisten kapot maken’. Het was er gewoon al ingestampt. En later gaat dat jongetje bij het leger en krijgt daar nog eens voorlichtingslessen bovenop. Men spreekt veel van generatieverschillen, maar daar geloof ik niet in. Dat geldt enkel voor bepaalde, kleine groepen, maar overigens kan men tien generaties op een rijtje zetten, en ze alle tien precies hetzelfde horen vertellen. En daarom dus is ageren zo belangrijk, om de mensen bewust te maken. Een echte revolutie dat kan hier niet, maar de pressie die vooral door studenten en intellectuelen kan worden uitgeoefend is belangrijk om de mensen uit de amorfe toestand van nu te halen. Ik schrijf geen protest-poëzie, maar ageer-poëzie. Je mag je niet afsluiten, niet er alles op zetten om De Dichter of De Gearriveerde Auteur te worden. Het is veel belangrijker in een literair tijdschrift te zetten dat de kindersterfte in Zuid-Amerika 5 maal zo hoog is als in Noord-Amerika dan een of ander snert-gedicht of verhaal van een van onze nationale literaire paradepaarden op te nemen, van mensen die zich hebben afgesloten van hun tijd. Wat is Vestdijk anders dan een investering van de regering? Waarom moeten literaire tijdschriften zich daar mee bezig houden? Iedereen die wil meehuilen met de wolven in het bos komt er heus wel, talent of geen talent.

A U noemt Vestdijk. Maar is de situatie bij de jongeren zoveel rooskleuriger?

W Hier zou men eigenlijk een onderscheid moeten maken tussen de Noord-Nederlanders en de Zuid-Nederlanders, inclusief de Vlamingen. Wij gaan nog altijd wat gebukt onder de erfenis van de Generaliteit. In Vlaanderen, Brabant, denk maar aan

de Peel, in Limburg, is de bevolking, door de onderdrukking van kerk en kapitaal, sterk verpauperd geweest, en dat heeft natuurlijk een vorm van amorfiteit tot gevolg gehad, die pas nu aan het veranderen is. In Noord-Nederland was de situatie helemaal anders, daar moest men niet van zover terugkomen. Maar tenslotte zijn ook daar de jongeren nog wel erg voorzichtig. Zij willen beslist hun kansen op carrière niet verspelen door te hard tegen het establishment te trappen. Tenzij men al binnen is voor de regen zoals Harry Mulisch.

A U sprak daarjuist over het socialisme, dat hier een haalbare kaart is. Geldt dat ook voor de derde wereld?

W Ik geloof dat ook voor die landen een socialistisch bestuur de enig mogelijke oplossing is. Want het socialisme bemoeit zich, ik zei het al, in de eerste plaats met de mensen terwijl kapitalisme en het orthodox communisme een machtsstrijd voeren waarin de mens geen rol speelt. Tegenover wat in Cuba gebeurt sta ik kritisch, ik kan niet geloven in experimenten met een geldloze maatschappij, maar het boeit me ontzettend. Ze willen bijvoorbeeld de communicatie-media gratis maken. Dat is inderdaad een noodzakelijkheid. Waarom moet de PTT winst maken? Of je er al dan niet telefoon kunt op na houden, dat kan in kritische omstandigheden een kwestie van leven of dood worden.

A Men hoort wel eens beweren dat geweld, tenzij het meteen een revolutie inluidt, altijd nutteloos is, en zelfs schadelijk voor de zaak die het wil verdedigen, want dat, opgeschrikt door de herrie, het grootste deel van de bevolking automatisch meer naar rechts opschuift.

W En wat dan nog? Ik vind dat helemaal niet zo erg. Integendeel. Zo dwingt men tenminste een kleurloze massa duidelijk kleur te kiezen. Het is belangrijk dat iedereen kleur bekent. Rechts moet zijn gezicht laten zien. Dat schept speelruimte. Wij hebben geen behoefte aan de illusie dat ook de ouwe zakken aan onze kant staan. Dat in Frankrijk de knokploegen van De Gaulle de straat op moesten heeft de situatie daar veel helderder gemaakt. Trouwens, als men dat argument gaat hanteren dan moet links maar meteen en overal van alle acties afzien, want links is altijd in de minderheid. En bovendien leveren deze

acties en manifestaties toch ook nog andere gunstige resultaten op. Jonge mensen met een nog niet door geld beïnvloed rechtvaardigheidsgevoel gaan partij kiezen voor de progressieven. En in de derde wereld, waar links sowieso in de minderheid is, en waar ze echt geen duizend jaar meer op hervormingen kunnen wachten, moet de guerilla de bevolking uit haar amorfe toestand halen. Door grondhervormingen en het bestrijden van analfabetisme weet de linkse beweging toch sympathie op te bouwen, waardoor steeds meer mensen zich gaan aansluiten.

A Wat u zegt is heel realistisch, maar klinkt toch ook vreemd uit de mond van iemand die actief is in de PSP, de Pacifistisch Socialistische Partij.

W Er bestaat een strekking binnen de partij om haar naam te veranderen in RSP, Revolutionair Socialistische Partij. Ik zie geen andere partij in Nederland waarbij ik me kan aansluiten. In principe, daar mag geen twijfel over bestaan, ben ik voor geweldloosheid. Ik vind het altijd rot als iemand kapotgeschoten wordt. Bovendien houdt geweldloosheid meer in dan alleen maar: niet slaan etc. Het is ook een kwestie van menselijke instelling. Ik heb het gevoel dat iemand die zijn burens niet op hun smoel gaat slaan hen ook niet vlug zal bedriegen of uitbuiten. Maar omdat ik ook van mening ben dat we een doeltreffende manier moeten vinden om in de situaties in te grijpen, en een grote actie iets meer moet betekenen dan een leuk spelletje zonder risico, wat meer moet zijn dan een doekje voor het bloeden, of een middel om het door het storten van een kwartje of een gulden met zijn geweten op een akkoordje te gooien, verwerp ik geweldloosheid niet alleen voor de derde wereld, maar zelfs hier bij demonstraties. Ik ben zelfs te vinden voor het principe dat studenten bij manifestaties zouden moeten trachten zich net zo te bewapenen als de politie-agenten. Zij kunnen zich ook gummiknuppels aanschaffen, zelfs traangas is te verkrijgen. Principes alleen zijn nu eenmaal machteloos tegen het geweld van de politie. Natuurlijk zou dat een escalatie van het geweld veroorzaken. Maar bij wie de schuld? Over al die zaken heeft Guevara behartenswaardige dingen gezegd, en hij was daarbij niet eens origineel, want

Bakounin had dat al lang voor hem ontdekt: hij dacht en stelde nl. dat de massa in beweging kon gebracht worden door het voorbeeld van een kleine groep, die de opstand begon.

En bij deze kleine groep dacht hij met name aan een kern van overtuigde, vrijheidslievende beroepsrevolutionairen, die de revolutie moesten voorbereiden en helpen ontketenen. Na de revolutie zou deze kern er voor moeten waken, dat er geen nieuwe georganiseerde machtsbesturen ontstaan.

Het is spijtig, maar geweld lijkt het enige medium om bepaalde veranderingen tot stand te brengen.

A U hebt eens een gedicht geschreven 'berlin 1900-zoveel' waarin u de hele vooroorlogse situatie in pregnante beelden samenvat, 'en daar onder de brandenburgertor / in een huid van rode zijde / loop lodeizen jong en blond / gearmd met thomas mann / over steeds bruiner wordend asfalt het schellenraam van een voorbijtrekkend / en wohltemporiertes marschkorps / verblindt hen' of 'in een doorzichtige long vliegt / klee voorbij / gebaren makend en hoestend'. Ik vraag natuurlijk niet het in dichtvorm te doen, maar hebt u over onze naoorlogse situatie misschien nog iets te zeggen wat niet in ons gesprek aan de orde kwam?

W Ik heb verdomme nog zoveel te zeggen, vooral over die naoorlogse situatie, maar kan dat allemaal in een nutshell? Man, denk eens even aan: Korea, Algerije, Kongo, Loemoemba, Vietnam, enz. Deze trieste rij van nodeloze slachtingen groeit met de dag aan, terwijl welvaart en geluk met de gang van een verminkte slak vooruit gaan. Ja, wij hier hebben het, zoals de MEN, die lekkere amorfe massa, het uitdrukt, goed voor elkaar en wat ze daar ergens ver weg doen interesseert ons niet. Misschien dat we daarom zo fanatiek andere volkeren de nek omdraaien. 'Denk je eens in, dat wij hen, enz. dan worden wij er toch niet slechter op etc.' dat is een rot soort smartlappen. En denk dan maar weer niet aan de U.S.A. waar een vent als Nixon zijn harnas uit de motteballen haalt, zijn anticommunisme weer zal oppoetsen en als een eerlijke strijder zal knokken voor de great-society.

Weet je, 'af en toe zou ik het kapot willen knijpen'. En dit was dan toch een regeltje poëzie.

Gerrit Kouwenaar

Geboren op 9 augustus 1923 te A'dam.

Bracht tijdens de bezetting zes maanden door in Duitse gevangenissen.

Na de oorlog bedrijvig in de journalistiek.

Was lid van de befaamde 'Cobra'-groep.

Oud-redacteur van 'Podium'.

Full-time schrijver, die voor een ruim deel in zijn onderhoud voorziet als toneelvertaler, o.m. van werk van Goethe, Schiller, Wedekind, Brecht, Dürrenmatt, Hochuth, Weiss, Sartre, Osborne.

Publikaties o.m.:

Negentien-Nu, roman, 1950;

Ik was geen soldaat, roman, 1951;

Val, bom, novelle, 1956;

De ondoordringbare landkaart, gedichten, 1957;

Het gebruik van woorden, gedichten, 1958;

De stem op de 3e etage, gedichten, 1960;

Zonder kleuren, gedichten, 1962;

Zonder namen, gedichten, 1962;

Sint Helena komt later, gedichten, 1965;

Autopsie/anoniem, gedichten, 1965.

Ontving de poëzieprijs van de gemeente Amsterdam in 1958 en in 1964, de Jan Campertprijs in 1962.

Gedichten van hem werden vertaald in het Frans, Engels, Duits, Spaans, Italiaans, Hongaars en Roemeens.

A Na 'Negentien-nu', 'Ik was geen soldaat', 'Val, bom' en nog wat kortverhalen bent u definitief naar de poëzie overgestapt. Was dat gewoon omdat u zich meer dichter dan prozaschrijver

voelt, of werd die ‘transfer’ mee veroorzaakt door de twijfel aan de roman als literair genre?

K Allebei die factoren speelden een rol, lijkt me, ze liggen ook wel een beetje in elkaars verlengde. Op dat moment zag ik de roman inderdaad niet meer zo. De roman als genre. Poëzie wel. Die heb ik altijd als mijn eigenlijke bestemming gezien, een continue uitingsmogelijkheid, een vorm, zeg maar, met steeds nieuwe mogelijkheden, waarin ik eigenlijk alles kon onderbrengen. De conventionele roman met zijn psychologische hoogstandjes, het element bedenksel, fictie, de wetmatige chronologie ook, heel die pasklare structuur om die enorme werkelijkheid in op te sluiten, dat vervulde mij tenslotte met weerzin. De romancier die als Onzelieveheer zelf alwetend boven zijn poppenkast troont en zijn personages haast levensecht laat bewegen. Ik was ervan overtuigd dat de zaak op de helling moest, maar ik voor mij zag toen inderdaad niet hoe. Dat was trouwens niet alleen mijn probleem.

A Ondertussen heeft een vernieuwing van het genre plaats gevonden: de nouveau roman.

K Ik ben niet zo'n kenner. De theorie heeft mij altijd meer aangesproken dan de praktijk. Een echte vernieuwing, ik weet 't niet. Veel invloed heeft de nouveau roman in ons taalgebied trouwens niet gehad, dacht ik. Maar er zijn hier natuurlijk wel andere dingen gedaan om het geijkte romanpatroon te doorbreken. Hermans bijvoorbeeld, en Boon, Raes, Mulisch. Je kan niet alles over één kam scheren, maar er is toch een duidelijke tendens naar een soort mengvorm van reportage, essay, fictie, groteske, faits divers, aforisme, dagboeknotitie, noem maar op - een soort proza waarin op verschillende plannen het actuele, de buitenwereld én persoonlijke motieven een rol spelen.

A Ik geloof ook niet dat er nog echte schrijvers bestaan die zich in een ivoren toren opsluiten. Iedereen voelt zich politiek geëngageerd. En daarom ben ik wel verbaasd dat juist de roman, die zich het best leent om dat engagement literair vorm te geven, nu zo erg ter discussie wordt gesteld.

K Juist daarom misschien. Juist omdat de roman, of althans het zogenaamd verhalend proza zich van ouds daar het best schijnt

toe te lenen, wordt het allicht extra goed tegen het licht gehouden. Overigens, of dat wantrouwen tegenover de roman als genre nu wel zo exclusief is, ik vraag 't me af. Kijk naar de poëzie, de schilderkunst, de muziek. Alle kunstvormen liggen op de helling, al jaren. Misschien is 't alleen zo, dat de roman met zijn vernieuwingspogingen wat achteraan komt. De zaak is, dacht ik, dat een geëngageerd kunstenaar er op de duur achter zal moeten komen dat het eenvoudig niet mogelijk is om zijn engagement waar te maken in de geconsacreerde vormen van precies die maatschappij waar hij zijn voeten aan afveegt.

A Voor we verder gaan, wat is dat precies: engagement? Wat houdt dat woord voor u in?

K 't Is, bij alle geladenheid, nogal een vaag begrip. Mag je het vertalen met eigentijds, kritisch eigentijds, of is het meer? Ik bedoel, waar begint het engagement en eindigt de ivoren toren, en is daar nog iets tussen? Maar goed, de centrale vraag is: hoe stop ik mijzelf met dat hoe dan ook persoonlijk engagement in een vorm die dat engagement volkomen dekt, en vervolgens: hoe blijf ik daarbij zo verstaanbaar mogelijk. Want het risico van een zekere onverstaanbaarheid zit er natuurlijk in. Ook als je ervan uitgaat dat nieuwe vormen van overdracht niet altijd onmiddellijk zullen aanspreken blijft dat een probleem.

A Uw roman 'Ik was geen soldaat' bijvoorbeeld gaat uit van de realiteit, er is oorlog, kamp, verraad, schuldgevoel. Het is een geëngageerd boek. In uw dichtbundel 'Zonder namen' komt een cyclus voor 'weg/verdwenen' die eveneens uitgaat van de realiteit, het ten dele slopen van het Frederiksplein. En daar zegt Rein Bloem over: 'De menselijke aanleiding daarvoor is zonder enige twijfel de verontwaardiging van iedere Amsterdammer over de verminking van dit plein. Maar Kouwenaar zou Kouwenaar niet zijn als hij dit engagement niet wegwerkte, als hij zich niet identificeerde met de slopers en de ontstaande leegte met zijn gedicht.'

K Bloem stelt terecht, dat de menselijke aanleiding in die cyclus een algemene verontwaardiging was. Dat was dus mijn uitgangspunt. Geëngageerd zijn is één ding, en er iets mee doen

een tweede. Wat ik geprobeerd heb, is de aanleiding uit te tillen boven het incidentele. Hem enerzijds veelomvattender te maken en anderzijds te vereenvoudigen, te ontdoen van de tarra van het ogenblik. Dat plein is tenslotte niet belangrijk meer, er staan groter dingen op het spel, het gaat om een identificatie met het slopen zelf, om de leegte die gemaakt wordt, daar de nadruk op te leggen, en dat is dan uiteindelijk het resultaat, het gedicht. Inderdaad, het engagement voor zover dat aanleiding was, wordt er in die zin uit weggewerkt. En daarom juist zou ik haast zeggen, is dit gedicht geëngageerd, wat ik bepaald niet van ieder gedicht van mij zou willen beweren. Nogmaals, het is geen kunst geëngageerd te zijn, maar wel om eventueel iets met je engagement te doen, waarbij ik dan niet in de eerste plaats aan het metrisch opstellen van leuzen denk. In elk geval moet je er in poëzie iets anders mee doen dat in proza omdat, simpel gezegd, de taal in die beide genres nu eenmaal niet dezelfde functie heeft, de werking langs andere wegen tot stand komt. Dat boek 'Ik was geen soldaat' is 20 jaar oud, het is met overtuiging geschreven, het engagement is echt, maar wat er aan ontbreekt is nu precies dimensie, het blijft in het engagement, het onderwerp steken. Het is eigenlijk wat vroeger tendensliteratuur werd genoemd: journalistiek met een strekking. En ik dacht dat werkelijke literatuur, geëngageerd of niet, iets anders was. Een schoolvoorbeeld is Käthe Kollwitz. Maar haar tendenskant, haar ethische verontwaardiging en sociaal protest, wordt ons nu thuisbezorgd per tv. Voor ons begint het daarna pas, dacht ik. Kunst, literatuur, of hoe je dat tegenwoordig noemen moet, is meer dan een adequaat en duidelijk uitdrukking geven aan ideeën, gevoelens, opinies. Een met verve en overtuiging geschreven hoofdartikel is geen geëngageerde literatuur, al mag het nuttig effect soms groter zijn. Het beoogt gewoon iets anders. Zie ook het échec van de socialistische poëzie, die barst van de goede bedoelingen, maar zelden iets waarmaakt. Zie het dieptepunt van het socialistisch realisme: de zegevierende arbeidersklasse tussen de crapauds en het trijp van opoe.

A Akkoord, maar toch een opwerping. Door te erg de nadruk

te leggen op het vormprobleem loopt men het risico van de onverstaanbaarheid, zoals u zelf zei. En dan wordt alle engagement een slag in het water.

K Ik zei al: de verstaanbaarheid, de onverstaanbaarheid, is inderdaad een probleem. Ik ben mij daarvan bewust. Maar de zaak omdraaien is het kind wegwerpen met het badwater. Ik geloof dat je dat risico binnen bepaalde beperkingen nemen moet. Geen enkele schrijver streeft per se onverstaanbaarheid na. Het lijkt mij fout engagement en gemakkelijke overdracht bij voorbaat aan elkaar te plakken. Veel van wat nu als belangrijk en waardevol wordt beschouwd, gold eens als volslagen onverstaanbaar en werd om die reden bestreden, uitgelachen of doodverklaard, door rechts én links. Wat indertijd ontaarde kunst werd genoemd, is juist de meest geëngageerde kunst van die tijd geweest, weten wij nu, ook al is die nog steeds niet algemeen verstaanbaar. Wie een beetje bewust in zijn tijd leeft probeert dat in zijn werk te verantwoorden, daar een vorm voor te vinden. Kunst is en blijft in laatste instantie een kwestie van vormgeving, ook en juist geëngageerde kunst. Het gaat er altijd om hoe het moet worden waargemaakt, die overtuiging, dat gevoel. Het publiek zit nog vast aan alle mogelijke vooroordelen en premissen, het is nuttig die rechtstreeks op de korrel te nemen. Wat men niet weten wil wordt al gauw onbegrijpelijk genoemd.

A U zegt, 't moet worden 'waargemaakt': wordt de kans daarop vergroot of verkleind door direct aan te sluiten op de actualiteit?

K Aan een begrip als actualiteit kleeft een beetje de smet van de vluchtigheid. Men moet natuurlijk bij de tijd blijven, maar 't is waar: wat nu vandaag is, is morgen gisteren. Ik geloof wel dat de actualiteit een motor kan zijn, die maakt dat je aan 't denken en doen blijft. Het is enerzijds een consequentie van gisteren, maar aan de andere kant ook een venster op gisteren, dat de kijk op mensen en feiten kan veranderen, verdiepen, werkelijk maken. Zo'n venster heeft lijkt mij bijvoorbeeld Mulisch opengezet met zijn 'Zaak 40/61'. Maar een schrijver moet zich natuurlijk niet door de actualiteit laten platslaan: het is geen ding op zichzelf. Ik bedoel:

je was er gisteren al en je bent er hopelijk morgen ook nog. De kwestie is: wat doe je er mee. Neem Brecht, een toch zeer geëngageerd schrijver, die het actuele nooit geschuwd heeft. Maar zijn beste stukken zijn precies die waarin hij de toen actuele problematiek in een andere tijd heeft gesitueerd: zo scheidt hij afstand, vervreemd hij het heden van zijn eigen vanzelfsprekendheid.

A Kan geëngageerde kunst iets meer zijn of worden dan een randverschijnsel van de gebeurtenissen?

K Eerder een begeleidingsverschijnsel, lijkt me. Ik weet niet of dat meer is. Er is hoe dan ook een wisselwerking met de gebeurtenissen, die ook weer niet zo maar uit de lucht komen vallen. Hoewel, ik maak me niet zo bar veel illusies over het uiteindelijk nuttig effect van de kunst op het mensdom, je kan er zeker geen revoluties mee veroorzaken, maar misschien dat de kunst wel kan meehelpen het leefklimaat te veranderen, achtergronden bloot te leggen, vanzelfsprekendheden minder vanzelfsprekend te maken. Dat zou al heel wat zijn. Ik dacht wel, dat het terrein waarop met name de literatuur zich de laatste jaren beweegt kleiner is geworden en daardoor misschien meer geconcentreerd. De boeken van een schrijver als Zola moesten nog een vracht feitelijke informatie meetorsen, omdat de pers, die toen volslagen corrupt was, daar gewoon niet in voorzag.

A Aan informatie is er inderdaad geen gebrek meer, maar de vraag is of we er ook wat aan hebben. In hoever is ze niet bewust verdraaid, verminkt, voorgekauwd?

K Dat is ze ongetwijfeld ook allemaal. Maar er is ook goede informatie. En dan, we zijn er zelf bij, we kunnen vergelijken, afwegen, kiezen, samenvoegen, tussen de regels doorlezen. We kunnen juist door de overvloed en de uiteenlopendheid nuances ontdekken. De omstandigheid dat bijvoorbeeld de tv een enorme hoop feitelijke informatie verstrekt, hoe dan ook gekleurd, iets dat 20 jaar geleden nog onvoorstelbaar was, brengt ons de actualiteit dichterbij, we blijken eensklaps bij veel meer dingen betrokken te zijn. Er is voor de schrijver én de lezer een veel gemeenschappelijker basis en uitgangspunt ontstaan. Alles is onverhulder, veel meer dingen blijken

in elkaar te grijpen, smoesjes worden sneller doorzien, ieder jaar sneuvelen er meer taboes. Daarachter komt de mens tevoorschijn, waar het uiteindelijk om gaat, naakter en echter, zij 't ook niet mooier.

A Hebt u moeite om de actualiteit, beelden van honger en dood en onrecht, uit uw werk te houden?

K Waarom zou ik die er uit willen houden? Honger, dood, onrecht zijn toch niet de voorbijgaande actualiteitjes van onze tijd alleen? Als je er nog liefde en geboorte bijzet, dan heb je de mens vrijwel compleet. Uit die vijf elementen, plus nog een paar nuances, is hij samengesteld. Op die extremen kom je altijd terecht. En dat juist de actualiteit ons daar door een overvloedige informatie met de neus opdrukt, daar is niets op tegen. Zoals ik al zei: de actualiteit kan een basis tot verstandhouding zijn. Tussen de boterham die niet goed genoeg gebakken is voor ons zuurverdiende geld, en de boterham die afwezig is, ligt een witte vlek. En in die witte vlek moet je op een of andere manier doordringen. Honger in Biafra, oorlog in Vietnam, dat zijn op zichzelf nog abstracte feiten, narigheden, waarover te raisonneren valt. Maar het domme beeld van een piepende baby met oedeembuik, van een bange man die waar je bijzit gewoon wordt doodgeschoten, zo staat hij nog te kijken met zon op zijn gezicht en zo ligt hij als een pop in het gras, die beelden confronteren je met iets voorbij het raisonneren. En wat doe je dan? Je gaat die ontoereikende woorden honger en dood vertalen in je eigen werkelijkheid. In je eigen honger, je eigen dood, bij wijze van spreken, wat je daarvan weet, wat die vertegenwoordigen in je eigen denken, je eigen vlees. Dat is het enige wat je doen kan. En zo moet het ook. Ik heb een gedicht geschreven over het kijken naar Vietnam-nieuws op tv, terwijl ik een borrel zit te drinken en ondertussen met mijn zoontje stratego speel. En dat gedicht gaat daar dan ook over: lachende, etende, rokende en dooie soldaten, en ik drink een borrel, merk Meder, want nietwaar: Nederland Mederland, en ik speel met mijn zoontje stratego. Ik probeer daarin niet iets afgrondelijks bloot te leggen, ik werp de belangstellende lezer geen ongekende en ontzagwekkend diepe gedachten en gevoelens toe, ik probeer

gewoon het bekende te vervreemden van zijn dulle vanzelfsprekendheid.

A Dat is uw reactie als dichter. En gewoon als tv-kijker?

K Daar is geen enkel verschil tussen. Juist niet. Dat ik achteraf misschien nog iets doe met mijn sprakeloosheid en machteloosheid, dat ik die in woorden op scherp probeer te stellen, doet aan mijn reactie als zodanig niets toe of af. Er mag dan misschien wel weer iets moeilijks en onverstaanbaars uit de bus komen: die witte vlek is niet alleen van mij. Ik denk wel eens, dat het einde van de koude oorlog vooral ook een gevolg is geweest van de enorme toeneming van informatie. Men kan de mensen gewoon niet meer van alles op de mouw spelden, het zwart-wit denken is steeds slechter te verkopen. Vooral de jeugd pikt het niet meer. De politieke praktijk, die zich altijd beroept op haalbare kaarten, op het grote doel dat de gore middelen heiligt, op de gegeven machtsverhoudingen, het evenwicht, op elke scheet van de tegenstander en natuurlijk op de heilige koe van de openbare orde - die politieke praktijk wordt steeds minder geaccepteerd als de alfa en omega van ons doen en laten. Ook al heeft dit in de praktische politiek nog weinig gevolgen. Maar het is wel zo, dat het establishment zowel hier als daar, steeds meer met ongelovige, geërgerde en kritische ogen gevolgd wordt. Hier noemt men dat dan bezwerend een crisis van de democratie en daar revisionisme of contrarevolutie, maar mij lijkt het tegendeel het geval. De toestand mag er dan niet eenvoudiger op zijn geworden, maar toch wel veel leefbaarder.

A Eenvoudiger vast niet, niettegenstaande de betere informatie ook onoverzichtelijker. Niet alleen de antwoorden zijn moeilijk geworden, maar ik ondervind aan den lijve dat ook het stellen van de juiste vragen moeilijker geworden is. Als ik dus een voor de hand liggende vraag gemist heb, antwoord er dan toch maar op.

K Ik zou niet weten wat. Maar ik wil nog wel even zeggen dat die misschien dan veel gemakkelijker overzichtelijkheid van gisteren en eergisteren natuurlijk voornamelijk schijn was, én in de politiek én in de kunst. Het is juist die schijnoverzichtelijkheid, dacht ik, die kunstmatige ordening, met dwang

of gewoon uit conservatisme in stand gehouden, waarop de geëngageerden van nu iets tegen hebben. Zij zijn het niet die verantwoordelijk zijn voor de huidige zogenaamde onoverzichtelijkheid in een bepaald vocabulaire ook wel chaos genoemd, ze maken hem hooguit zichtbaar. Ik las deze week in 'Vrij Nederland' in een artikel van Johan Phaff: 'Kunstenaars zijn niet in de eerste plaats vervullers of veredelaars, maar aanstichters, prikkelaars, zichtbaarmakers en (altijd nog ongewapende) ordeverstoorers.' Ik heb een beetje tegen het begrip 'engagement' aan zitten drukken in dit gesprek, maar misschien is dit nog niet zo'n gekke definitie.

Phil du Plessis

(*) Gebore uit huwelik van Karel Erasmus du Plessis en Hester Petronella van Rensburg in kraaminrigting Fouriesburg, Oos-Vrystaat naby die grens van die huidige Lesotho op 22/3/1944. Belangrikste skoolopleiding te Grey-Kollege, Bloemfontein, hoofstad van die eerstjids Republiek van de Oranje Vrijstaat. Ten tye van matrikulasie inwonend by Victor Pohl, sy viool-onderwyser en bekende skrywer van memoires en dierestories, Springbokskut en hengelaar; werk ook in Nederlands vertaal. Du Plessis was baie verlief op sy dogter Martli, sangeres wat in Wene as liedersangeres studeer het en romanskryfster in eie reg. Haar dood in Nov. 1967 was 'n persoonlike tragedie. Du Plessis was in hierdie tyd 'n ywerige violis, het in enige bereikbare amateur-orkeste gespeel, en ook verskeie uitsendings oor Radio Suid-Afrika gemaak. Hierdie aktiwiteit het hy voortgeset in Pretoria, waar hy in 1968 sy studies in die geneeskunde voltooi. Het op skool begin poësie skryf en in 1965 vir die eerste keer in *Sestiger* verse publiseer. Daarna gedigte in *Trek*, *De Arte*, *Worp*, *Tydskrif vir Letterkunde*, *Wurm*, *Ophir*, *Contrast*, *New Nation*. Was medestigter van *Wurm*, waarvan hy in 1967 die redaksie saam met Marië Blomerus van De Waal Venter oorneem. Sluit in 1968 aan by die redaksie van *New Nation*. Na kontak met Vlaamse digters publiseer hy werk in *Labris*, *Yang*, *Argo* en *Artisjok*. Musikale en literere kritiek verskyn in *Die Transvaler* en *News/Check*. Sien die taak van die skrywer as sosiale erosie, in sy kuns as die hantering van abstraksies, voorwerpe in woord. Sien die rol van engagement ewe sterk in konkrete sowel as liriek, die veld van betrokkenheid verskil net. Nou betrokke by die beeldende kunste, veral by die werk van Walter Battiss, saam met wie 'n film, *Tauro-machia* beplan word.

A Wie 'Zuid-Afrika' zegt denkt niet in de eerste plaats aan zon

of aan 'Kaaps Fruit', maar aan rassendiscriminatie. Hoe staat u teenover het apartheidsproebleem?

P Ek kan sê dat ek apartheid basies steun as die beste manier om 'n primitiewe gemeenskap pynloos te lei na volwassenheid in 'n mededingende westerse atmosfeer. Ek sien apartheid egter merendeel in die sin van die respek vir nasionaliteit, eie gewoontes en die drang in die mens na eie gebied waar hy baas kan wees oor homself. Die regeringsbeleid, veral die gevolge daarvan in die sogenaamde petty apartheid vind ek natuurlik absurd en onnodiglik onmenslik. 'n Mens voel genoop om te sê dat die regering nie weet wat om met 'n basies goeie beleid te maak nie - maar nou ja, dat is politiek en politici weet miskien alte goed wat hulle doen in terme van manipulaties om die een of andere seksie te bevredig. Hier heers tog 'n wit demokrasie wat die wit regering moet eerbiedig. Heel belangrik differensiëer ek nie op grond van kleur nie, maar t.o.v. kultuurgroepe. Kleurlinge is ook Afrikaners.

A Wit-demokratie, zegt u, wat betekend dat? Is dat nog wel demokratie? Zo zou men ook kunnen spreken van vrouwen-demokratie (waarin alle mannen officiële pantoffelhelden zijn geworden).

P Natuurlik 'n wit demokrasie, of 'n demokrasie waar die wat nie van Europese afkoms is nie weinig rol in speel, behalwe in 'n raadgewende hoedanigheid. As jy wil, noem dit 'n oligargie wat besig is om gebiedsgewys aan die helote segging oor slegs hul eie sake toe te sê. Dit is 'n demokrasie soos die van Brittanje wat besig is om helote (Indiërs) in Indië maar nie in Brittanje nie regte te gee. Die feit dat Brittanje aan hierdie Indiërs Britse burgerskap gegee het was 'n geval van blatante heuning-om-die-mond-smeerdery. In Suid-Afrika gebeur dinge meer reguit. In die swart state sal daar later, in die Transkei soos in die res van Afrika, grootliks 'n swart demokrasie heers as daar op hierdie kontinent al ooit so-iets bestaan het. Orals verrys daar 'n karikatuur van Le Grande Charles. Die Naturelle in oorwegend wit besettingsgebiede word beskou as essensieel uitlanders alhoewel hierdie standpunt later sal moet verander en aan hulle meer as net lokale outoriteit gegee sal moet word.

A Schrijven Zuid-Afrikaanse auteurs veel over het apartheidsp probleem?

P Die apartheidsp probleem is in die Suid-Afrikaanse literatuur so oud soos die literatuur self. Die jongeres is intens bewus van die blanke se gevaarlike posisie hier en die angs aan die hele situasie eie, bv. D.P.M. Botes, van wie daar enkele gedigte in 'Komma' verskyn het.

A Oefenen die skrywers druk of invloed uit op het apartheidsp beleid?

P In die tydskrif 'New Nation' het Dr. P.G. du Plessis onlangs gesê: 'Achievement can be a rather vague word. It means one thing to politicians, something else to literati, and something else again to businessmen. Moreover, determining literary achievement in non-literary fields is difficult. Weaker word generally has the greater influence: the yellow magazine is always more widely read than the best poetry. Thus literature's non-literary achievement, its moral, political and economic influence is usually small in its own times. Great literature makes its influence felt over many centuries.'

A Benaderen de Engels-schryvende Zuid-Afrikaanse auteurs het apartheidsp probleem op een andere wijze?

P Die Engelse outeurs was indien enigiets nog meer prolifiek t.o.v. rassesituasies en moontlik 'n bietjie meer spesifiek. Alan Paton se simpatie met die droë lewe in 'n droë naturellegebied in sy romans is oorbekend. Sentimentalisering soos by Paton help egter nie veel nie, veral wanneer dit kom van die kant van die Engelse kapitaliste wat die arbeidsituasie die meeste hier uitgebuit het. 'n Beter boek as Paton sy 'Cry, the beloved Country' is F.A. Venter se 'Swart Pelgrim'. Dit behandel presies dieselfde probleem. Die eerste is 'n sentimentele politieke pamflet, laasgenoemde 'n goeie kunswerk. Onder die Bantoes wat in Engels in die koerante en elders skryf is dit natuurlik 'n geliefkoosde onderwerp: bitterheid oor die verlore tradisies van slumwoonbuurte, apartheid, ens. Die ervarings van die ongesofistikeerde plattelander van 'n reservaat af is 'n geliefkoosde onderwerp, heimwee na die stat, daar is selfs ook al films van gemaak.

A Hoe is de posisie van de gekleurde skrywer? Heeft hij publi-

katiemogelijkheid in door blanke geredigeerde tijdschriften, heeft hij contact met blanke auteurs?

P Die posisie van die eerlike gekleurde skrywer/digter/intellektueel is vandag in Suid-Afrika presies identies aan die posisie van die eerlike blanke skrywer/digter/intellektueel behalwe dat die blanke wette het wat hom beskerm, maar hy kan tog nie vir daardie wette verantwoordelik gehou word nie - hy het hulle nie gemaak nie. Kan jy die Russiese volk beskuldig van die misdade van die maghebbers in die Kremlin?

A Wat bedoel u presies met 'eerlik'?

P Eerlik is hy wat nie in sy werk doelbewus feite om politieke, en nie poëtiese gewin verdraai nie. Hierdie laasgenoemde is 'n algemene gebeurtenis. Dink maar aan die poëtiese hiperbool van Nasser se politieke toesprake. Die Jode sal hom dit nooit vergewe nie. Hier het ek met kleurling ook bedoel halfnaatjie en nie Bantoe nie. Die swart skrywers word deur die Afrikaanse skrywer nie as broeder aanvaar soos wat met Adam Small gebeur nie. Die swart skrywer moet versigtig wees om 'n eerlike haat teenoor die blanke te openbaar, veral as hy dit in kommunistiese of terroristiese term stel. As hy dan nog soos Mandela by baie gevaarlike terroriste-organisasies betrokke raak, land hy in die tronk vir 'Openbare Veiligheid'. Daar is egter baie blankes hier wat sonder om gevaar te loop, baie simpatiek gesind was teenoor mense soos Can Themba. Ekself, Botes en andere.

A Ik zou nog even willen terugkomen op uw antwoord op mijn vraag over de positie van de gekleurde auteur, en wel waar u de verantwoordelijkheid voor die wetten ontkent. Voor mij, en ik sta met die houding niet alleen, is de blanke verantwoordelijk voor de onrechtvaardige wetten waarvan hij profiteert als hij er zich niet met alle middelen waarover hij beschikt tegen verzet. Wie lijdzaam toeziet hoe een misdaad begaan wordt is mee schuldig.

P Laat ek begin deur te sê: ons het vrede in Suid-Afrika. Geen rassebotsings nie. Waar elders het jy so 'n vrede tussen rasse? Die Vlaminge en die Wale? Die relletjes van Leuven? Die slagting in Nigerië? Amerika? Die Midde-Ooste? Een spreek-

woord sê: Hond vreet hond. 'n Ander uitdrukking sê: Survival of the fittest! Ek weier om vir myself 'n kollektiewe skuldgevoel aan te skaf soos dit wat deesdae aan elk witman en Duitser toegesê word. Ek is nie verantwoordelik vir die Engelse se koloniale wreedhede nie; my grootouers aan moederskant het self daaronder gely. Is die Belge verantwoordelik vir die tragiek en chaos van die Kongo? Die Franse vir Algerië? Die jong Duitser van vandag kan baie onvriendelik voel teenoor die Jode vir wat hulle alles oor Duitsland kwytraak: ek nie, my beste vriend is 'n Joodse musikus. Ek voel geenszins verantwoordelik vir die wette wat gemaak is voor ek mondig was nie. Al hierdie beteken nie dat ek myself nie gaan beweeg, en dit wel reeds doen, om onmenslikhede uit die huidige status quo te verwyder nie. Dat ek gedeeltelik saamstem met apartheid beteken nie dat sekere aspekte van die wettetoepassing daarvan my nie hoogs ontstoke laat voel nie. Dan moet nie vergeet word dat blanke nie altyd voordeel trek uit die wette wat hy of sy voorgangers gemaak het nie. Die huidige beleid dui op groot finansiële opoffering aan die kant van die blanke. Dit is een van die hoofbesware, en Bantoestans moet eers ekonomies moontlik gemaak word. Om verder te gaan, hoewel ek nie soos 'n politikus die statistieke by my het nie, glo ek dat die Suid-Afrikaner wat wit is, net soveel aan die swartes bestee as die Amerikaner. Die basiese fout in die Westerse beskawing en die Westers-beïnvloede Ooste lê vir my veel dieper, naamlik in die bedrog van 'n beskawing wat in die industriële samelewing probeer voorgee dat die setup self voldoende persoonlike vryheid tot gevolg het. In hierdie kompetitiewe wêreld heers is daar mense wat beskerming nodig het, hierdie noodsaak veroorsaak 'n groot skuldgevoel indien daartoe slegs oppervlakkige uitvoering aan gegee kan word, nog meer vererger deur die verwerping van bv. die neger van hierdie beskerming. Dit laat die ma skuldig voel oor haar melk omdat die kleintjie nie wil drink nie. Die vryheid tot verwerping, word nie erken nie. Dit is tog 'n eeue oue skrywerskwessie. Natuurlike aggressie van die kant van die blanke kan nie bloot gekanaliseer word in ontwikkelingshulp nie: dit is 'n omkering van

die basiese begeerte. Hoe om hiervan ontslae te raak weet ek nie. Die negentiende eeuse koloniale moordenaars - wie was hulle? - en hul voorgangers het minder inhibisies en minder frustrasies gehad - nou is ons beskaafd in ons kolonialisme - dit wil sê ons negeer ons basiese agressie en gebiedslus. Hou die spul uitmekaar en betaal met geld en bloed daarvoor - dit werk beter. Vir individuele gemeenskappe het Marcuse miskien 'n plan. Of dit wêreldwyd kan werk weet ek nie. Het die wêreld en die Belge en Nederlanders werklik so min uit die Kongo-fiasko geleer? Is hulle so toe?

A Vlamingen en Nederlanders, voor zover het geen politici zijn, hebben veel geleerd. Maar hoe staat de Afrikaner-intellektueel tegenover al deze problemen?

P Die Afrikaner-intellektueel is miskien versigter, maar ek waag dit om te sê dat baie min, bitter weinig van hulle die huidige Regering volledig ondersteun, indien enige.

A Hoe zou u de atmosfeer waarin u werkt, dus schrijft, kunnen omschrijven?

P Nouja, ek skryf presies wat ek wil, en publiseer in die tydskrifte waarmee ek kontak het, presies wat ek wil. Indien ek uit eie keuse hier nie publiseer nie, stuur ek dit Vlaanderen toe. Die mense wat kla van isolasie, bewerkstellig dit self. Ek kla nie. Restriksies hier is altyd van eie skepping. Die isolasie wat hier ontstaan tenopsigte van kulturele sanksies aan die kant van die regering en vyandige buitelanders soos Brink en Breytenbach, omseil men gewoonlik heel maklik. Daar is min wat ek nie te lees kry as ek wil nie.

A Progressief zijn, wat betekent dat in Zuid-Afrika?

P Poëties beteken dit dat jy nie rym en metrum gebruik nie, politieksgewys dat jy staan vir een man een stem. Die progressiewes sal die spreuk moet wysig, want vrouens het reeds lankal stemreg!

A Denkt u niet dat de speciale Zuid-Afrikaanse situatie tot gevolg heeft dat de begrippen 'democratie' en 'dictatuur', 'elite' en 'massa' bijvoorbeeld er een andere inhoud hebben gekregen dan in Europa en in de rest van de vrije wereld?

P Die begrippe het nie 'n ander betekenis gekry nie, wel die verwysingsveld soos dit in enige ander situasie gebeur.

Demokrasie was nog altyd 'n onding, en diktatuur ook. Die elite is altyd 'n self-isolasionistiese groepie wat die nadruk plaas op geld of iets anders, die massa dit waar geen skrywer aan behoort nie. 'n Land soos Suid-Afrika, met die aksent op groepering, maak van elke groep die elite en van die res die massa. Die grootste enkele minderheidsgroep hier is die blanke natuurlik, met die Zoeloe, Sotho, 'n nabye tweede in die ranglys, wil jy die blankes in Engels en Afrikaans verdeel win die Zoeloe natuurlik (3 miljoen).

A Reageert de Zuid-Afrikaanse skryver in zijn creatief werk of via pamflet, dagbladartikels, voordrachten, enz. gemakkelijk op allerlei actuele gebeurtenissen in de wereld of werkt hij geïsoleerd?

P Die Suid-Afrikaanse skrywer reageer natuurlik in sy werk. Dit wat vir hom betekenisvol is kom in sy werk uit. Tog wil hy nie forseer word om sekere onderwerpe te behandel nie. Daar is sommige wat die hele tyd in koerante skryf. Adam Small, die kleurling. André Brink. Reaksie is natuurlik nie moontlik vir mense wat in die tronk sit nie. Maar nou kry jy Afrikaanse skrywers soos die here André P. Brink en Breyten Breytenbach. In die onlangse eerste nommer van die nuwe letterkundige tydskrif 'Kol' pleit hulle weer vir 'n apartheidsletterkunde, iets wat reeds ouer as dertig jaar in S.A. is. Hulle politieke benadering mag dus progressief wees; letterkundig is hulle benadering middeleens. Dit is natuurlik maklik vir die geldskrywer Brink en die geldskilder Breytenbach om vrot eiers na die skrywers in S.A. te gooi - goeie ou spreekwoord sê mos: die beste - is dit die beste? - stuurli staan aan wal. Hulle is nie leiers in die Afrikaanse gemeenskap nie. Dit is lekker om in die veilige Parys te sit en dikteer en jou as leier van die Afrikaner voor te doen. Moeiliker is dit egter om leier tussen jou mense te wees. Dit is nog mnr. Breytenbach en nog mnr. Brink. Lafaarde is hulle wat revolusies in S.A. wil bepleit, tot opstand aanmoedig en self in die veilige afstand ver van hier in Parys sit. Langafstand-projektiele kweek nie leiers nie, maar outomate, knoppiedrukkers. Mnr. Breytenbach verwys na Guevara - een van die kokke van die utopiekoek, sou Etienne Leroux sê - maar

weet hij dat die Kubaanse revolusionêr selfs sy vrou verlaat het om elders sy oortuiging uit te leef? Hoekom doen mnr. Breytenbach dit nie? Broekskyter! Terloops, in onlangse koerantberigte het hy openlik gepleit vit die Kommunistiese terroriste wat S.A. uit die Noorde binnedring. Hy noem hulle vryheidsvegters, 'ons vryheidsvegters'. Maar wie is hierdie 'ons'? want hierdie selfde meneer Breytenbach, wat die Nederlandse so belieg, het reeds talle kere daarop gesinspeel dat hy aansoek gedoen het om 'n Franse burger te word! Is hierdie terroriste nou die vryheidsvegters van Frankrijk? Het mnr Breytenbach al aansoek om Franse burgerskap gedoen? Nee? Hoekom nie?

A Hoe ziet u de verdere evolucie van de situatie in uw land?

P Die wêreld kan natuurlik ontplof in 'n vlag van swart-wit geweld soos in die USA, met veel ongemak aan overheidskant. Dat dit sal gebeur is egter hoogs te betwyfel. Heel moontlik kan die veiligheidspolisie en die weermag (landsverdediging) dit afweer. Ek sou enige verdere geweld egter betreur, of dit kom van die kant van die sg. 'onderdrukte' of die sg. 'onderdrukkers'. Die uiteindelijke resultaat is gewoonlik, in hier die eeu presies die teenoorgestelde van wat verlang is. Ek onderskei nie tussen geweld nie. Kom geweld van 'onderdrukte' hier, het ek baie deeglike bewys van rede daarvoor nodig, en dit bestaan vir my, wat hier sit, nie. Die situasie hier gaan lank neem om vir die swartman 'n gelyke lewenswyse te verkry. Lewensstandaarde is geen barometer nie; al is dit hier veel hoër as elders, kry die mynwerkers hier min geld... niemand, en veral die kapitalistiese Amerika wil die goudprys opstoot nie. Tog glo ek dat dit moontlik is om die geweldige tempo van ontwikkeling wat nodig is, te bereik, en dat die versnelling bou sal word. Die owerhede moet slegs gereeld daaraan herinner word, en dit vind plaas, van Afrikanerkant. Die wat in die buiteland sit en skreeu vermag niks anders as irritasie nie en versterk die konserwatiewe element hier.

Adriaan van der Veen

(*) Geboren te Venray op 16 december 1916, groeide in de ergste crisistijd op in Schiedam. Hij werkte enkele jaren in Brussel als secretaris van Jan Greshoff, was toen aan 'Het Vaderland' in Den Haag verbonden, vertrok in 1940 naar de Verenigde Staten, waar hij o.m. secretaris was van Hendrik Willem van Loon en werkte voor de Nederlandse voorlichtingsinstanties. Sinds juli 1946 is hij letterkundig redacteur van de 'Nieuwe Rotterdamse Courant'. Hij keerde verscheidene keren naar Amerika terug, en was in de jaren 1964-1965 'visiting professor' o.a. in de Nederlandse literatuur uit Noord en Zuid aan het San Francisco State College in San Francisco.

Beknopte bibliografie:

'Geld speelt de grote rol', 1938 - 'Oefeningen', 1938 - 'Idylle in New York en andere verhalen', 1942 - 'Wij hebben vleugels', 1946 - 'Jacht in de diepte', 1946 - 'Portrait of a Dutch poet', studie van Jan Greshoff, 1948 - 'Zuster ter zee', 1949 - 'Het wilde feest' (Van der Hoogt-prijs), 1953 - 'Alibi voor het onvolkomen hart', 1954 - 'Spelen in het donker', 1955 - 'De man met de zilveren hoed', 1957 - 'Doen alsof', 1960 - 'Maurice Roelants', essay, 1960 - 'De boze vrienden', 1962 - 'Een idealist' (Anna Blamanprijs), 1966 - 'Kom mij niet te na', 1968.

Van 'Het wilde feest' en 'Doen alsof' verschenen vertalingen.

A Als journalist houdt u zich bezig met de actualiteit. Als romancier bent u een geëngageerd auteur. Vertel eens iets over de relatie tussen deze 2 manieren om het woord te gebruiken, om tot communicatie met uw lezers te komen.

V Bij een schrijver gaan we er, zoals bij een dominee, meestal van uit dat hij een roeping volgt, de journalist oefent een beroep uit. Toch mag je aannemen dat ook de journalist over creatief talent beschikt.

Mijn roman ‘Het wilde feest’ gaf ik dit motto mee: ‘The thought of it filled him with that sort of impersonal but unbearable shame with which we are filled, for instance, by the notion of physical torture, of something that humiliates humanity’. Deze tekst van Chesterton is ontleend aan zijn boek over Charles Dickens en sloeg niet op het voor de mens zo vernederende antisemitisme waarover mijn boek gaat, maar op de ervaringen van Dickens in zijn prille jeugd, toen zijn ouders wegens schulden waren gegijzeld, en speciaal op zijn eigen vernederingen, zijn eigen schaamte, toen hij als knechtje bij een schoenlapper moest werken. Ook Edmund Wilson heeft in zijn essay over Dickens in ‘The Wound and the Bow’ naar deze jeugdervaringen verwezen en daaraan de conclusie verbonden dat Dickens in die tijd gewond werd, en dat die pijn hem zijn hele leven is bijgebleven. Daaruit ontwikkelt Wilson de theorie dat alle schrijvers in hun jeugd op een of andere manier psychisch gewond zijn geraakt, en hun hele leven lang bezig zijn de pijn daarvan door middel van hun boeken te bestrijden. Ik denk er ook zo over. ‘Afgezien van mogelijk talent wordt je eerder tot schrijver geslagen dan tot schrijver uitgeroepen’ schreef ik in mijn autobiografische roman ‘Kom mij niet te na’. De persoonlijke ervaringen dus die de schrijver blijven dwarszitten en de conclusies die hij daaruit leert trekken bepalen naar mijn mening zijn thema. Hij reageert op de manier waarop het leven hem heeft beetgehad. Wat heeft dus de in opdracht schrijvende journalist te maken met deze schrijver? Als we aannemen dat de schrijver tot het schrijverschap wordt geslagen dan kun je in ieder geval zeggen dat de journalist tot zijn beroep wordt gedwongen; wat tenminste wijst op het creatieve karakter van zijn werk, al is dat anders gericht en aan meer beperkingen onderhevig.

Bovendien moeten zowel de auteur als de journalist op de wereld om zich heen zijn afgestemd. Het zien van verbanden, het ontdekken van relaties tussen jezelf en de anderen is net zo noodzakelijk voor de schrijver als voor de goede journalist. Beiden moeten om hun inhoud, hun ‘boodschap’ goed over te brengen in vrijwel alle gevallen een bestaande conventie stukbreken. Natuurlijk beïnvloeden beide genres elkaar, hoe

kan het anders, beide moeten een geraffineerde, cultuurgetrainde, en onzekere, wantrouwende wereld weerspiegelen.

A U zei dat beiden om tot communicatie te komen een bestaande conventie moeten stukbreken. Wat bedoelt u daar precies mee?

V Uitgangspunt van alle creatief werk is dat het bestaande niet goed genoeg is, moet worden verworpen of toch minstens moet worden omgebouwd. Nu betekent het doorbreken van conventies niet voor iedereen hetzelfde. Als schrijver denk je al onmiddellijk aan een woordconventie die je wil doorbreken, iets waar in ons taalgebied nog heel wat aan te doen is. Of aan een literaire conventie, die telkens weer wordt doorbroken, in de Franse nouveau roman bijvoorbeeld. Nathalie Sarraute gaat er van uit dat het woord in onze cultuur vaak zo'n geladen betekenis heeft dat de getrainde lezer er zich van alles bij voorstelt, naar haar inzicht veel te veel. Robbe Grillet doorbreekt de romanconventie door opzettelijk het werkelijkheidskarakter van zijn boeken te ondergraven. Deze revolutie gaat uit van een bestaande onzekerheid in onze tijd.

A Er zijn ook de sociale, de maatschappelijke conventies die moeten doorbroken worden. En nu valt het mij op dat in uw verhalen en romans voortdurend personen voorkomen die zich willen bevrijden uit hun ellendig milieu, maar daarbij nooit pogingen doen dat milieu zelf te veranderen. Ze willen er alleen maar 'uit'.

V Uit mijn boeken blijkt, meen ik, dat ik te zeer op oprechtheid afstuur om me aan politieke dogma's te willen vastklampen, zeker niet aan het communisme. Hoe ik hierover denk blijkt duidelijk uit mijn houding tegenover Alvena, de communistische studente uit 'Kom mij niet te na'. Toch zijn mijn romanfiguren er niet alleen maar op uit zich van een benauwend milieu te bevrijden, want nauwelijks is ze dat gelukt of ze worden met hun neus door de consequenties van hun ontsnapping gewreven. Wat betekent hun ontsnapping? Wat moet er nu gebeuren? Ze ontkomen niet aan schuldgevoelens.

A Die schuldgevoelens kan men slechts kwijt als men de maatschappij die ze heeft veroorzaakt kan veranderen.

V Een romancier kan daartoe alleen met zijn eigen middelen bijdragen. Je moet letten op de motieven die er achter zitten,

op wat ik impliciet voorheb met wat ik schrijf. Voor een belangrijk deel richt ik me tot wat Greshoff in zijn gedicht noemde ‘de eenzame jongen in Sappemeer’.

Door mijn eigen voorbeeld zet ik aan tot ontevredenheid, tot bevrijdingspogingen, tot een zich niet neerleggen bij het bestaande. Hoe meer mensen ontsnappen aan een bestaande toestand, die eigenlijk niet te tolereren is, hoe meer kans dat het milieu zich wijzigt.

Ik wek op tot het verzet, tot verzet tegen de opvatting dat mensen in hokjes zouden horen, een hokje voor de armen, een hokje voor de Joden, een voor niet-gediplomeerden en nog een voor de christelijken, enz. Natuurlijk zijn niet alle mensen gelijk, maar het onderscheid mag niet gemaakt worden op basis van milieu-omstandigheden. Iedereen moet het recht durven opeisen om maatschappelijk en geestelijk mobiel te worden. Ik ben tegen slavernij in welke vorm ook.

A De schrijver verzet zich dus tegen alle vormen van verknechting, uitbuiting, discriminatie. Maar in ‘Spelen in het donker’ zegt u: ‘Maar die goedheid van je is onuitstaanbaar. Het is een goedheid zonder gevolgen. (...) Begrijp je, je kunt goede en kwade spelletjes spelen. Op de laatste rust een odium, maar de goede spelletjes zijn al even verdacht, omdat de consequenties ontbreken.’ Gaat dat ook op voor het engagement van vele schrijvers, tenminste voor die schrijvers die niet in politiestaten leven?

V U kent de context van deze passage uit ‘Spelen in het donker’. Die is heel kenmerkend voor veel soortgelijks in mijn werk. Het is heel mooi om het goede te willen, maar houd je dat ook nog vol als je er een zware prijs voor moet betalen? Het is een moeilijk probleem, dat mij altijd heeft beziggehouden. Wat u opmerkt is heel juist, natuurlijk gaat dit ook op voor het engagement van vele schrijvers die niet in politiestaten leven. Maar dat is geen veroordeling. We kunnen ze geen leven in een politiestaat toewensen. Wel moeten ze doordrongen zijn van het valse van hun positie. De ik in ‘Het wilde feest’ neemt, gezien het land waarin hij woont, Amerika dus, ‘het grootst mogelijke risico’ door de politieman die hem grof bejegt te zeggen dat hij een jood is, waardoor hij in de cel belandt. Er wordt niets

opgelost, maar hij heeft tenminste gekozen, en dat is belangrijk. Verder kan hij alleen hopen dat hij de moed kan opbrengen om die keuze, duizendmaal erger, te herhalen, als hij samen met Vera geconfronteerd zou worden met het concentratiekamp. Net zoals wij allemaal moeten hopen dat onze overtuiging in minder gunstige omstandigheden stand zal kunnen houden. Laten we ons geen illusies maken, we weten hoe zwak de mens is. Zeker de schrijver, die alle ellende kent nog voor hij ze meegemaakt heeft. Daarom ook kan ik begrijpen waarom Menno ter Braak zelfmoord pleegde.

A Dat is dus een probleem dat in het verlengde ligt van de verantwoordelijkheid van de schrijver. In datzelfde ‘Spelen in het donker’ schrijft u ook: ‘Op een bepaald plan zijn we allemaal verantwoordelijk voor elkaar. Allemaal toegegeven. Maar als je die verantwoordelijkheid tot het hele mensdom uitstrekt dan is de boterham wel heel dun belegd! Dat is bijna hetzelfde als er helemaal aan ontsnappen. Er is dan bitter weinig meer over, in dat geval ben je zo goed als een friseur.’ Ik begrijp wat u daar in het boek mee bedoelt, maar mag ik dat ook interpreteren op de wijze van: waarom aan ontwikkelingshulp doen als er hier ook nog zoveel ellende te verhelpen valt?

V Ja, in zeker opzicht zou je dat ook op ontwikkelingshulp kunnen toepassen. Ik bedoel natuurlijk niet: stoor je alleen aan je eigen ellende, maar eerder, probeer bij ontwikkelingshulp eerst met zoveel mogelijk gerichte, kleine objecten te beginnen. Een heel ander punt is dat ontwikkelingshulp zonder een radicale verandering in de maatschappijstructuur in vele van de landen in de derde wereld weinig kan uitrichten. We krijgen dan alleen het verwerpelijke verschijnsel van liefdadigheid op grote schaal.

A Structuurhervormingen, zei u, het is een onvermijdelijk woord geworden. ‘De Nieuwe Linie’ publiceerde eens een interview met u waarin u zei dat zelfs de zeer woelige studenten in de USA de maatschappijstructuur niet ter discussie stelden. Is het niet precies deze mentaliteit die het mogelijk gemaakt heeft dat iemand als Nixon, na in competitie te zijn geweest met een geest en een gek, president van de USA kon worden?

V Wat ik bedoelde is dat de studenten niet dachten aan het om-

verwerpen van de democratie, van de staatsvorm dus. Ze zijn intussen wel iets verder gekomen. Meer en meer gaan ze er toe over om de strijd de straat op te brengen, buiten de wegen dus van de traditionele representatieve democratie. Bovendien heeft de campagne voor Mc Carthy aangetoond dat de linkse oppositie in de VS buiten de twee grote partijen om wil ageren - precies zoals de rancuneuze rechtse oppositie rond Wallace het wil.

A Welke weg we ook inslaan, we komen eigenlijk altijd terug bij hetzelfde probleem: hoe onze stem hoorbaar maken. Ook in de democratie. En als schrijver. En als ze gehoord wordt, haar geloofwaardig laten klinken. Daar had u het al over.

V Ja. Vooral de woordgebruikers zijn vaak 'holle vaten', ik noem Dolf, de schrijver in 'Doen alsof' een hollebollewoordengijs.

A U hebt u over het probleem van de verantwoordelijkheid van de schrijver al dikwijls uitgesproken. Treffend is bijvoorbeeld: 'Vrijheid is de werkelijkheid van de schrijver en tegelijkertijd is dat jezelf hardhandig opvoeden tot het engagement, juist omdat vrijheid en verantwoordelijkheid bij elkaar horen.'

V Vrijheid is het doel, daarin tracht je terecht te komen. In mijn geval concreet door te ontsnappen aan armoede en een klerkjesbestaan. Maar als je deze vrijheid hebt bereikt, en vooral als dat is gebeurd door schrijven, raak je er gaandeweg van bewust dat die vrijheid niets waard is zonder vrijheid voor anderen. Je wilt die nabij brengen, ik sprak daar al over, maar dat betekent ook dat je verantwoordelijkheid voor die anderen wilt aanvaarden. Ik probeer dus door mijn boeken, ook door wat ik gewoon van mezelf vertel, steeds weer de mensen aan te moedigen tot vrijheid, maar tegelijk ook tot het nadenken erover. Wat moeten ze met die vrijheid? Haar toch zeker niet alleen voor zichzelf houden, dat is trouwens onmogelijk. In die richting beweegt zich 'Kom mij niet te na', in zekere zin een 'Bildungsroman', nog niet voltooid overigens. Er is bij de hoofdpersonen in mijn boeken altijd een soort debat aan de gang: aan de ene kant de vlucht, je onttrekken aan verantwoordelijkheid, aan de andere kant het inzicht dat je verantwoordelijk voor anderen bent. Trouwens, mijn bijdrage in 'Schrijvers Blootshoofds' is helemaal op dat probleem gebouwd.

A Ja. En daarin staat ondermeer: ‘En zo zullen we, al vragende, stuiten op het onvermijdelijke antwoord dat strikt genomen geen enkele misstand, waar ter wereld ook, ons nog onverschillig kan laten.’ Het was uit dergelijke overwegingen dat het idee voor dit interviewboek ontstond. Uit dat onbehagen.

V Onbehagen ook omdat je, bewust of onbewust, geconfronteerd wordt met de vraag: ‘Zou je je volledig inzetten als het er op aankomt?’ Je kunt het voorlopig niet bewijzen. Wat is er dan echt aan je gevoelens? Wat had ik gedaan als ik tijdens de oorlog in Nederland was geweest en niet in Amerika? De schrijver kan al niets anders doen dan doorgaan, zoekend naar het algemene gegeven dat hij door zijn eigen grondthema, zijn eigen gekwetst zijn met kracht zal doordringen. Hoe dat moet bewijst een langzamerhand klassiek voorbeeld, ‘De Tranen der Acacia's’ van W.F. Hermans. Uitgaande van zijn eigen gekwetstheid, zijn eigen achtergronden, de eigen verongelijkheid vond hij als eerste iets wat de mensen, na enig wennen, als juist herkenden: zijn kritiek nl. op de illusies over de verzetsstrijders, zijn debunking van de Nederlanders in oorlogstijd. In de meeste romans, of je nu denkt aan Gide van ‘Les Faux Monnayeurs’, gebaseerd op een krantenbericht, of aan Dostojewski van ‘De Demonen’, gebaseerd op de politieke actualiteit, kan de schrijver het zonder de buitenwereld waarop hij zijn verbeelding loslaat niet af. Ik kan me de schrijver nauwelijks voorstellen die de wereld van nu niet op zich zou laten inwerken en daaraan geen consequenties zou verbinden. Geen enkel mens wordt met een slavenmentaliteit geboren, maar velen leggen zich betrekkelijk gemakkelijk bij allerlei situaties neer, met alleen de sensatie van vage onlust af en toe. De schrijver kan dat niet, hij zoekt door middel van zijn woorden naar medestanders, naar de mensen die zijn verontwaardiging willen delen. Een schrijver is ondenkbaar, zei Hemingway, zonder ‘a sense of injustice’, het gevoel dus voor onrecht aan hemzelf of aan anderen begaan.

A Dit zou eigenlijk een prachtig einde zijn voor ons gesprek. Maar ik heb nu eenmaal de gewoonte aangenomen telkens nog te vragen of men aan het interview iets wenst toe te voegen. Voor u daar op ingaat zou ik er zelf ook nog iets aan toe willen

voegen, een tekst van u, waarin u spreekt over de moord op miljoenen Joden: ‘De as van die verbrande lijken blijft nog op ons neervallen, op ons en onze kinderen. (...) Voor mijn part zit bij zo'n bewering acht tiende retoriek. Misschien zweep ik mij op het moment ertoe op dit te voelen. Het doet er niet toe. Het vraagteken van die moorden, van alle ellende, bijvoorbeeld van een crisistijd die nog doorspookt in de neurosen van de volwassenen die toen kinderen waren, doorkruist ons bewustzijn, en valt ons lastig, bij ons lachen, bij ons feesten, bij ons dromen en in die momenten bij het werk als plotseling pen en papier zinledig worden en melancholie vreet aan ons hart.’

V Ik schreef dit zo'n dertien jaar geleden. Ik zou het nu eenvoudiger zeggen, maar het zou op hetzelfde neerkomen. Zo is het toch, bij wat ik schrijf, of doe met mijn leven, is er altijd die achtergrond.

Jacq Firmin Vogelaar

(*) Geboren te Tilburg, 3 september 1944.

Woonachtig in Amsterdam.

Bibliografiese gegevens: publiceerde o.a. in tijdschriften als *Merlyn*, *De Vlaamse Gids*, *Podium*, *Vandaag* 11 en 12, *Tirade*, *Kontrast*, *Literair Akkoord* 10;

Parterre, en van *Glas* (1965) gedichten;

De komende en gaande man (1965) 7 stukken;

Anatomie van een glasachtig lichaam (1966) situasieroman;

Folie-à-deux/In staat van blijvende oorlog (radiofonies gedicht, gepubliceerd in *Podium* nov. '65 en in de bundel *Ultrakort en Langer* ('66), uitgezonden na 2 jaar voorbereiding in maart '68;

Open Gedichten (niet gepubliceerd);

Vijand gevraagd (1967) boerenroman + 14 topen;

Gedaanteverandering of 'n metaforiese muizeval ('68) misdaadroman;

Het heeft geen naam (1968) 3 stukken.

Werk in uitvoering:

Pp;

Hoe meer hoe minder (waarnemingsproeven & momentopnamen).

A In 'Anatomie van een glasachtig lichaam' doet het meisje Hilde allerlei afstompemde, absurde, geobsedeerde, soms krankzinnige dingen in grote eenzaamheid en eentonigheid, maar met een zeer helder bewustzijn. Nu is het ontbreken van een dergelijk bewustzijn kenmerkend voor onze tijd. In de moderne literatuur krioelt het van half of niet-bewusten. Toch is uw boek zeer eigentijds. Is dat paradoxaal?

V Het meisje Hilde vertoont in dit opzicht overeenkomsten met andere personages in mijn werk, namelijk dat ze min of meer vrijwillig uit dit systeem is gestapt. Ze willen het niet meer meemaken omdat ze waarschijnlijk voelen dat als ze meedoen om ondanks en door de ellende een beetje bevrediging te kopen ze uiteindelijk zichzelf geheel verkopen, en niets meer over zichzelf te zeggen hebben. Misschien is het dan beter zelfs dit beetje schijnbare bevrediging op te geven. Bewustzijn hiervan kan een opening naar vrijheid zijn, alhoewel maar een partiële vrijheid, een vrijheid uit onmacht zou je kunnen zeggen. De onmacht van degene die niet meer meespeelt, zich tot toeschouwer maakt maar ziet dat hij of zij ook dan of juist dan toch medeplichtig blijft. Ik heb het dan ook altijd als een misverstand opgevat als men mijn figuren eenzaam noemde, want eenzaam wil zeggen dat men niet kan maar eigenlijk wel wil meedoen, terwijl mijn figuren per se niet meer mee willen doen. Dat is dus heel iets anders.

A Maar wie niet wil meedoen telt ook niet meer mee, kan geen invloed uitoefenen. U sprak zelf van vrijheid uit onmacht.

V De paradox in de huidige maatschappij is dat, ook als men weigert mee te doen, als men inziet dat men door principes van prestatie, bezit en zelfhandhaving - zonder overigens een 'zelf' te kunnen zijn - gedegradeerd wordt tot een berekenbaar en manipuleerbaar object, men toch nog altijd een onderdeel van het systeem blijft. De vrijheid van buitenstaanders is inderdaad narrenvrijheid, ze worden getolereerd omdat ze ongevaarlijk zijn. Dat is ook de positie van de literatuur überhaupt. De onmacht is zo groot dat zelfs dit vrijgevochten bewustzijn partieel is, een constatering van atomisering. Het is wel een mogelijk begin van bevrijding, want men leert inzien dat het geen onontkoombaar noodlot is waardoor men gedetermineerd zou zijn, maar een onderdrukking die aanwijsbaar is, in handen van enkelen en dus, in theorie althans, uit de wereld te helpen is.

A Welke rol speelt de literatuur in dit bevrijdingsproces? U noemde ze daarjuist überhaupt ongevaarlijk.

V De literatuur kan geen regering doen vallen, maar ze kan wel sleutelen aan de mentaliteit die bepaalde regeringen mogelijk maakt. Het verzet tegen een maatschappij is een prelude op

wat komen moet, een maatschappij waarin de arbeid is afgeschaft, waarin de mens zich creatief volkomen kan ontplooiën, en de kunst niet meer in een reservaat is ondergebracht. Spreken van de vrijheid van de kunst in een onvrije maatschappij is onzin, spreken van democratisering van de kunst in een maatschappij waarin geen echte democratie bestaat is absurd. Elke krant heeft een speciale literatuurpagina: deze arbeidsverdeling is precies wat de literatuur onschadelijk maakt. De schrijvers spelen in hun reservaat, en de rest gaat gewoon door.

A Hoe kwamen de schrijvers in een reservaat terecht? Door eigen schuld, of heeft het publiek hen daar in opgesloten? Omdat wat ze te zeggen hadden onbelangrijk of onverstaanbaar was?

V Het probleem van de verstaanbaarheid is moeilijk. Maar toch: als de schrijver 'tot het volk' wil gaan door simplificaties en gemakzuchtig taalgebruik verwaarloost hij zijn taak. Hij moet nieuwe termen zoeken, want de bestaande zijn vervalst. De critici zouden het publiek moeten helpen, een criticus is geen politieagent of perschef, hij zou een soort ombudsman moeten zijn. Nu helpen ze mee aan het verdommingsproces van het publiek en aan het isolement van het kwalitatief goede schrijfwerk; dit isolement is beslist niet alleen de schuld van trotse schrijvers. In ieder geval kan in het algemeen dit gesteld worden: in het westen is niet meer in de eerste plaats sprake van materiële 'Verelendung' maar van geestelijke armoede. De onderdrukking heeft zijn zwaartepunt in de misvorming, de verschraling, de uitbuiting van geestelijke vermogens. Secundaire behoeftes worden o.a. door de reclame geschapen om de aandacht van de primaire behoeftes af te leiden en een productie van overbodige goederen in stand te houden. We worden uitgebuit door onze overvloed, we produceren op deze manier dus onze eigen uitbuiting.

A De 'vijand' is dus duidelijk, dat zijn wijzelf, niet meer zoals vroeger in de eerste plaats een andere klasse, ras of nationaliteit. De schrijver keert zich tegen zijn lezer?

V De schrijver die de mensen helpt verstrooien in hun zogenaamde vrije tijd leidt hen af van wat wezenlijk is, namelijk van het zich bewust worden en zich bevrijden. Schrijfwerk is een voorbeeld van vrije arbeid zoals die voor de toekomst moet be-

vochten worden. Crisis van de literatuur/kunst is dus geen kwestie meer van inadequaatheden of zoiets, maar überhaupt een crisis van de rede tegenover de werkelijkheid, dus van producenten tegenover eigen produkten, zolang zij niet de macht over de produktiemiddelen zelf in handen hebben. Dat zoveel schrijvers werkzaam zijn in de reclame maakt trouwens alleen maar duidelijker wat zij in feite als schrijver doen: het publiek als een kneedbare massa behandelen, hun lezers afleiden om ze in de rug aan te pakken, de esthetiek in sinterklaaspak. Door reclame te maken voor overbodige consumptiegoederen verhindert hij de opheffing van de arbeid, zet dus de onderdrukking voort, en zorgt als schrijver voor het amusement dat hen zal beletten het knagen van hun hersens te horen. Zo zullen ze nooit doorhebben hoe verneukt ze worden. Elk boek wat ze schrijven is een hindernis voor de werkelijke bevrijding.

A Dat brengt ons toch weer in de buurt van het probleem van de verstaanbaarheid. Achterin uw 'Vijand gevraagd' hebt u 14 'topen' opgenomen, stellingen waarin u duidelijk uw visie op de maatschappij en de taak van de schrijver uiteenzet. Waarom deed u dat? Was de roman niet voldoende?

V Dat ik de stellingen achterin geplaatst heb betekende dat ik enerzijds een roman alleen niet meer genoeg vond en anderzijds dat ik hoe dan ook een roman niet uitsluitend wilde gebruiken als transportmiddel. Een tekst blijft autonoom, dat is zijn kracht, maar dat wil niet zeggen: onafhankelijk van de werkelijkheid. Ook heb ik mezelf toch niet verloochend door me te verlagen tot simplismen. Ik geef het niet op een totaliteit te willen construeren, tegen de werkelijkheid in. En juist in die poging wordt de onmogelijkheid zichtbaar de fragmenten onzichtbaar aan elkaar te lijmen. Het is ook onrealistisch te doen alsof het inderdaad een harmonisch geheel is, wat in de hand wordt gewerkt doordat b.v. alle verschillende niveau's in één lettertype en in een conforme bladspiegel ondergebracht worden. Laten we eerst maar weer eens perspectief leren zien: het eenvormige, allesomvattende geheel in stukken hakken, want het is geen organisch geheel: de onderdelen worden kunstmatig aan elkaar geplakt om de schijn te wekken dat het ook werkelijk harmonisch op elkaar aansluit. Dit is toch de samenhang

tussen de aloude romantheorie, inclusief het structuralisme, dat het werk tot elke prijs als een gesloten eenheid wil zien, én een eendimensionele maatschappij waar de identiteit van de verschillende onderdelen en subjecten geëgaliseerd wordt, eenieder gelijkgesteld aan een fictieve algemeenheid. Dus niet analyseren, verbrokkelen en ontleden om een nieuw geheel te formeren volgens een toch weer dogmatische moraal, maar om een mobiel geheel te maken, waarin de delen het vermogen behouden of terugkrijgen om meerdere gehelen samen te stellen, meerdere tegelijk, met telkens nieuwe mogelijkheden. Dit ideaal kan men als ideaal stellen van de nieuwe roman, maar is tegelijk het ideaal van een nieuwe maatschappij. Alleen dat realisme is dus gerechtvaardigd dat de realiteit presenteert als een onechte, valse werkelijkheid, want anders wordt het reclame voor het bestaande - en een nieuwe roman is alleen mogelijk in een nieuwe maatschappij. Het gaat erom het valse in het ware aan het licht te brengen; voor men het weet gebruikt men geweld en macht nog enkel als esthetische stoffering. Denk maar eens aan de lengte van bepaalde shots in de James Bond-films.

A Als men op de actualiteit aansluit ligt het verwijt dat men de ellende esthetiseert inderdaad klaar. Als een landmijn.

V Men kan bijvoorbeeld het woord beter niet gebruiken: men moet het op de achtergrond laten meespelen. Alles wat ik reeds over Vietnam gezien heb was een belediging voor de Vietnamezen, het werd tot 'theater' gemaakt. Dus moet je er je handen van af houden, anders werk je er aan mee. Kunst is strijd met het bestaande. Deze strijd betekent verandering, inbreuk op de stilstand, hoezeer ook de schijn van beweging gewekt wordt door een ideologie van de vooruitgang waarin, zoals in een ouderwetse roman, alleen dat bruikbaar is en recht van bestaan krijgt wat functioneel is en in het kader van de heersende belangen past, een vooruitgang die, zoals het er nu uitziet, een vooruitgang van verdere fragmentatie van het menselijk bestaan en van meer fragmentatiebommen is. Nu nog volhouden dat deze maatschappij een organisch geheel is, nu nog beweren dat de roman een organisch geheel moet zijn, is misdadig.

A Maar is bij het doorbreken van de traditionele roman niet al te

veel de nadruk gelegd op het loutere vormexperiment?

V De tendens om zich terug te trekken op het zuivere materiaal - wat een algemeen kenmerk van de jongste produktie is in alle kunsttakken - is als beweging niet verkeerd, alhoewel deze 'terugtocht' alleen dan in een vooruitgang kan omslaan als ingezien wordt dat het materiaal maatschappelijk voorgevormd, dus historisch materiaal is, en niet meer beschouwd wordt, zoals meestal het geval is, als 'zuiver' materiaal. Deze teruggang is historisch geloof ik hierop terug te voeren dat diverse functies die de literatuur in vroegere tijden had, zoals informatie, declaratie, communicatie, nu door andere media zijn overgenomen. Er blijft slechts over wat ze in wezen is: werken met taal, en dat is ook de plaats waarin ze zich, en daarin is ze politiek, moet verzetten tegen de bestaande orde en denkorde. Het denken vormt zich in de taal, en het denken wordt ook in de taal misvormd. Kijk maar eens hoe de taal door politici gebruikt, of liever verbruikt of misbruikt wordt. Maar vergoddelijking van het materiaal is een verloochenen van het historisch subject, dat wil zeggen van het subject dat zich moet bevrijden van het materiële dat het gevangen houdt. Niet voor niets weet Konrad Boehmer fascistische tendenzen aan te wijzen in de manier waarop John Cage de brokken realiteit 'onverwerkt' gebruikt en ze een eigen betekenis toekent die ze niet bezitten. Men mag het materiaal niet afsluiten voor de ervaring, dat zou een fetisjering inhouden. Literatuur is geen modelboerderij van technische vooruitgang omwille van de techniek, maar door middel van onder meer druktechnische vooruitgang wordt een nieuwe literaire betekenis geproduceerd die alleen mogelijk is op grond van nieuwe ervaringen.

A De schrijver die dus met zijn boeken, ook al bevatten die een protest tegen de maatschappij, op een belangrijker niveau toch niet wil meehelpen aan het in stand houden van wat hij aanklaagt, bevindt zich dan toch wel in een haast uitzichtloze positie.

V De kunst heeft in haar vorm nog niet de ervaringen van 50 jaar permanente oorlog verwerkt, is zich nog niet bewust geworden dat ze fungeert als afleiding in een totalitair systeem, en schijnt zich ondanks aanpassing aan moderne reclametechnieken,

marktmechanismen en (re)productiemethoden, te weren tegen de nieuwe taal die in staat zou zijn de verschrikkingen van datgene wat nu is en nu gebeurt over te brengen, én de belofte van datgene wat mogelijk is. Als er een grote breuk met de kunst van het verleden zal moeten zijn, dan is het wel, zoals ik al zei, dat kunst niet meer de schijn ophoudt en een illusie voor waar verkoopt, maar dat ze de schijn als schijn laat zien. Niet wat is heeft het oktrooi de werkelijkheid te zijn, maar wat men zich kan voorstellen dat een betere wereld is. De verbeelding is een wijze van kennen; ontdekking van andere mogelijkheden, exploratie van het bewustzijn. En de kunst, wil ze haar taak weer opnemen van een revolutionaire kunst te zijn, moet hieruit de consequenties trekken: vorm geven aan denkbeelden die tegen de heersende belangen ingaan. Met andere woorden, kunst kan haar revolutionaire taak alleen vervullen als ze niet zelf deel van de gevestigde orde wordt. Dit gaat zelfs zover dat de kunstenaar een waarheid moet formuleren en overdragen die onverenigbaar lijkt me wat nog altijd voor artistieke vorm versleten wordt. Met de vernietiging dus van aftandse kunstvormen, wat immers dictaten zijn van de bestaande behoeften en bevredigingen, agressieve en uitbuitende instincten, werkt ze mee aan de algehele negatie van onmenselijkheid en onderdrukking. Haar functie is dan ook niet behagen maar aanklagen, achter de schone schijn de gemene werkelijkheid zichtbaar maken - dat is realisme - en de scheuren in dit waterdichte systeem groter maken. En daar wil ik dit nog bijvoegen: het verguizen van de fictie, ook door links, is een overgave aan de empirie. De fictie, de fantasie is een van de drijfveren voor de transformatie van de onderdrukte maatschappij in een vrije maatschappij, de transformatie van gedwongen arbeid in vrije arbeid.

A De fictie is een drijfveer voor hervormingen, maar dat veronderstelt ook materiaal, het gunstige klimaat, responsie. Is dat alles nu aanwezig?

V Men kan nu natuurlijk geen revolutie meer maken met politieke heldhaftigheid, maar wel met solidariteit, en ook daarvoor is langzamerhand weer fantasie nodig. En de solidariteit van de arbeiders vroeger, die op losse schroeven werd gezet, zou nu

moeten opgebracht worden door de mannen van de wetenschap. Alleen zij kunnen nog iets werkelijk lam leggen.

A Maar daarin schuilt ook een nieuw gevaar, een gevaar onder meer voor de democratie.

V De democratie waarin wij leven is een totalitaire democratie geworden. De idealen van de achttiende eeuw zijn vergeten, verdrongen en kapotgebombardeed. Het liberalisme is noodzakelijk ontaard in het fascisme en het fascisme leeft nu nog voort in een vooruitgangsgeloof, een overproductie ten koste van de producenten en het proletarische deel van de wereld, in bewustzijnsmanipulatie, terreur van de meerderheid, uitbannen van andersdenkenden, enz. Democratie die een schijn-democratie is moet uit de wereld geholpen worden. Individuen moeten het recht in eigen handen nemen om hun eigen lot, eigen levensvorm, eigen idealen en behoeften te produceren. Ze moeten zich voor een deel ook bevrijden van zichzelf. Voorwaarde voor een revolutie van een maatschappij die gefixeerd wordt door het realiseren van een vrije samenleving is afschaffing van de arbeid, mogelijk door volledige automatisering, die nu wordt tegengehouden door degenen die de produktiemiddelen in handen hebben en producenten gebruiken als mogelijke consumenten. Deze cirkel moet doorbroken worden.

A Wou u, om het gesprek rond te maken, daar misschien nog iets aan toevoegen?

V Misschien een opmerking die volgens mij op dit moment het kritieke punt is: het gaat er niet meer om aan de onnoemelijke grote hoop boeken van allerlei aard nog een boek toe te voegen - ongevraagde en ongerefecteerde accumulatie - maar om 'al schrijvend' te bewijzen of het überhaupt nog mogelijk is te schrijven (althans zo te schrijven dat het niet de zoveelste re-productie is en de zoveelste herhaling van overbodigheid, instemming, aanpassing, onvrijheid, enz.) in het perspectief van een Vietnam, en de vele komende Vietnams - daarom gaat het, of we het nog zullen overleven. Om te sluiten, een citaat van Hegel: 'Als kunst verplaatst wordt naar een veilige zone, kan het echt nog wel goede kunst blijven, en ook heel populaire kunst, maar de inwerking op ons bestaan zal verdwijnen'.

Zoals Multatuli niet precies zei, maar wel had kunnen zeggen: 'Boek goed, al goed... maar de Javanen verrekten verder'.

Piet Van Aken

(*) Geboren te Terhagen op 15 februari 1920. Lager onderwijs te Terhagen, waar hij zijn gebeden leerde. Middelbaar onderwijs te Boom, waar Rudolf Roels zijn literaire ambitie wakker maakte. Humaniora te Mechelen, waar Filip de Pillecyn en René Verbeeck aan die ambitie tegemoet kwamen. Sedert 1945 perssecretaris bij het Algemeen Belgisch Vakverbond. Medewerker aan *Vormen, Proloog, Tijd en Mens, De Vlaamse Gids, Dietsche Warande en Belfort*. Redacteur van *De Faun* en *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. Publiceerde verhalen, romans en critische leesnotas: *Twee van 't gehucht* (1938), *De falende god* (1942), *Het hart en de klok* (1944), *De duivel vaart in ons* (1946), *Alleen de doden ontkomen* (1948), *Het begeren* (1952), *Klinkaart* (1954), *De wilde jaren* (1958), *De nikkers* (1959), *De verraders* (1962), *De onschuldige barbaren* (1964), *De jager, niet de prooi* (1964), *Slapende honden* (1965), *Grut* (1966), *Agenda van een heidens lezer* (1967). Verhalen en romans werden vertaald in het Duits, Deens, Zweeds, Bulgaars. Een Spaanse uitgave van *Het begeren* werd door de censuurcommissie verboden. Bekroningen: Prijs Provincie Antwerpen voor *Klinkaart*; Referendum Vlaamse Letterkundigen voor *De jager, niet de prooi* en *Slapende honden*; Prijs van de lezer voor *De onschuldige barbaren*; Staatsprijs voor *Slapende honden*.

A Tijdens de Spaanse Burgeroorlog werd er een boek uitgegeven waarin de mening van een aantal internationaal befaamde auteurs over deze strijd en de mogelijke oplossingen werd gevraagd.⁽¹⁾ Een dergelijk boek werd nu, met Vietnam als onderwerp, in Engeland gepubliceerd.⁽²⁾ Mocht men u uit-

(1) 'Schrijvers kiezen partij in de Spaanse oorlog'.

(2) 'Authors take Sides on Vietnam', (P. Owen, London).

nodigen te antwoorden op een vraag in de zin van: 'Hoe staat u tegenover het probleem Vietnam, wat ziet u als de mogelijke gevolgen op wereldschaal, welke oplossing kan er volgens u aan het probleem gegeven worden', wat zou u dan antwoorden?

Ak Een antwoord op dergelijke vraag is altijd emotioneel geconditioneerd... Het kan de lezer of de luisteraar alles zeggen over de man die het geeft en nagenoeg niets over de grond van het probleem. De vraag stellen aan een man als ik, wiens linksheid meer emotioneel dan literair is - wat naar ik dagelijks merk een grondeloos verschil uitmaakt - is ze voor een deel beantwoorden en derhalve in dezelfde mate onzinnig. Maar goed, ik wil niet de indruk wekken dat ik de vraag ontwijk. Als men beide conflicten vergelijkt stelt men enkele eigenaardige feiten vast. De Spaanse Burgeroorlog ontstond, zoals iedereen weet, deels door de zwakheid van de innerlijk verscheurde linkse democratie, deels door de machtswellust die inherent is aan patristisch gearde standen, om het met de woorden van Rattray Taylor te zeggen, dus aan rechtse machten. Hij werd verloren - u merkt duidelijk dat ik links ben, want als ik rechts was zou ik automatisch zeggen: gewonnen - door dezelfde oorzaken: de non-interventie van de democratische staten en de innerlijke machtsstrijd enerzijds, en de bundeling van dictatoriale gewapende machten anderzijds. De machtsgreep van de Griekse junta behoort bijvoorbeeld tot dezelfde orde, behalve dan wat de interventie en dus het aantal doden betreft. Maar wat stellen wij nu vast bij het Vietnamconflict? Twee dingen vallen onmiddellijk op, ten eerste dat de agressie daar van links uitgaat en ten tweede dat de westerse democraten en geëngageerde linkse artiesten de oplossing van het conflict precies zien in het zelfbeschikkingsrecht van het Vietnamese volk, dat wil dus zeggen dat een andere term gebruikt wordt om dezelfde non-interventiepolitiek als die jegens Republikeins Spanje voor te staan. Voorts durf ik wel bekennen dat ik helemaal niet zie hoe het conflict zou kunnen worden opgelost, omdat, zoals in het Spaans conflict indertijd, non-interventie in de praktijk steeds neerkomt op halve of verkapte non-interventie.

A Hoe dan ook, Vietnam confronteert ons voortdurend met de

dreiging van een atoomoorlog. Als mogelijk middel om aan die bedreiging te ontsnappen hoort men wel eens spreken over de vorming van een wereldstaat. Dat klinkt utopisch, zal het ook wel zijn...

Ak Met de Vlaams-Waalse perikelen in ons eigen microsrijkje voor ogen acht ik het zelfs utopisch op het lachwekkende af.

A Maar toch werd in de loop der geschiedenis tweemaal een duurzaam wereldrijk gesticht. Ik heb het nagekeken. Dat van Augustus hield zeven eeuwen stand, dat van de Chinese keizer Lin P'ang eenentwintig eeuwen.

Ak Een wereldrijk kan onmogelijk geweld en onbillijkheid opheffen. Een wereldrijk is alleen denkbaar in termen van macht. En macht, hoe stabiel en dus schijnbaar vreedzaam naar buiten uit, is een aanfluiting van billijkheid en geweldloosheid, onafhankelijk van waar die macht op gebaseerd is. Wat trouwens in de links-literaire kringen maar al te vaak over het hoofd wordt gezien. Afgezien nog van het feit dat historisch-panoramisch geziene stabiliteit geen waarborg voor billijkheid en vrede is, evenmin als in de honderdjarige oorlog honderd jaar lang dag aan dag en nacht aan nacht kelen werden overgesneden, zou de macht, die dit utopisch wereldrijk zou beheersen, onvermijdelijk uitgaan van één bepaalde sociale, politieke, economische of ideologische categorie, die verworven werd en uitgeoefend wordt ten koste van alle andere categorieën. Werelden-in-woorden, zoals beschreven in '1984', in 'De oorlog met de salamanders' of in 'Brave New World' zijn typische vormen van stabiliserende machtsvestiging door een categorie van 'mondigen', dus intellectuelen, denkers, en schrijvers van de averechtse soort, die voor zichzelf de hele reeks menselijke rechten veroverd en handhaaft, natuurlijk, terwijl zij oogluikend toelaat dat die van de andere categorieën worden afgetakeld.

A Iedereen kan instemmen met wat u zegt. Onze democratie is er op gericht deze ontwikkeling te voorkomen. Maar schuilen ook in het democratisch stelsel geen elementen die erg gevaarlijk kunnen zijn? Professor Rölting bijvoorbeeld beweert in zijn boek 'Over oorlog en vrede' dat de totale oorlog ontstond door de democratie. En Michel Leiris beweert dat het racisme

zich ontwikkelde met de democratie.

Ak Dit zijn, meen ik in alle bescheidenheid, staaltjes van allicht onbewust neo-nazistische krompraterij. In elk geval zijn daar drie woorden te kort. In plaats van over ‘de democratie’ zou men moeten praten over ‘de zwakheid van de democratie’. Dan kan er over gedacht worden. Of hebben ze dat zo bedoeld? Zoals het er nu staat zouden Röling en Leiris net zo goed kunnen beweren dat de negerslavernij ontstond door en dat het racisme zich ontwikkelde met de negers. En, zoals Orwell betoogt in ‘Politics and the english language’, wijzigt de term ‘democratische idealen’ naar gelang van de man die ze hanteert.

A Nu we toch aan het citeren zijn, ik heb hier nog iets opgeschreven van Rolf Hochhuth: ‘Een gemeenschappelijk aspect van vele ingrijpende gebeurtenissen en ontdekkingen van onze tijd is wel dat ze het menselijk voorstellingsvermogen te boven gaan. Onze fantasie schiet te kort als het er om gaat Auschwitz of de verwoestingen van Dresden of Hiroshima of verkenningsvluchten in het heelal of gewoon maar bepaalde industriële ontwikkelingen en snelheidsrecords voor ogen te halen. De mens is eenvoudig niet meer bij machte te overzien en te begrijpen wat hij zelf tot stand brengt.’ Wat kan in een dergelijke wereld literatuur nog te betekenen hebben? Zal die niet, uit een besef van machteloosheid, in versneld tempo gaan terugvallen op navelkijkerij?

Ak Ik zie het niet zo dramatisch. Het onvermogen van de mens om zijn eigen mogelijkheden te overzien lijkt me zo oud als de mens zelf. Toch is de literatuur daar nooit aan kapot gegaan. Integendeel, zou ik zeggen. En wat de navelkijkerij betreft, daar zitten we nu weer eventjes middenin. Het is een smal compartiment in een breed voertuig. De hanteerders van filosofische of artistiek kritische begrippen raken zelden onder de hebbelijkheid uit dergelijke compartimentjes derwijze op te blazen dat de trein zich op de eerste de beste tunnel zou te pletter rijden indien ze toevallig gelijk hadden. Indien. De artistieke navelkijkerij is licht te nemen, tot en met haar vaak nazistisch misprijzen voor wie niet meteen de vermeende honig uit die navel likken wil. Te nemen ofte laten. De litera-

tuur zelf neemt haar loopje wel. Het einde is nog niet voor overmorgen. Dat een lage geleding van het publiek de ongebakken deegsliert of de bakker van die sliert kapotleest, belet niet dat een nog grotere geleding met de ware keukenmeidenlectuur naar bed gaat.

A In elk geval is het opvallend hoe flauw de meeste Vlaamse auteurs reageren op het wereldgebeuren. Kunnen ze dat niet aan, of nemen ze de moeite niet omdat ze beseffen toch over geen gezag te beschikken, of zijn zij gewoon bang zich te compromitteren?

Ak Nagenoeg dag aan dag lever ik commentaar op het wereldgebeuren. Maar ik ben bescheiden genoeg om duidelijk te beseffen dat niemand mij het gezag zal geven om dat in het openbaar te doen. Je moet hier in de lage landen wel barsten van eigendunk om wat anders te verwachten. Je hebt hier trouwens als schrijver je handen vol om buiten de literatuur om je kost te verdienen, zodat je bezwaarlijk toekomt aan het afdwingen van dergelijk gezag op kracht van je artistiek werk. Overigens zijn onze Vlaamse literatoren eerder bang om zich te compromitteren door bijvoorbeeld openhartig over elkaars werk te spreken en te schrijven dan door voor een of andere vreemde politieke deur te vege.

A Speelt ook de reden niet mee die W.F. Hermans opgeeft in zijn ‘Mandarijnen op zwavelzuur’: ‘De nederlandse literatuur reageert namelijk zo goed als helemaal niet op de wereldcrisis. Zij laat geen enkel persoonlijk geluid horen. Ik houd dit voor een gevolg van het feit dat geen enkele cultuur zo betreurenswaardig nationaal is.’ Even verder in het boek zegt Hermans dan weer zelf: ‘Maar de nederlander staat in de wereldcrisis in zijn eigen nederlandse situatie en dat is het enige authentieke, onvervreembare, unieke materiaal dat hij bezit. Al het andere is journalistiek, tweedehands, afgedragen, horen zeggen.’ En die uitspraak herinnerde me aan iets wat u zegt in ‘De Verraders’: ‘Angst is onze historische bestemming. (...) En wij hebben niets waar wij kracht kunnen uit putten. (...) Al wat wij hebben is twijfel op laag niveau.’

Ak Ik zal Hermans niet tegenspreken. Zelfs niet wanneer hij zichzelf tegenspreekt. Hij heeft een veel te slecht karakter, wat hem

gelukkig niet belet een groot (en derhalve vaak vervelend) romanschrijver te zijn, die op hoog peil en op intelligente manier de journalistiek, de tweedehandsheid en de afgedragenheid beoefent. Natuurlijk is de eigen situatie het enige authentieke materiaal dat de kunstenaar bezit, zelfs al putten wij daar dus slechts een soort van twijfel op laag niveau uit.

A Dat materiaal verwerken, gebruiken, gebeurt dat bij u vooral van uit een ethische of van uit een literaire impuls?

Ak Alles kan, voor of tijdens het schrijven in ethische of in literaire termen denken, of zelfs alleen maar in termen van pretentieloos vermaak. De eerste twee termen impliceren een flinke dosis ambitie, de laatste een even flinke dosis zelfkennis en zin voor relativering en tenslotte, in dit schijnbaar onschuldig vermaak, toch een dosis latente ambitie. De ambitie namelijk om, onverhoopt, een goedkoop, veracht, overjaars genre derwijze te beoefenen dat het genade zou vinden in de ogen van een elitecategorie van lezer. Wat W.F. Hermans sedert 'Conserve' haast doorlopend en systematisch heeft gedaan. Of, om het citaten-spelletje verder mee te spelen, zoals Raymond Chandler het zei, trouwens lang voor onze W.F. Hermans de literatuur als een taal-spel zag: spelen met een taal, om na te gaan in hoeverre ze geschikt is als een expressiemiddel dat op het peil van de niet-intellectueel zou blijven en toch het vermogen zou hebben om dingen te zeggen die gewoonlijk slechts op een literaire manier worden gezegd.

A En welk effect zullen die woorden dan sorteren? Om ons citaten-recital tot een apotheose te leiden zou ik twee citaten tegenover elkaar willen stellen, en het eerste is al een citaat, dat ik citeer uit uw 'Agenda van een heidens lezer'. Het is van Ingmar Bergmann: '... ik ervaar dat de kunst voor onze tijd geen betekenis meer heeft. Geen betekenis in deze zin: de kunst heeft niet langer de macht en de mogelijkheid, de ontwikkeling van onze levens te beïnvloeden.' Het andere citaat is van H. Böll, en dat heb ik niet letterlijk: 'Wij kunnen de wereld helpen veranderen, want ergens doet mijn boek iemand nadenken. En doen dus vele boeken velen nadenken.' Ik geloof dat Böll gelijk heeft. Of is dat zelfbedrog?

Ak Elk boek doet natuurlijk de lezers nadenken. Meestal echter

elke lezer afzonderlijk op een andere manier dan al die anderen weer afzonderlijk. En dat is, literair gesproken althans, maar goed ook. De nefaste nevenwerking van de gezaghebbende kritiek bestaat erin dit natuurlijk proces te vervalsen op kracht van het pretentieuze argument dat de leesmanier van die ene lezer, die toevallig een criticus is, ook de enig goede zou zijn. Alsof de schrijver dus uitsluitend voor deze criticus zou geschreven hebben. In die orde van gedachten zou de kritiek dus dieper op ons leven ingrijpen dan het boek zelf. Of Böll gelijk heeft weet ik niet zomaar te zeggen. De ons omringende wereld waarin wij noodgedwongen moeten leven, of leren leven, wordt gemaakt door de machthebbers. In de democratieën dus door de politici. Uit interviews met politici heb ik geleerd dat de meesten van deze mensen niet het soort boeken lezen dat door Böll en gelijkdenkende kunstenaars geschreven wordt. Meestal lezen ze detectiveromans in de schaarse tijd die ze voor andere dan vakliteratuur kunnen vrijmaken. En in welke mate ook de andere categorieën lezers beter worden van de goede literatuur is van geen enkel ingrijpend belang, want zij zijn er toch maar alleen om de door de machthebbers geconditioneerde wereld te bevolken en te bedruipen. Hooguit worden ze zich dieper bewust van die conditionering, wat impliceert dat de goede literatuur de goede lezers alleen maar ongelukkiger maakt. Wat niet in tegenspraak hoeft te zijn met wat Böll zegt.

Daniël Robberechts

(*) Geboren Brussel 1937.

Afgedankte leerling-officier 1957.

Kandidaat wiskunde U.L.B. '60.

Schrijver van beroep.

Literaire prijzen: Provincie Brabant 1962; Arkprijs van het Vrije Woord 1963; Merghelynck-prijs 1964; Dirk Martens-prijs 1965.

Medewerking aan Daele, Dietsche Warande en Belfort, Komma, De Nieuwe, Het Nieuw Vlaams Tijdschrift, Podium, Yang.

Publicaties: 'De labiele stilte', een roman, 1968;

'Tegen het personage', 6 teksten, 1968.

A In een dagbladartikel schreef u eens dat het schoolboek een rem is op de democratisering van het onderwijs. Preciseer dat eens.

R Ik schreef: 'Nochtans is in het onderwijs reeds de alleen-zaligmakende waarde van het boek aangevochten, zowel om louter pedagogische (audio-visuele middelen, geprogrammeerde instructie) als om sociale redenen: doordat kinderen uit de bevoorrechte klasse nog altijd vroeger en intensiever dan anderen met het boek omgaan, vormt het overwicht van het boek een remmende factor voor de democratisering van het onderwijs'. Dat sluit aan bij wat Georges Adé ooit in 'De Maand' heeft geschreven: 'heeft men wel het feit bedacht dat de mediocriteit van het onderwijs tenslotte ten goede komt aan de kinderen van de bourgeoisie die de traditionele invloed van de familie hebben mogen ondergaan?' Ik weet dat mijn artikel bij

sommigen kwaad bloed heeft gezet. Onbegrijpelijk. Wat ik zeg is niet eens revolutionair. Dat is het rotte in dit land: wij zijn nog niet eens aan een consumptiemaatschappij, aan een ‘advanced industrial society’ toe, daarvoor zijn onze technocraten nog niet slim genoeg. We vormen zoiets als de achterkeuken van de Amerikaanse consumptiemaatschappij. Waar de Amerikaanse radicalen hun consumptiemaatschappij aanvechten moeten wij én de consumptiemaatschappij én de afgemergelde paleo-kapitalistische maatschappij aanvechten. Dat leidt tot de gekke toestand dat je bijvoorbeeld omwille van de sexuele liberalisatie moet protesteren tegen de inbeslagname van een zo oer-kapitalistisch tijdschrift als ‘Playboy’.

A Vroeger kon men uren lang zitten praten over een boek, over literatuur. Nu is het boek gewoonlijk maar een startblok: het gesprek holt op spurtsnelheid de sociologie, de politiek, dus de contestatie door, en eindigt bij het engagement.

R Contesteren, betwisten, aanvechten, inderdaad. Dat moet gebeuren. We moeten bijvoorbeeld vaststellen dat, terwijl de technische middelen om de wereld leefbaarder te maken toenemen, de leefbaarheid van deze wereld afneemt en eruit besluiten dat er zo iets als een misrekening schuilt in de structuur van de maatschappij; het vertikken nog langer ‘gezond verstand’ te noemen wat elke dag tot een waanzinnige catastrofe kan leiden. Niet langer nog het postulaat aanvaarden dat de gezagsdrager in de gevestigde orde het door zijn positie noodzakelijk beter kan weten dan de man in de straat. We moeten de ‘rekenfouten’ opsporen, door studie en praxis, samen met anderen, en streven naar institutionalisering van één zaak: de verandering.

A Verandering met democratische of met revolutionaire middelen?

R Een democratische revolutie, dus een revolutie naar een authentieke, directe democratie, ja. Maar liever helemaal niets dan een revolutie in de oude trant, die weer een oligarchie zou verwekken. De term culturele revolutie is nog zo gek niet, als men hem maar niet opvat als een-door-de-intelligentsia-geleide-revolutie. In de eerste plaats moeten er natuurlijk goede deskundigen en bevoegde technologen zijn. Zonder mensen als Dubcek en

Otta Sik was er in Tsjechoslovakije waarschijnlijk nooit ruimte geweest voor vernieuwing. Maar dat volstaat niet, want ook een ‘advanced industrial society’ staat of valt met de technologen. Draai en keer het zoals u wilt, iets werkelijk nieuws zal er niet komen zonder de inspraak van de oude libertaire communisten. En daar blijkt het woord ‘culturele revolutie’ zo bijzonder geschikt: wij zijn zo verzoend met onze lafheid, onze passiviteit, onze onwetendheid, dat de eerste revolutie in ons moet gebeuren.

A Kan er een revolutie in de mens plaatsvinden als de wereld rond die mens niet veranderd?

R Natuurlijk niet, dat vormt een geheel, dat kan men niet van elkaar losmaken: ik verander zelf alleen maar wanneer ik de dingen om mij heen verander. Maar de mentaliteitskwestie is zeer belangrijk. Daarom ook vind ik een ‘big bang’ revolutie ongewenst. Ik beweer niet dat het geweldloos zal verlopen, maar als er een ‘big bang’ situatie ontstaat waarop de massa niet voorbereid is, zoals dat in Frankrijk het geval was, kan dat alleen tot een versterken van de oligarchie leiden.

A De heersende mentaliteit veranderen, het bewustzijn opvijzelen, daar kan de schrijver ook wat aan meehelpen. Als hij dat doet noemt men hem geëngageerd. Niet noodzakelijk politiek geëngageerd. Wat is precies het onderscheid?

R Het is denkbeeldig. En ik geloof dat dit overduidelijk is sinds de studentenrevoltes: men begint met ‘Walen buiten’ en een jaar later staat men 's morgens bij een fabriek met Waalse arbeiders te praten. Men begint met het eisen van het recht op zijn meisje in bed, en enkele maanden later zijn tachtig studenten voor hun leven verminkt. Een geschrift sensibiliseert of het stopt af - ik geloof echt niet dat er zo onzijdige geschriften zijn dat ze geen van beide doen. En de gesensibiliseerde lezer doét uiteindelijk toch ook wat? Alleen de halfzachte loodbaarzige intellectueel misschien niet.

A Als u de stap van lezen naar actie zo vlot zet, verengt u het engagement dan niet tot wat men het betoog of het pamflet zou kunnen noemen?

R Integendeel, het engagement wordt naar mijn mening gewoonlijk veel te beperkt opgevat. Het betoog maakt er slechts een

deel van uit, maar een belangrijk deel. Het spreekt immers vanzelf dat de schrijver niets anders mag schrijven dan wat hij voelt en denkt en ervaart en waarneemt. Maar wanneer een schrijver van nu behoorlijk geïnformeerd is, en het is zijn plicht dat te zijn, dan kan het gewoon niet anders of hij die het schrijven kan zet zich ooit eens aan een schriftelijke reactie. Dat kan dan bij een dagboeknotitie blijven, het kan een slogan worden of een wachtwoord, leuzen of kritische bedenkingen, een pamflet of een vlugschrift, ik heb daar geen bezwaar tegen, ik vind dat niet minderwaardig. Het is toch ronduit bespottelijk dat er schrijvers zijn die bezwaren hebben tegen die vormen van engagement. Een schrijver zou voor een vaginaal deodorant wel aan copy-writing mogen doen, maar niet voor de revolutie?

A En hoe plaatst u dan wat men de zuivere literatuur noemt in het begrip engagement?

R Het zich toeleggen op wat ik specifieke literatuur zou noemen is al een eerste vorm van engagement. Ik bedoel met specifieke literatuur die literatuur waarin de vaststelling is verwerkt dat het geschrift, het gedrukte woord, thans niet meer is dan een medium onder zoveel andere media, terwijl het vroeger het alleenzaligmakende medium was. De literatuur die er nu op gericht is zich tegen de andere media te handhaven is regressief. De literatuur moet nu een soort strategische terugtocht uitvoeren tot binnen het gebied waar ze het efficiëntst is omdat ze er onvervangbaar blijft. Literatuur is ook geëngageerd in zover ze communicatiestoornissen oplost. Het is eigenlijk krankzinnig, maar binnen de maatschappij zoals we die nu kennen is medemenselijke communicatie eigenlijk iets subversiefs. Denk dan bijvoorbeeld nog aan het essayistisch en filosofisch jargon. Ten dele is het natuurlijk wetenschappelijk onmisbaar, akkoord, maar het ontaardt ook tot een statustaaltje, dat er op berekend lijkt om in géén geval tot een gevaarlijk concrete incarnatie te leiden.

A Alle schrijvers willen communicatie tot stand brengen. Ook mevrouw Courths-Mahler, om maar iets te noemen. En men kan haar boeken toch geen geëngageerde literatuur noemen. Is dus de inhoud van het werk, de strekking niet uiteindelijk bepalend?

R Eerst en vooral: de boeken van C-M zijn wel geëngageerd, maar in regressieve zin. En verder: de strekking is een punt waar ik tamelijk sceptisch blijf. Men moet gewoon rekening houden met het feit dat de hedendaagse literatuur door zo vreselijk weinig mensen wordt gelezen. Door critici en recensenten wel natuurlijk, maar dat kun je toch geen volwaardige lezers noemen. En wie leest verder nog? De voor het boekbedrijf interessante boekenkoper verdient tenminste 17.000 F per maand. Er bestaat dus een behoorlijke kans dat precies hij behoort tot die verzameling halfzachte intellectuelen die J.L. Godard 'la gauche élégante' heeft genoemd. Het slag mensen dus wie het bijvoorbeeld geen barst kan schelen als de stad onbewoonbaar wordt, want ze hebben toch al hun buitengoedje. Bovendien zijn we er allen op geconditioneerd om een boek geen enkele invloed te gunnen op ons leven. Wij nemen, in een knusse fauteuil, kennis van allerlei jammerklachten die eigenlijk onduelbaar behoorden te zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk meer dat de gevestigde macht de cultuur als vrijetijdsbesteding aanprijst, iets als het kweken van aquarium-vissen, een ongevaarlijk tijdverdrijf. Dat biedt ook een uitstekend voorwendsel om de werkomstandigheden niet te moeten vermensenlijken, want om 'mens te zijn' blijft er altijd wel de vrijetijdsbesteding, nietwaar? Dan is er bovendien het feit dat een nieuwe progressieve politiek uiteraard niet anders dan pragmatisch kan zijn, elke dag opnieuw ontworpen moet worden, zodat de al te eng politieke strekking van een werk helemaal achterhaald dreigt te zijn wanneer het boek eindelijk een breder gehoor krijgt.

A Dat is een probleem dat niet alleen kan ontstaan uit de inhoud maar ook uit de vorm van het geschrift: is het niet zo dat een boek soms pas een groter publiek bereikt, voor dat publiek slechts begrijpelijk wordt, als de idee die de experimentele of revolutionaire vorm bepaalde reeds lang gemeengoed is geworden?

R Dat is een probleem waar ik ook geen antwoord op weet. Neem een boek als 'Het geluid' van Herman J. Claeys, dat men in alle opzichten 'juist' moet noemen. Nu vraag ik me af of dat wel 'goed' is. Is er niet ergens een contradictie tussen de klassieke

vorm en de nieuwe, subversieve inhoud? Heeft Claey's het huidige, vreselijk intricate onbehagen niet op een 19e-eeuwse wijze gesimplificeerd om het binnen de lineaire vorm van zijn geschrift te kunnen dwingen? En stel daar dan Van Maele's 'Scherpschuttersfeest' tegenover: doorgaans zal men wel beweren dat dit boek niet geëngageerd is, maar daarmee negeert men dat élfke taal aan een bepaalde levenswijze en een bepaalde maatschappij beantwoordt, en dat Van Maele via een ongehoorde taal dus ook een voor onze burgerlijke opvattingen ongehoorde maatschappij aankondigt.

A In 'De Revolutie' van E.J. Hobsbawm staat dit: 'Waar de maatschappelijke functie van de kunstenaar duidelijk en zijn relatie tot het publiek rechtstreeks is, wordt de vraag wat hij te zeggen heeft en hoe hij het moet zeggen, beantwoord door de traditie, de moraal, de rede, of enige andere algemeen aanvaarde maatstaf. (...) Het werkelijke probleem was dat van de kunstenaar die los was gemaakt van een herkenbare functie (...) Hij stond daardoor alleen en riep in de woestijn. (...) Het was te begrijpen dat hij zich tot een genie zou maken, die alleen kon maken wat hij in zich had zonder omzien naar een publiek.'

R Wat ik aan dit citaat vooral goed vind is dat het in de verleden tijd is gesteld. Het woord kunstenaar vind ik al volkomen onbruikbaar geworden. Een schrijver hoeft niets meer te zijn dan een gezagloze medemens wiens deskundigheid-op-de-duur hem net zo eerbiedwaardig maakt als elke vakman, want anders blijft hij een hinderpaal voor de creativiteit van alle anderen. Een pionier van die nieuwe mentaliteit is zeker L.P. Boon. En zodra een schrijver aanvaardt dat hij een gezagloos medemens is schrijft hij compromitterend: hij kan alleen voor zichzelf uitkomen, zijn lezer moet hem voortdurend op de vingers kunnen zien, vooral de argeloze lezer.

A Hoe lost u heel die engagementsproblematiek voor uzelf op? Ik bedoel: hoe structureert u zaken als Vietnam, de contestatie-beweging, de honger en sociale onrechtvaardigheid, al die dingen waarmee u geconfronteerd wordt en die u niet wil negeren in uw werk?

R Met die structurering ben ik nog hoegenaamd niet klaar. Misschien is het dagboek wel een goed medium. Dat de notities

eerst later gepubliceerd raken is misschien toch geen bezwaar. Wanneer een lezer een reactie leest op een gebeurtenis die hij al vergeten was, kan er een soort van resonantie-effect ontstaan.

A Ik las een in een tijdschrift gepubliceerd fragment uit ‘De grote schaamlippen’. Daar komt plotseling en verrassend een passage in voor over Zwartberg. Ze wipt in de tekst, verdwijnt weer meteen. Zelfs typografisch werd ze anders gezet.

R Men kan me verwijten dat politieke of sociale bekommernissen mijn werk in wippen en er zo weer uit zijn, maar men kan het ook anders zien: als de grondlaag die regelmatig aan de oppervlakte komt, de achtergrond waarop mijn leven zich afspeelt. Dan ben ik er vanzelf toe gebracht persoonlijke beschouwingen te schrijven over actuele gebeurtenissen; vroeger ging het niet veel verder dan nu en dan een brief naar een weekblad, maar sinds ik toevallig, en eigenlijk, - dat is wel typisch - in weerwil van mezelf, via de herrie om de ‘Bozar’ met de contestatie in aanraking ben gekomen, gebeurt het schrijven van dergelijke beschouwingen meer systematisch. Bij het totaal-literaire werk liggen de zaken anders. Heel toevallig hebben politieke gebeurtenissen zich opgedrongen in het werk dat ik nu aan het schrijven ben. Ik ben er blij om, en ook vreselijk ongerust.

A Céline heeft gelijk, vrees ik, als hij zegt: ‘Il faut choisir, mourir ou mentir. Je n'ai jamais pu me tuer, moi.’ Welke consequenties heeft dat voor een auteur?

R Wordt daarmee bedoeld dat een schrijver noodzakelijk liegt? Dan antwoord ik dat ik dit niet meer neem, dat het daarmee uit moet zijn. In ‘Een verkenning van Christiane H.’ heb ik de werkelijkheid nog aangepast omwille van de waarschijnlijkheid, maar daarna heb ik ‘De grote schaamlippen’ geschreven, goeddeels om nooit meer te hoeven ‘aan te passen’, om mezelf eens en voorgoed te verraden. Of spreekt Céline over de leugen die in het sociale leven onvermijdelijk is? Bestaat er in dit geval een meer vernietigende aanklacht van de gevestigde wanorde dan die vaststelling van de levensnoodzakelijkheid van de leugen? Wat mij in dit opzicht verbijstert, in de eerste plaats bij mezelf, is de vaststelling hoezeer we tot kruiperigheid zijn

geconditioneerd. Ergens in ons is vrijmoedige openhartigheid met grofheid vereenzelvigd. Het duidelijkst komt dit nog tot uiting in het feit dat het ons nog zo moeilijk valt een gezagsdrager aan te spreken zonder agressiviteit, zonder een hoge borst op te zetten: de gevestigde macht bestaat nog goeddeels bij genade van een haast fysiologisch gezag in ons. Voor wie zich niet tot het establishment rekent is het relaxed, gewoon-medemenselijk bejegenen van een gezagsdrager nog een prestatie. Daarom: een culturele revolutie, want in mij, de man van de straat, behoren een heleboel reflexen radicaal te worden gewijzigd.

A Wou u aan dit gesprek misschien nog iets toevoegen?

R Ja. Een boek is een medemenselijk bericht. Daarom is het helemaal niet jammer dat er boeken bestaan die door hun vorm minder toegankelijk zijn. Was dat niet het geval, dan bewees het dat we allen in eenzelfde taal en dus in eenzelfde mentaliteit waren opgesloten. Bij een betoog liggen de zaken anders, want het moet bijdragen tot een zo breed mogelijke, rationele en concrete eensgezindheid. Maar het literaire boek dat ik 'moeilijk' vind herinnert mij eraan hoe anders, hoe vreemd en onvervangbaar een medemens mij in feite toch altijd kan zijn. Die erkenning van het anders-zijn is revolutionair even noodzakelijk als het verwekken van solidariteit, eensgezindheid en samenwerking.

Weverbergh

(*) Echte naam: Julien Louis Weverbergh.

Geboren op 26 mei 1930 te Antwerpen.

Redacteur/uitgever van het polemische tijdschrift 'Bok' (mei 1963 - november 1964).

Redacteur van de tijdschriften 'Komma' en 'Totems'.

Publicaties:

'Realizaties', eigen beheer, Brussel 1958;

'Bokboek', Bezige Bij, Amsterdam, 1965;

'Een dag als een ander', De Galge, Brugge, 1965;

'Moon-ik-iade', Ten Berg, Aalst, 1966;

'Jij goudgepunte Lans', Bezige Bij, Amsterdam, 1967;

'Het dossier Jan', Bezige Bij, Amsterdam, 1968;

'Gilgamesj herschrijven', Manteau, Brussel, 1968;

'Blauw rapen', Bezige Bij, Amsterdam, 1969 (in voorbereiding).

Inleidingen en medewerking:

'Elf uit Vlaanderen', Bezige Bij, Amsterdam, 1966;

'Vijf geloofsbrieven', Nijgh en Van Ditmar, den Haag, 1967;

'Literair Lustrum', Polak en Van Gennep, Amsterdam, 1967;

'Zeven over Karel Jonckheere', Manteau, Brussel, 1967;

'Kritisch akkoord', Manteau, Brussel, 1967;

'Het dier en wij', Manteau, Brussel, 1968;

'Werk uit Roemenië' (proza), Manteau, Brussel, 1968;

'Facettenoog, een bundel kritieken van Paul de Wispelaere', Manteau, Brussel, 1968;

'Hugo Raes', Bezige Bij, Amsterdam, 1969;

'In gesprek met Louis-Paul Boon en zijn spoken van de Kapellekensbaan', Arbeiderspers, Amsterdam, 1969 (in voorbereiding).

A In 'Bok' hebt u eens geschreven 'Wat heb je er nu aan dat je de politieke overtuiging van Marnix Gijsen uit zijn werk distilleert? Is deze overtuiging nu werkelijk interessanter dan die van mijn kapper om het blote feit dat MG ook nog boekjes schrijft, aan literatuur doet?'. Ik doe de laatste maanden niets anders dan de politieke mening van auteurs noteren. Is dat dus zinloos?

W Zinloos is een sterk woord, maar omdat u het gebruikt, vooruit met de geit. Zinloos is een gesprek met een auteur over het door jou bepaalde onderwerp in die zin dat de politieke opinie van een authentiek auteur al zijn werk bepaalt, zodat de geïnteresseerde lezer in dit werk alles kan vinden wat de auteur in een interview uiteraard ongenueanceerder en meer gecompriemd mededeelt. Ik meen dat we het verder in dit verband eens zijn over de inhoud van de term 'politiek'. Ik stel scherp dat 'politieke mening' van een auteur voor mij inhoudt zijn ethische normen, dus zijn strikt persoonlijke verhouding tot het geheel der maatschappelijke verschijnselen. Een partijpolitieke mening van een auteur kan hooguit de mandataris van zijn kiesdistrict interesseren. Wat nu de aangehaalde boutade uit 'Bok' betreft, dat was mijn mening in 1963. Ik denk nog altijd dat de opinie van Gijsen of welke schrijver ook in niets belangrijker is dan die van zijn schoenmaker, indien deze laatste een bewust politieke mening heeft, maar over de dimensie van het schrijverschap denk ik nu veel genuanceerder. Niet alleen is de maatschappij van 1968 niet meer die van 1963, maar mijn inzicht in het geheel der feiten en hun onderlinge relaties, die zo belangrijk zijn als de feiten zelf, is veel groter geworden de laatste jaren. Ben ik dan een windmolen die aanhoudend van opinie verandert? Neen, maar ik ben wel een rusteloze, onzekere zoeker, die voortdurend poogt al schrijvend zijn 'ik' te bepalen tegenover het milieu. Dit brengt na ieder schrijfavontuur een verruiming van mijn bewustzijn mee. Ik heb nu mijn mening van 1963 in zoverre herzien dat ik voor het ogenblik werkelijk de overtuiging ben toegedaan, niet alleen dat schrijvers iets kunnen verwezenlijken op maatschappelijk gebied door het inbrengen van kritische en/of nieuwe ideeën, maar ook dat zij de plicht hebben zich met de

evolutie van de maatschappij bezig te houden om, zoals Chomsky het uitdrukt, de leugens van de beroeps politici te (helpen) ontmaskeren.

A Om ons tot de eerste term van uw veranderend credo te beperken: hebt u concrete en actuele voorbeelden van verwezenlijkingen op maatschappelijk gebied, door schrijvers tot stand gebracht?

W Ik stel eerst weer dat revoluties voor mij maatschappelijke verwezenlijkingen betekenen, zoals iedere weerstand tegen de repressieve maatschappij waarin wij leven voor mij de betekenis van een maatschappelijke verwezenlijking heeft. Ik noem dan zeer concreet de Hongaarse opstand en de Tsjechische weerstand, onder impuls van uitsluitend schrijvers mogelijk gemaakt en zelfs in het eerste geval geleid. Ik noem dan de contestatie die niet een direct aanwijsbare aangelegenheid is van schrijvers, maar dan toch uitsluitend van intellectuelen - die zich trouwens niet zelden tot schrijvers ontpoppen, althans de meest intelligente onder hen.

A U was in Roemenië toen de Russen Tsjechoslowakije binnenvielen. Hoe was de stemming daar?

W Als de Russen Roemenië binnengevallen waren dan had men gevochten. Misschien niet de plattelandsbevolking, wel de stedelingen en intellectuelen. De stemming was: 'liever dood dan terug de hel van het Russisch socialisme'. En dat was hartstochtelijk gemeend, geloof me. Vooral bij de schrijvers. De speech van Zaharia Stancu, voorzitter van de schrijversvereniging, was een van de meest hartstochtelijke en scherpste anti-Russische speeches die ik gehoord heb. Hij is nochtans een onverdacht communist, lid van de K.P. sinds een halve eeuw. Ik bracht met hem de avond van 23 augustus door, met het oor op transistors - hij was vast besloten de 500 geweren die hem reeds toegewezen waren bij het minste alarm onder de schrijvers te verdelen.

A Wat zou er gebeurd zijn als de Tsjechen teruggevochten hadden? Men had ze vernietigd.

W Dat geloof ik niet. Er zou een nieuw Vietnam zijn ontstaan. Neen, nee, uiteraard heb ik over dit probleem met allerlei vrienden al gepraat, en het blijft steeds bij veronderstellingen.

Mijn overtuiging is dat het helemaal niet zeker is dat men de Tsjechen onder de voet zou gelopen hebben. De Noordviet-namezen worden toch ook door de Amerikanen niet platgetrapt? Integendeel, zij wonnen, wat mij betreft, de oorlog.

A Volgens Jef Last bijvoorbeeld zal het passief verzet van de Tsjechen uiteindelijk veel dieper blijken door te werken dan geweld had kunnen doen.

W Ik ben het daar niet mee eens. Het is jammer, maar in onze huidige repressieve maatschappij bereikt men niets zonder geweld. Waar stonden in Amerika de negers na een halve eeuw geweldloos verzet? Het consumptie-evangelistisch geleuter en humanistisch gepreek hebben hun onbruikbaarheid voor de oplossing van de grote maatschappelijke vraagstukken toch al eeuwen en eeuwen lang proefondervindelijk bewezen? Is Batista door de knieën gegaan wegens passief verzet of actief optreden? Waar heeft Ghandi India gebracht? Zonder hem zou India ook onafhankelijk zijn, neem dat maar aan, maar met een flinke revolutie, de honger allicht minder nijpend. Geweld en repressie worden toch door rechts onafgebroken gebruikt om links te teisteren? En de geborneerde gebruikers van geweld hebben alleen eerbied voor tegenstanders die terugslaan in plaats van redeneren. Zou Algerië onafhankelijk hebben kunnen worden met geweldloze middelen? De vraag stellen klinkt al belachelijk. Links kan niets bekomen zonder geweld. Maar rechts vervalst de verhoudingen, want rechts is sluw, heeft een traditie en controleert de massamedia. Een ingegooide ruit wordt als een gewelddadige actie voorgesteld, maar voor het gebruik van napalm heeft rechts steeds pasklare verontschuldigingen. Het gaat zelfs zover dat wanneer links oordeelt op grond van humanistische principes waarmee rechts pretendeert te regeren of te handelen, rechts cynisch en erg laatdunkend lacht, en links het formele zowel als het morele recht ontzegt te oordelen. Ik denk hierbij natuurlijk aan het Russell-tribunaal dat nauwelijks door de muur van misprijzen en stilzwijgen heenbrak.

A Om nog even terug te komen op uw oosteuropese ondervindingen, de rede van een voorzitter van een schrijversorganisatie, en het leiden van een revolutie door schrijvers: iets der-

gelijks is bij ons nauwelijks denkbaar. Hebben auteurs in Oost-Europa dan meer gezag?

W Zij hebben zeker een veel groter 'moreel' gezag. Ik geloof dat het van belang is dat men een zeer scherp onderscheid maakt tussen de auteur die werkt in een gesloten, dus niet-democratische maatschappij, en de auteur die werkt in een wat ik dan maar gemakshalve democratische maatschappij zal noemen. In deze laatste maatschappij heeft de auteur de mogelijkheid om wat dan ook te zeggen, maar wat hij zegt loopt of verloren in de massa publikaties, of wordt onmiddellijk vervormd tot consumptiegoed en bijgevolg voor een goed deel onschadelijk gemaakt, of in elk geval kwetsbaar voor kritiek en verdachtmakingen. Een heel recent voorbeeld: Cohn-Bendit schrijft een boek over de contestatiebeweging in mei, en hij ontvangt daarvoor van de toch in het establishment geïntegreerde uitgeverij 10.000 dollar voorschot. In de gesloten maatschappij daarentegen verwerft de auteur onmiddellijk invloed als hij durft doorbreken. De auteurs uit het oosten hebben dan ook meer 'geweten' dan wij. Lees Milan Kundera's 'La Plaisanterie'. Hij voelt zich ook meer verantwoordelijk voor wat hij schrijft. Maar ondanks het grotere morele gezag wordt hij geen idool. De idool-vorming is een typisch Westers verschijnsel.

A Waar u, op literair gebied, in Bok tegen geprotesteerd hebt.

W Ik heb me in Bok niet enkel tegen bepaalde schrijvers willen afzetten, maar vooral tegen het gevestigd gezag dat teveel geconcentreerd was, en onbetwist bleef. De kern van het probleem is: moet de schrijver op een bepaald ogenblik doorgaan, buiten zijn vertrouwd literair terrein treden en ook het politiek gezag betwisten? En zoals ik in het begin zei, daar ben ik veel genuanceerder gaan over denken. Ook doordat hij een zekere bekendheid geniet wordt wat hij zegt door de toch niet denkende massa beluisterd en krijgt daardoor meer kracht. Bovendien heeft hij de mogelijkheid om te formuleren wat hij denkt.

A Ik moest, deze morgen vooral, nog denken aan de vraag 'heeft het zin, heeft het effect?' toen ik op de radio hoorde dat Johnson eindelijk een bom-stop had afgekondigd. Jarenlang werd

er gemanifesteerd, zonder resultaat. De bom-stop kwam er slechts om de meest cynische motieven denkbaar.

W Ik had precies dezelfde reactie, maar daarna heb ik er toch de bedenking bij gemaakt dat, als er geen contestatiebeweging was geweest, de hele bomstop ook nooit een belangrijk verkiezingsargument was geworden. Het heeft dus toch zin gehad. Per slot van rekening is Johnson door de knieën gegaan voor de publieke opinie. En het publiek heeft geen opinie zolang niet kleinere groepen voor h  r denken, die opinie vormen. Ik geloof dat ‘het publiek’ voor ongeveer 50% rechts en 50% links geori nteed is. Onbewust. Het komt erop aan voor links, rechts doet dit onafgebroken, de latent linkse individuen wakker te schoppen - ‘schop ze een geweten’ h  . En dat is het belang van de schrijvers en intellectuelen die, hoe klein in aantal ook, tot plicht hebben het sneeuwbaaleffect te provoceren. Want hier kan de publieke opinie dus nog iets forceren. Ik ben over veel van die zaken anders gaan denken sinds ik ongeveer 2 jaar in Roemenië heb geleefd. Dan gaat men pas goed beseffen wat het betekent zich vrij te kunnen uiten. En op een ander vlak, het zuivere materiële, ben ik gaan inzien hoe fijn het is van een zeker sociaal welzijn te kunnen genieten. Ik leerde de waarde van het bezit der dingen, wat toch altijd een doel van het socialisme was, appreciëren. Men moet daarbij natuurlijk wel een onderscheid maken tussen de welvaarts- en de consumptiemaatschappij. Het is verkeerd te protesteren tegen de eerste, noodzakelijk tegen de tweede.

A Een consumptiemaatschappij die de communicatiemedia beheerst. Wat kan men daar tegenover stellen? Zal dat ooit veranderen?

W Ik geloof dat het eens anders zal zijn. Men kan immers nu het substraat, de genetische samenstelling van de mens wijzigen. Dat is een nieuw element in het probleem. Binnen heel korte tijd zal men de mens door middel van een injectie kunnen conditionneren. Ofwel spuit men hem dan helemaal de mierenstraat in, ofwel creëert men mensen, niet alleen met een hoger IQ, maar ook zonder complexen, die veel bewuster en dus kritischer tegen de wereld zullen komen te staan.

A Voor mij wordt het beeld nog somberder, want er bestaat geen

twijfel over de keuze die men zal maken.

W De mogelijkheden worden nu inderdaad uitsluitend gecontroleerd door een gefrustreerde, repressieve, neurotische maatschappij, en de neurotici die de leiding hebben zullen inderdaad zonder moeite de keuze maken. Maar de schrijvers hebben de macht om die ontwikkeling in de goede richting te leiden, om ons uit Alpha-ville te houden. Wat de schrijvers vooral moeten pogen is de angst in de mens te overwinnen, wat kan gebeuren met het te lijf gaan van de vele taboes op allerlei gebied. Met het wegnemen van de angst verdwijnt ook het neurotisch element uit de mens. Ik ben een 100% Freudiaan. Zolang de mens een door angst bevangen wezen blijft zullen oorlogen en geweld en onderdrukking onvermijdelijk zijn, want dat moet nu zijn vernietigende krachten opvangen.

A De rol die u de auteur toebedeeld verrast wel, want u hebt eens geschreven: 'Ik koester een volstrekt pessimisme t.o.v. de waarde van de literatuur'.

W Dat kan toch niet verrassen: leven wij niet in een tijd waarin beeld en klank de communicatiemiddelen bij uitstek zijn? Film en tv zijn een synthese van alle klassieke kunsten: toneel (woord), beeld (sculpture), kleur (schilderkunst) en klank (muziek). De échte creatieve mens zal naar de film grijpen, te meer omdat hij veel meer mensen kan bereiken met de film dan met boek of doek. De audio-visuele middelen zullen echter ook allicht de andere informatiemiddelen als krant en tijdschrift gaan vervangen; binnen pakweg honderd jaar is het gedrukte boek een curiosum geworden. Alleen heel erg taalgevoelige mensen zullen nog naar de pen grijpen om hun scheppende impulsen een uitlaatklep te bezorgen, dus de enkele zeldzame dichters. Ik geloof dus wel in het blijven van poëzie, echter niet de zgn. verhalende of didactische (bijvoorbeeld de thans tot kotsens toe vervelende protestpoëzie): de grammofoonplaat is toch een veel directer medium? Wij beleven - ik voel dit heel erg - als het ware de laatste rondgang van de gladiatoren: de schrijver zoals wij die thans kennen behoort tot een uitstervend ras. Wat niet wil zeggen dat hij nu al dood is: het gevecht is begonnen en het is wat mij betreft een opwindend schouwspel. Het eerste zieltogend slachtoffer is natuurlijk het verhalende

proza, de roman. Herhaaldelijk wordt beweerd dat de roman dood is - ik vertel niets nieuws, en als tegenargument wordt dan verwezen naar de vele romans die nog geschreven, gepubliceerd en besproken worden en hoge oplagen zouden bereiken. Dit argument overtuigt mij niet. Ik vind het gehele verschijnsel 'roman' een anachronistisch gedoe. Herhaaldelijk in de loop van dit gesprek kwam mijn geloof in de kleine kern opinie-vormers aan de orde; de mensen die werkelijk ideeën hebben die in concentrische cirkels uitdeinen. Die kleine kern, hierbij reken ik de belangrijke schrijvers, die kern leest zelden romans, wordt niet gevormd door romans, zelfs als er individuen van die kern zelf romans schrijven of schreven. Neem zelf een steekproef, vraag aan de mensen die volgens jou werkelijk op intellectueel gebied iets betekenen of zij romans lezen. Neen, deze lui lezen essays, reportages, opinies. Trouwens, in de grond is veel van de historisch blijvende literatuur niet-verhalend. De enige werkelijke reus uit onze eigen literatuur, Multatuli, is belangrijker in zijn 'Ideeën' dan in 'Max Havelaar', en dat is dan niet eens verhalend proza in de strikte zin. De roman - de enige romanciers van formaat zijn Dostojewski, Flaubert en Stendhal - is een 19e-eeuwse kunstvorm. Al de romanciers van nu zijn in de grond naïpers. Excuses dat ik dit aan een romancier zeg. Al de drukte rond de roman, de besprekingen, de rijkssubsidies, de academie, de lintjes, de grote kak, is een anachronistische relikwie uit de 19e-eeuwse bourgeoisiecultuur. Al die beweging rond de roman - men doet vaak of een roman het enige waardevolle is wat een auteur schrijven kan, een soort 'carte de visite' - maakt op mij de indruk dat iets doods kunstmatig in leven gehouden wordt. Grotendeels gebeurt dit nog onbewust. De roman en 'de literatuur' zijn folkloristische verschijnselen. De zogenaamd hoge oplagen doen me lachen. Een roman waarvan 20.000 exemplaren verkocht worden is een best-seller naar onze begrippen. Een enkele tv-uitzending bereikt 50 maal, een kleine krant 10 maal meer mensen. Bovendien bewijzen grote oplagen niets over de waarde, literair of intellectueel, van een boek. Ook dit is toch een gekend feit? Oplagecijfers koppelen aan de waarde van een boek is zonder meer besluiten dat 'De Witte' een mees-

terwerk is in vergelijking met de ‘Havelaar’. Boeken die echt populair worden en door kostschoolmeisjes en schooldirecteuren gelezen worden hebben een intellectueel peil dat zich ergens op het nulpunt bevindt. Ik geloof ook niet in de zogenaamd ‘geëngageerde’ roman. Ik ben een regelmatig kijker van de informatieve tv-programma's als ‘9 millions’, ‘Panorama’, ‘Achter het nieuws’ (het beste van de zes zenders die ik krijgen kan), ‘Brandpunt’, en dergelijke meer. Het onrecht en de schande door deze programma's aan de kaak gesteld is veel directer en bereikt oneindig veel meer mensen dan wat met om het even welke roman kan bereikt worden. Het opzettelijk geëngageerd proza schrijven, vooral vanuit partijpolitiek standpunt, maakt mij even wrevelig als de protestpoëzie die zo ‘in’ is, hé. Al die maatschappelijke kritiek in verhaaltjes van onbelangrijke knapen als bijvoorbeeld Van Aken (om mijn beweringen concreet te situeren) is oppervlakkig, niet doordacht dus, duizendmaal herhaald, sponsachtig geformuleerd, en heeft geen enkele, maar dan ook geen enkele invloed op het maatschappelijk gebeuren. Ik geloof dat schrijvers in dit gladiatorenperk zich uitsluitend kunnen uitdrukken, indien zij hun maatschappelijke rol willen vervullen waarover wij het in het begin van dit gesprek hadden, via het directe woord, dus de polemieek, het aantonen van de leugen via koel beredeneerd betoog, het publiceren van documenten en feiten met commentaar.

A U houdt toch ook van bekentenisliteratuur?

W Dat is waar. Natuurlijk niet waar ze de petite-histoire van de auteur vertelt, maar wel waar ze de neerslag van een denkproces is. Dat is belangrijk, ook voor de problemen die we hier besproken hebben, want echte creativiteit is altijd revolutionair.

A Dat klopt dan met wat u zei in ‘Wat is Links’ van H.J. Claeys: ‘Hoofdzaak is dat een stuk individu, met volstrekte inzet van zijn persoonlijkheid, zijn protest uitsprekt tegen al wat de individualiteit en het denken wil knevelen’. Wou u daar misschien, bij wijze van apotheose, nog iets aan toevoegen?

W Nogmaals wat ik al zei: de schrijvers moeten nog steeds, of vooral nu, de mensen een geweten schoppen. Helaas, veel schrijvers zouden eerst zelf behoorlijk getrapt moeten worden.

Breyten Breytenbach

De in 1939 geboren Zuid-Afrikaanse schilder en schrijver vertoeft sinds 1961 in Parijs. In zijn geboorteland, waar hij aan de universiteit van Kaapstad studeerde, is hij ongewenst, ten dele door zijn heftige protestacties tegen de apartheidspolitiek, ten dele door het feit dat hij met een Vietnamese getrouwd is.

Als schilder geniet hij, onder de naam Juan Breyten, een meer dan Europese reputatie. Zijn werk werd in talrijke Europese en Amerikaanse steden geëxposeerd (o.m. Parijs, Amsterdam, Arnhem, Groningen, Den Bosch, Brussel, Edinburgh, Minneapolis), en bevindt zich in talrijke particuliere verzamelingen (o.m. van M. Moyens).

Als schrijver publiceert hij nog regelmatig in Zuid-Afrikaanse kranten en literaire tijdschriften, zoals in het onlangs opgerichte en vrij rumoerige KOL. Hij kreeg in Zuid-Afrika enkele prijzen voor zijn dichtbundels. Met zijn laatst gepubliceerde boek 'Die huis van die dowe' won hij de 3-jaar-lijkse Reina Prinsen Geerligsprijs voor Zuid-Afrika.

Hij is zeer actief in verschillende organisaties van Zuid-Afrikaanse politieke bannelingen.

A U leeft sedert negen jaar in Europa omdat u, ook door uw huwelijk met een Vietnamese, in Zuid-Afrika ongewenst bent. Welke indruk maakt Europa nu op u? Ik bedoel vooral, kan Europa nog de kracht en het talent opbrengen om zijn structuren in vraag te stellen en te wijzigen, of zijn wij afhankelijk geworden van wat buiten Europa, en met name in de derde wereld, zal gebeuren?

B Hoe meer die derde wêreld daadwerkelijk die Westerse waardes

verwerp, hoe meer verloor die Westerling vertrou in sy eie waardes. Wat sal gebeur as die Westerling werklik as gelyke met die nie-Westerling moet saamleef - en ek praat nie net van die simboliese aanvaarding van 'n paar verwesterse Afrikane nie? In die kolonies was daar nog nooit enige diepgaande saamlewe nie. Alhoewel Suid-Afrika ook hier op die breekpunt staan. Maar nou word die hele wêreld 'n kolonie van die mens se bewuswording. En bewuswording, kennisname, is 'n verskriklike hiëna, altyd onversadig, maar meer aas- dan roofdier; en sy gehuil is die gewete. Dit wil lyk asof die enigste taal wat die Westerling tot dusver verstaan dié van 'druk' is. Druk sal dus al hoe meer op hom uitgeoefen moet word. En tog is die koloniale bevryding 'n suiweringsproses beide vir die verdrukker en die onderdrukte.

Die enigste manier waarop die verhouding tussen die uitbouter en die verdrukte radikaal verander kan word is wanneer die onderdrukte die afstand tusse hulle vernietig. Sistematiese geweld, 'n rewolusie, is altyd ook gerig téén iemand: ek glo dat daar in ons tyd nog 'n veralgemeende rewolusie uit die Derde wêreld moet kom gerig teen die hoofstad, die 'kapitaal' - die Westerse waardes en die inheemse verkoopsagente van daardie waardes, die elite. Drie, vier, baie Viët-nams... Net soos die nie-Westerling na eeue van veral ook 'n geestelike verarming en eksploitasie deur die zuiwering van 'n vryheidsstryd weer 'n selfrespek verwerf, net so kan die ontwaking van die Derde wêreld help om die Weste te dwing tot 'n rewolusie. Ek sien nie hoe dit vermy kan word nie. Ek sien ook nie hoe dit ooit kan gebeur sonder 'n volskaalse verwerping, in die Kolonie, van die Weste nie. Tans is die hele leefwyse in die Weste nog illusionêr. Die Westerse ekonomie - en die mens, mens synde, kom in opstand éérs oor sy maag - net soos die Westerse ideologieë is gebou op die wanverhouding met die 'arm' onontwikkelde Kolonie.

A En wat zal in dit hele gebeuren de rol zijn van de intellectueel?

B Hier is ek pessimisties. Van watter nut was die Westerse intellektuele wat die Havanna-konferensie bygewoon het daarna? Ek sien hulle in die woorde van Mulisch - en in 'n gans ander verband - soos, 'een roerloze oude vrouw gebukt onder haar

witte hemd... wijdsbeen staan plassen tussen de rozen.’ En tog is die intellektueel die Trojaanse perd waaruit nuwe invallende idees moet voortkom, 'n nuwe aftakeling sodat daar weereens opgebou kan word, en weer en wéér - maar dié keer met meer wedersydse respek.

A Wat u zei doet me denken aan het artikel ‘The fettered Spirit’ dat u publiceerde in ‘The Unesco Courier’ van maart 67 en waarin u schrijft: ‘There can be no rich cultural life when man can hardly aspire to the possibility of attaining political and economic freedom.’ De situatie is toch wel zo dat democratie in een kapitalistisch stelsel noodzakelijk een karikatuur van zichzelf wordt. Economische democratie bijvoorbeeld is hier zo goed als onbestaande. Zouden vele verschijnselen van de Westerse cultuur, die men kan samenbrengen onder de noemer ‘vormexperimenten’ er niet kunnen op wijzen dat de Westerse mens zelf het vertrouwen in zijn cultuur verliest, onder invloed van, gedeeltelijk, het feit dat zijn waarden niet meer algemeen worden aanvaard, zoals u zelf zei in het begin van dit gesprek, en ook van zijn besef van de politieke en economische patsituatie waarin hij schijnt te verkeren?

B Op hier die vraag wil ek 'n lang antwoord gee.

Ek dink, die ‘modern’ skrywer werk veral met twee konsepte: verbondenheid en vervreemding. Wat hy beskryf, wat hy toelig, is 'n verhouding - die verhoudinge tussen mense, dinge, begrippe ens. Sy beskrywings, soos alle verhoudings self, is relatief. Ons kan nie van mekaar geskei word nie. Die Wyse in sy afgesonderde grot op die berg is dood aan isolasie. Die ego is weerspieëling. Net tesame is ons. Daarom is die waardebeplanning van die medemens, die Bybelse ‘naaste’ wat vandag 'n Sjinees of 'n Vlaming kan wees, so belangrik. Daarom is enige gemeenskap wat die individu of die groep, of dit nou 'n minderheid of selfs 'n meerderheidsgroep is, verhoed om tot die uiterste van sy vermoëns te ontwikkel - en daardie vermoëns het geen grense nie - gedoem tot 'n uiteindelijke ondergang. Hierdie ‘siening’ van onself, die siening van 'n voortdurend hernieude waardebeplanning, 'n permanente mutasie indien nodig (en biologies is alle lewe tog verandering) is die enigste wat ook sosiaal geldig kan wees. Soos Brecht dit stel in sy

‘Schriften zum Theater’: ‘Dit wat natuurlik is moet die eienkappe van die besondere aanneem. Alleen langs hierdie weg kan die wette van oorsaak en gevolg hulself toon.’ Op 'n muur van die Sorbonne het onlangs nog gestaan ‘Quand l'extraordinaire devient ordinaire, c'est la revolution’. Die mens van die Eerste en die Tweede Wêreld, waarna ek voortaan wil verwys as die Westerling (dit behels alle ‘ryk’ lande, Rusland dus inklusief) het myns insiens verstar. Sy lewe is 'n vasklewing aan wat hy het. Dit sluit ook die blanke gemeenskap in Suid-Afrika in. Die Westerling se bepaling van die mens en sy waardes is gebaseer op oorlewerings van sy eie stamme. Omdat hierdie oorlewerings, hierdie vrugte van hulle oer-verlorenheid, nie net die minderwaardigheid van ander kulture, stelsels en mense impliseer nie maar ook die uitbuiting van daardie mense regverdig op grond van hul sg. ‘minderwaardigheid’ wil ek van die Westerling praat as 'n verrotte sel. Dit is selfs 'n gewelddadige verrotting omdat geweld aangewend word om daardie verrotting so in ons te skep. Dié verrotting - uitbuiting, kolonialisme, imperialisme, die kapitalisme self - is vervreemding. Karl Marx sê dat die werker vervreemd is wanneer hy teenoor die produk van sy arbeid staan soos teenoor 'n vreemde ding. En Erich Fromm sê dat vervreemding 'n ervaringswyse is waardeur die persoon *homself* as vreemdeling ervaar. Vervreemding word alleen geregverdig deur 'n nog groter vervreemding. Apartheid is vervreemding. Verrotte selle teer op verrotting. Die enigste geneesmiddel is 'n rewolusie, 'n deurbraak na die wete van ons verbondenheid. Ek het die indruk dat die Westerse skrywer soos 'n blinde mol in sy vervreemding graaf liever as om die grondoorsaak van sy vervreemding aan te pak - en u het heeltemal gelyk waar u sê dat die demokrasie 'n karikatuur van haarself geword het, soos die sosialisme trouens ook... Die werker is nog meer vervreemd as die skrywer en uitgebuit boonop. Die skrywer se gedelf word 'n eerbetoon aan sy ommuurde, geïsoleerde self: 'n intellektuele onanisme. Bewuswording moet tog lei na 'n beter kommunikasie en kommunikasie moet tog 'n verandering (rewolusie) in die hand werk. So nie is die bewuswording slegs 'n verwording of die kommunikasie té duister en net toeganklik vir 'n elite, of die

skryfkuns is impotent. Natuurlik het die Westerse wêreld vertrouwe in sy kultuur verloor. Wat is sy kultuur anders dan die nadruklike beklemtoning van algemeen aanvaarde illusies? Neem bv. die instinktiewe uitgangspunt dat die Westerse denkwysse superieur is net omdat Westerse tegnologie die wêreld kon inneem. Ongelukkig, 'glo' die Derde Wêreld dit. En is Viêt-nam nie ook 'n uitvloeisel van die Westerse kultuur nie?

A Dus is de verontwaardiging over, om maar een voorbeeld te geven, de apartheidspolitiek van Z-A in Westerse linkse en intellectuele milieu's eigenlijk hypocriet?

B Natuurlik is die verontwaardiging van die Westerse intellektueel oor toestande in Suid-Afrika 'hypocriet'. Het verontwaardiging in die demokratiese lande dan nie 'n spelletjie geword nie? Hierdie verontwaardiging het geen uitwerking op die Westerse lande se beleid teenoor S-A nie - beteken dit dan dat die intellektuele so skadeloos geword het? Die Westerling het sy waardes moes uitvoer in 'n poging om die waardes waarde te gee. In die proses is hierdie waardes dermate aanvaar dat die nie-Westerling dit gebruik as kriteria vir 'n eie waardebeplanning. Hy glo wel daaraan maar begin nou al meer besef dat hierdie waardes maar net wepens was wat moes help om hom te verslaaf. Is dit bv. nie paradoksaal dat Martin Luther King 'n Christen-martelaar moes word in die naam van broederskap nie? Die mite van 'Liberté, Egalité, Fraternité', 'n wapen vir die imperialis en die kolonialis, word 'n deurléefde werklikheid vir die onderdrukte.

A Is verontwaardiging een spelletjie geworden, vraagt u. Soms lijkt het er wat op. Reageert de Zuid-Afrikaanse schrijver gemakkelijk op allerlei actuele gebeurtenissen, of leeft en werkt hij geïsoleerd?

B Suid-Afrika wat so diep rondploeter in die Newel van die Onsekere probeer die Synsbegrip verower deur die brutaliteite van definisies. Ons reageer op definisies soos beliggaam in ons wette soos bedag deur die idiotedom van politici. Die aktualiteit moet deur hierdie prisma van definisies tot ons kom. Suid-Afrika is amptelik deur die Regering as 'bolwerk teen die kommunisme' uitgeroep. In die twee kampe - pro-en anti-Regering - word internasionale aktualiteite soos studente-

opstande en Tsjeggoslowakye gebruik as klippe om mekaar mee te bestook, soos elders seker ook maar die geval is. Dit is nie sodanig 'n geval van in isolasie werk nie, maar binne 'n sfeer van atrofie en geestelike inperking en beperkinge. Dit kan uiters gevaarlik wees - veral vir 'n kleurling of 'n Afrikaan - om 'n pamflet te skryf wat, al is dit slegs by implikasie, nie strook met die owerhede se interpretasie en standpunt teenoor die aktualiteit nie. Nee, die Suid-Afrikaanse skrywer laat hom nie so maklik uit oor internasionale aangeleenthede nie en as hy dit dan wel doen moet dit gesien word en word dit ook altyd gesien streng binne verband van die inheemse stryd... Gooi 'n Rassis dood met die verkoolde lyk van 'n Viëtnamese kind, of andersom, beshry 'n Rewolusionêr met 'n verkragte non in die Kongo of 'n russiese tenk in Praag. Die verwrongenhede is soms baie vreemd en vergesog.

A En hoe skryfven ze over het apartheidsprobleem zelf?

B Wanneer 'n Suid-Afrikaanse skrywer of digter oor Suid-Afrika skryf is dit onvermydelik dat die rasseverskille en die verskillende leefwyses, as gevolg van die rasseverskille, asook die verhoudinge tussen die mense te berde gebring word. Die swart en kleurling skrywers skryf, of dit nou direk of by implikasie is, altyd oor apartheid: hul lewens word tog heeltemal gevormd deur hierdie ideologie, hul werk deur die kennisname van hierdie feit en deur die aard en mate van hulle aanvaarding daarvan, aanpassing daarby of vset daartéén. Apartheid en die algehele kulturele imperialisme wat dit meebring, die wyse waarop die skrywer-ego dit verteer of verwerp, is die katarsis van sy selfkennis as skepper. Met een of twee uitsonderings - soos bv. Jan Rabie of soos Dirk Opperman en Uys Krige, neem die blanke skrywer selde kennis van die apartheidsprobleem. 'n Blanke skrywer of digter sal wel soms raak aan die toestand van die kleurling wat vir hom toegeskryf moet word aan die kleurling se kleurlingskap. Om te veralgemeen: die nie-blanke se 'condition humaine' berus daarop dat hy met 'n donker huidskeur in die wêreld kom en nié op die stelsel, gebou deur die witman, waarbinne hy (maar dan ook albei van hulle) tot sy ewige nadeel moet leef niet. So bestaan apartheid vir die witman juis omdat daar rasseverskille is en sien hy nie nood-

wendig in dat dit die beliggaming van 'n ekonomiese en sosiale politiek is wat hom bevoordeel; sien hy nie in dat dit 'n monsterkind van die kapitalisme is, gebaseer op ekonomiese uitbuiting wat 'n klasse- en rassediskriminasie laat voortleef in die naam van 'demokrasie' en 'vryheid' - die vryheid wat 'n rower toelaat om sy buit te bewaar.

A Behandelen de Engels-schryvende Z-A auteurs het probleem meestal anders?

B Omdat die Engelstalige skrywer moet meeding op 'n wêreldmark waar sy plaaslike identiteit nie van soveel belang is nie durf hy die probleem met 'n oper gemoed benader. Dit word ook van hom verwag. Boonop skryf hy in 'n ou tradisie van 'n gentleman-meegevoel met die underdog, die veronregte - wat maar net 'n ander manier is om die 'mens-mens' te misken. Uitsonderinge is iemand soos Athol Fugard of Nadine Gordimer, en dan die swart Afrikane wat op Engels skryf. Dit sal interessant wees as 'n blanke eendag 'n werk sou skryf, in Engels of Afrikaans, oor hoe apartheid sy eie bestaan as mens erodeer, hoe hy daardeur ingekamp word, hoe sy vryhede en moontlikhede daardoor beperk word.

A U hebt in dit gesprek reeds de woorden 'verrotting' gebruik, 'erosie' ook. U wilt niet meespelen. U schreef ook eens trouwens 'Daarom mag ek nie toelaat dat die gesag aan bewind ooit namens my praat of optree nie.' Hoe kan een auteur dat beletten? Met andere dan literaire middelen?

B Deur te besef dat hy, die skrywer, maar net die sierletters op die fassade van die demokrasie en die sosialisme is. En het ons werklik die literêre middele tot die uiterste toe beproef? Daar kom oomblikke in die geskiedenis wanneer die woord nie meer beïndruk nie. As die skrywer so gelukkig is, as die omstandighede hom dit gun, dat sy woorde werklik ingang kan vind en vlees en wapens kan word soos dié van 'n Eluard tydens die Résistance, soveel te beter. Maar hy moet ook besef dat dit soms nodig word om die geweer op te neem. Die skoenmaker moet dit doen, die fabriekswerker en die pagter. Geen kunsvorm staan bo die lewe nie.

En wat my persoonlik betref, hier en nou - ek moet probeer op enige moontlike manier om hulle wat aan bewind is in my

land aan te val, aan die kaak te stel, te ondermyn - dit beteken dat ek alles in my vermoë doen om my landgenote wat reeds die gewapende stryd teen die reaksionêre en in wese fascistiese Suid-Afrikaanse regering opgeneem het te help. En as daar van my gevra word om die geweer op te neem en as ek sodoende van meer hulp kan wees as nou, hier, dan moet ek dit ook doen. Natuurlik weet ek dat die stryd teen fascisme, vervreemding, verrotting, uitbuiting, imperialisme en al die ou verslete waardes van die kapitalisme nie net beperk is tot my land nie; dis 'n wêreldwye stryd en dit gaan inderdaad om die eerbare voortbestaan van die mens; dis nie 'n nasionale stryd nie maar 'n stryd teen onregte wat deur die eeue opgehoopt het. Die Viëtnameses in die rysvelde van sy land in sy geveg teen bomwerpers en gifgasse, veg ook vir my - en ek moet bereid wees om dieselfde vir hom te doen waar dit ook nodig mag wees in die wêreld.

Maar in die heel eerste plek weet ek dat die swart kinders van my land nie opgeswelde buike het van 'n gebrek aan poësie nie.

Hugo Raes

Op 26 mei 1929 te Antwerpen geboren.

Publiceerde:

- Afro-europees (gedichten), 1957;
- Jagen en gejaagd worden (gedichten);
- Verhalen uit de Stille Zuidzee (samen met Dr. Herman Wouters);
- Links van de helikopterlijn (verhalen), 1957;
- De vadsige koningen, 1961;
- Een tijdelijk monument (verhalen), 1962;
- Hemel en dier, 1964;
- Een faun met kille horentjes, 1966;
- Bankroet van een charmeur (verhalen), 1967;
- De lotgevallen, 1968;

Werkte mee aan verschillende literaire tijdschriften.

‘Een faun...’ werd in het Duits vertaald.

A U bent, van al de geïnterviewden, een van de weinigen die ik reeds ken van vroeger. Ik herinner me nog heel levendig hoe we met elkaar kennis maakten in het militair hospitaal te Antwerpen en daar tot diep in de nacht fluister-gesprekken over literatuur voerden. Daarna waren we beiden actief in ‘De Nevelvlek’ en in ontelbare kroegen. We zwamden over literatuur tot de alcohol ons geestelijk evenwicht herstelde en we bedroefd naar huis gingen. Maar ik kan me niet herinneren dat we in die tijd veel hebben gepraat over ‘de wereld waarin we wonen’, over politieke en sociale problemen, over al die dingen die nu in het brandpunt van de belangstelling staan.

R We praatten wel degelijk over ‘de wereld waarin we wonen’! En hoe! Velen van ons brachten toch vooral sociale poëzie, proza, toneel, schilderijen, essays. Denk eens: Jan Christiaens, Staf Rummens, Hugh Pernath (deze laatste met een combinatie van sociale en individuele elementen), ook Gust Gils, Julien Vandiest met zijn essays over Frankrijk en Duitsland, en ikzelf met ‘De Vadsige Koningen’, boek dat ik schreef tussen '56 en '59. En voeg daar dan nog de toneelstukken bij die we brachten, ik denk bij voorbeeld aan ‘De doden begraven’ van Irwin Shaw, en aan de spreekbeurten die we organiseerden en die heel vaak over sociale onderwerpen handelden.

A Goed, maar toch waren al die sociale problemen voor ons niet zo belangrijk als ze het voor de jongeren van nu wel blijken te zijn.

R Wij zaten allemaal meer met onszelf in de knoop, en ons eerste doel was dus met onszelf in het reine te komen. En dat was in die sombere tijd kort na de oorlog toch niet zo eenvoudig. De jaren 50 waren immers jaren van werkloosheid, van crisis, van koude oorlog. Een schrale, donkere tijd, vol deprimerende psychosen dus. En wij kwamen uit de oorlog, toch wel een frustrerend iets voor onze generatie, die de oorlog precies had doorgemaakt tijdens de jaren waarin men het gevoeligst is, nog angstig en onzeker. Wij zaten allemaal boordevol problemen en moeilijkheden en complexen en ik geloof niet dat ik alleen voor mezelf spreek als ik zeg dat we er lang hebben moeten over doen eer we die te boven kwamen. We gingen veel uit, en we hadden veel contact met elkaar, maar we waren en bleven toch eenzamen. En dat is nu natuurlijk helemaal anders geworden. De jongeren van nu kennen die problemen niet, of althans toch in veel mindere mate. Hun aandacht kan onmiddellijk en in de eerste plaats uitgaan naar een sociaal-gerichte problematiek. Dat is een voordeel dat ze hebben. Of het ook een ‘groot’ voordeel is weet ik niet, want ik geloof toch wel dat voor creatief ingestelde mensen onze weg, ik bedoel dat eerst door persoonlijke problemen heenkruipen, de beste is. Waarmee ik uiteraard helemaal niet bedoel dat kunstenaars noodzakelijk gekwelde en wat hongerige zolderkamerbewoners moeten zijn.

A Het is dus niet zozeer de impact van zekere gebeurtenissen en

politieke ontwikkelingen, zoals bij voorbeeld de dekolonisatiebewegingen, Vietnam, Cuba, het bewustwordingsproces van de kleurlingen in Amerika en ik weet niet wat al meer, die tot deze gewijzigde mentaliteit leidden, maar gewoon een los daarvan staande evolutie?

R Ja ook, natuurlijk. Maar deze bewustwording is ook een resultaat van een veel vrijere opvoeding, van de grotere ontwikkeling. De jongeren van nu gaan veel vrijer en vlotter met elkaar om, zij kunnen zich veel natuurlijker gedragen en vooral: zij beschikken over veel uitgebreider informatie-bronnen en communicatiemiddelen. Hun levenssfeer is daardoor heel wat minder hypocriet, op alle gebied, dan vroeger. Het is een emancipatieproces dat gewoon door zal lopen.

A In de vrijere opvoeding speelt uiteraard het onderwijs een grote rol. In 'Een faun met kille horentjes' klaagt u, onder meer, wantoestanden op onderwijsgebied aan. Kan er, op welk niveau ook, aan die situatie grondig gedokterd worden als niet de totale structuur veranderd wordt?

R Ja, er kan aan de situatie gedokterd worden op afdoende wijze. Ik bedoel in de eerste plaats een verdere mentaliteitsverandering. Die is er al bij de jeugd. De jeugd in de ontwikkelde landen is in mindere of meerdere mate progressief. Wat in Nederland, Denemarken, Zweden, Groot-Britannië en de Verenigde Staten gebeurde en gebeurt is een 20e-eeuwse Renaissance. De toekomst is begonnen. De bevrijding van onzinnige middeleeuwse boeien en taboes is definitief ingezet. Zelfs de kerk volgt schoorvoetend, en radeloos, komt het mij voor. De pil, de kalmeringsmiddelen, de stimulantia, de mind-drugs, de muziek, de mode, de film, toneel, literatuur, publiciteit, moderne geneeskunde, pers, TV, zijn machtig malende molens. Het logge en verouderde onderwijs moet volgen, of reactionaire gezagsdragers nu willen of niet. De tekens van grondige wijzigingen zijn universeel: het kunst- en hoger onderwijs is aan een grondige hervorming toe. De Verklaring van de Rechten van de Mens, alhoewel tot nu toe al te zeer een papieren handvest, zal geleidelijk verwezenlijkt worden. Indien het nog niet zo dadelijk gaat, komt het wel. Alleen de mentaliteit van degenen die de hoogste posten bekleden is nog

het obstakel. Zodra de mensen van een voorbije beschavingssfeer vervangen zijn door mensen van deze tijd - en de pensioengerechtigde leeftijd maakt er wel een eind aan - gebeurt er een en ander. De nefaste invloed van grijsaards als Adenauer, Foster Dulles onzaliger, De Gaulle, en bepaalde pausen, blijft niet duren. Er zijn natuurlijk altijd gevaarlijke top-leiders, maar we reizen toch in de goede richting. Vreemd genoeg is de grote beweging de muziek. De jeugd, de volwassenen, de leiders van morgen - en die komen toch bij voorbeeld van de universiteiten - leert via de beat het echte van het onechte scheiden. Vroeger gebeurde dit op veel beperkter plan, alleen via de literatuur. De jeugd, de moderne mens in het algemeen, staat niet meer achter georganiseerd geweld, achter militaristische organisaties of dito disciplines, achter oorlog en leger, achter imperialistische of nationalistische drijfveren. Zij weten dat er beter te doen is in het leven. Trouwens ook de grootmachten weten dat. Zoals Servan Schreiber in 'De Amerikaanse Uitdaging' terecht zegt: 'de toekomst behoort niet aan de machtigste legers, maar aan die landen die het meest creatief intellect opkweken.' En het intellect, zowel in het Westen als in Rusland, komt tot het besef, dat structuurhervormingen niet meer uit de weg gegaan kunnen worden. Voor een nieuwe tijd, een nieuwe wereld, zijn aanpassingen en veranderingen nodig. Voorlopig zijn we daar internationaal mee bezig in het onderwijs en in de mentaliteitsvorming. Angstvallig het been stijf houden is een reactie van domheid en kortzichtigheid, van nog niet aangepast zijn aan de tijdssfeer. Een ontwikkelde mens houdt toch rekening met de in het verleden begane vergissingen en experimenten. En op dat inzicht komt het aan. Er moet een bewustwording zijn, een kritisch besef, met het doel betere levenscondities te scheppen. Er moet meer inspraak komen. Je moet eens zien hoe bijvoorbeeld de mensen in Denemarken en Zweden leven, tot welk peil van breedgeestigheid, verdraagzaamheid, goede smaak en culturele interesse de mentaliteit ginds geëvolueerd is. De inwoners genieten er van sociale voorzieningen die al veel wijdreikender en volmakter zijn dan bij ons. Ook het werktempo is er veel trager. De directies van de fabrieken zien daar zelf het belang van in.

De kwaliteit van de arbeid hangt daar toch mee samen. ‘Over 30 jaar is er vierdaagse werkweek, wordt er slechts 7 uur per dag gewerkt; het jaar wordt verdeeld in 39 werkweken en 13 vakantieweken. Dat betekent weekends en feestdagen meegerekend dat er in een jaar 147 werkdagen en 218 vrije dagen zijn. Over één generatie.’, zegt Herman Kahn, in een rapport van het Hudson-Institute, geciteerd in ‘De Amerikaanse uitdaging’. Op die dus zeer nabije toekomst moeten wij ons voorbereiden. En niet stompzinig blijven voortleven volgens normen die stammen uit het agrarische tijdperk. En dan zou ik nog vergeten iets te zeggen over de openheid in het denken ginds in Scandinavië. De Zweedse grondwet verbiedt gewoon dat er tegen bepaalde publikaties, vertoningen, films of wat ook opgetreden wordt. En hoewel de Zweden van nature uit een eerder stijf en nauwgezet volk zijn kan men er dan ook in elke krantenkiosk, en gewoon tentoongesteld, tijdschriften zien met foto's die onze zedenmeesters de kolieken zouden doen krijgen. En ook de kinderen zien dat daar en worden er blijkbaar niet door gedegenereerd. Als je dan ziet dat men er enorm veel leest en naar theater gaat, dat hun filmproductie van topniveau is en dat het onderwijs er het troetelkind van de regering is...

A De Skandinavische landen kennen het hoogste zelfmoord-percentages ter wereld.

R Waarom de zelfmoord negatief beoordelen? De zelfmoord is ook een vorm van emancipatie. Vroeger onderging de mens zijn lot dierlijk gelaten. Nu niet meer. Nu wenst de mens zelf in te grijpen. Dat is toch de kern van het hele bevrijdings- en bewustwordingsproces dat aan gang is. En dat strekt zich uit, over het lijden, tot in de dood. Waarom moet de mens de dood afwachten als hij beseft dat hij de anderen tot een ondraaglijke last geworden is bijvoorbeeld, of als hij zich wegens ziekte of wat ook toch reddeloos verloren weet? Een dier dat lijdt laat men een zachte dood sterven, waarom heeft ook een mens niet het recht zijn lijden niet langer te aanvaarden?

A U was ook in Helsinki, voor het internationaal auteurscongres. Men behandelde daar het probleem van de macht van de auteur in onze snel veranderende wereld, macht niet alleen op sociaal

en politiek gebied, maar ook macht over het woord. Wat waren de meest verspreide meningen?

R De meningen waren verdeeld, ik schat lichtjes overhellend naar de kant van de sociaal geëngageerde kunstenaar. Deze strekking was hoofdzakelijk vertegenwoordigd door de jongere auteurs, en dat was de meerderheid, vooral van de Scandinavische landen waren er veel jongere auteurs gekomen. De ouderen vonden de magische cultus van het woord de hoofdzaak. Natuurlijk ook de nouveau-roman groep. De auteur heeft al genoeg moeite om zijn métier onder de knie te krijgen, vonden zij, en dat is zijn grootste verantwoordelijkheid, zijn eigenlijke rol. Wie sociale beïnvloeding op zijn programma wil schrijven moet in de politiek gaan, vinden zij. O.a. Jakov Lind was zeer scherp. ‘Wat zitten jullie hier te lullen,’ zei hij, ‘over aansluiten bij de werkersmassa, ermee samenwerken. Voor de werkmans man mogen alle auteurs stikken, hij is maar geïnteresseerd in zijn sociaal bezit. Om zeven uur werd de grootste stakingsbetoging in Frankrijk tijdens de meidagen stilgelegd. Waarom? Voor de doorslaggevende beslissing? Voor een vergadering? Nee, om te gaan eten! Het enige waar de werker in geïnteresseerd is is niet een evolutie of een revolutie, maar meer salaris, en toen hun dat toegezegd werd lieten ze al de rest vallen.’ Persoonlijk vind ik dat de auteur de twee opdrachten kan combineren. De tijd van alleen maar zielelijmeringen is voorgoed voorbij, zoals de tijd van het corset voorbij is. De tijd van uitsluitend het woordexperiment eveneens. Nu is het de tijd van de combinatiemogelijkheden. De besten gaan daarin voor. Denk aan wat Joyce en ook Henry Miller deden. Kritiek is nodig om de ogen te openen, corruptie te lijf te gaan, misbruiken uit de wereld te helpen. Al te vaak wordt het recht nog met de voeten getreden, zeker in ons land, waar nonchalante chaos nog te veel dekmantel is, waar de smalle en kortzichtige bourgeois-geestesgesteldheid, die elke vernieuwing in de weg staat, nog te overheersend is. Het is trouwens ook deze bourgeois-geestesgesteldheid die onze literatuur na het afsterven van Van Ostaijen opnieuw heeft bepaald tot voor kort. Het is een ramp geweest dat Van Ostaijen zo vroeg is verdwenen. Wij hebben nooit iets anders gehad dan een agrarische literatuur. Wat zogenaamd

dan sociale literatuur was behoord in wezen tot dezelfde soort. We hebben moeten wachten op de komst van L.P. Boon in Vlaanderen om de draad die bij Van Ostaijen verbroken werd weer te zien doortrekken. Er was geen voortgang tussen Van Ostaijen en de generaties die na de 2e wereldoorlog begonnen te publiceren. Na Van Ostaijen en tot een poos na de tweede wereldoorlog was het de heerschappij van de bourgeoisliteratuur. Eigenlijk komt daar nu eerst sinds kort verandering in.

A Uw werk klaagt voortdurend wantoestanden aan en maakt daarbij veel gebruik van science-fiction elementen. Ik denk aan verhalen als Vondst, Oudejaarsavond, De desintegratie, Van Brak tot voorbij evolutie, Een spie van de tijd, Een zonsopgang, ik noem ze op uit het geheugen. Ik heb daarbij de indruk dat het SF-element steeds belangrijker wordt, zeker sinds u 'De lotgevallen' schreef. Zit de evolutie er inderdaad in, en hoe verklaart u ze?

R SF-elementen zijn inderdaad altijd aanwezig geweest. Al in mijn eerste verhalen, bijvoorbeeld het verhaal 'Links van de helikopterlijn'. Maar toch is de eigentijdse sfeer geleidelijk sterker en scherper geworden, en gaan evolueren tot projecties in de toekomst, of meer nog, projecties in het alles, het universele. In bepaalde verhalen van 'Bankroet van een charmeur', en in 'De Lotgevallen' is er een teruggaan tot de oerbeginselen, tot het mythische, en het leggen van rode draden naar het heden én de toekomst.

Paul de Wispelaere

Geboren 4 juli 1928 te Assenbroek.

Mede-oprichter van het tijdschrift *Diagram*, redacteur van *Komma*, de Vlaamse *Gids*, *Het Vaderland*.

Vast medewerker aan 'De Gids'.

Kritikus van de BRT.

Publiceerde romans (*Een eiland worden*, 1963 - *Mijn levende schaduw*, 1965) en studies (V.J. Brunclair, 1961 - *Hendrik Marsman*, 1961 - *Michel Leiris* [in: *De onbekende 20e eeuw*], 1965 - *Het Perzische Tapijt*, 1966 - *Met kritisch oog*, 1967 - *Facettenoog*, 1968).

Van 'Een eiland worden' verscheen een Duitse vertaling.

A De roman wordt voortdurend ter discussie gesteld. Wordt dat wantrouwen niet wat in de hand gewerkt door het feit dat het romangenre inderdaad een vrij statische indruk maakt, zich traag en moeizaam ontwikkelt, terwijl we precies leven in een tijd die door snelheid gekenmerkt en beheerst wordt?

W Ik meen toch dat de roman in de laatste 40 jaar wel degelijk diverse en grondige ontwikkelingen heeft doorgemaakt. Naast de gevarieerde voortzettingen van de traditionele romanformule, waaruit o.m. de hele consumptieliteratuur bestaat, maar niet alleen die, bestaat er toch ook een uitgebreide gemetamorfoseerde moderne romanliteratuur, die mij vrij dynamisch lijkt te zijn.

A Maar de enige werkelijke vernieuwing werd toch slechts door de nouveau roman gebracht?

W 'NR' wat is dat? Het is een etiket geworden dat hoe langer

hoe onbruikbaar wordt, omdat het van toepassing is op de meest uiteenlopende en zelfs radicaal tegengestelde romanopvattingen en vormen van moderne schrijftuur. Dit heeft het echter gemeen met vrijwel alle etiketten in de literaire kritiek en literatuurgeschiedenis: nog geregeld verschijnen er lijvige studies die klaarheid proberen te brengen in hoogst ingewikkelde verschijnselen als romantiek en expressionisme, terwijl deze termen dagelijks zomaar lukraak gehanteerd worden. Hoe groter de afstand wordt tegenover de zogenaamde nouveau roman, hoe duidelijker de aansluitingen ervan blijken met de traditie. 'La Jalousie' van Robbe-Grillet bijvoorbeeld kan beschouwd worden als de romaneske uitwerking van een fenomenologische passus in 'L'Être et le Néant' van Sartre, dat is vorig jaar in een aflevering van het NVT ook overtuigend aangetoond door Norbert Vanthomme.

A Goed, u bent in elk geval iemand die in dit taalgebied baanbrekend werk verrichtte ter introductie en verdediging van de NR, welke lading die vlag dan verder ook mag dekken. En ergens schreef u, in 'Met kritisch oog': 'Door hun betrekkingen met de buitenwereld tot in het absurde problematisch te maken verwijzen het spreken en schrijven in de roman, en het schrijven van de roman, eigenlijk alleen nog naar zichzelf.' En daar wou ik dan een uitspraak van Simone de Beauvoir naast leggen, en uw reactie noteren: 'Il y a d'autres tâches, il y a d'autres entreprises: l'action, la technique, la politique, etc.: mais de toute façon elles sont destinées aux hommes et elles deviennent absurdes, elles deviennent même odieuses, si elles se prennent pour fin et si elles se coupent de l'humain.'

W Ik wil er met klem op wijzen dat ik mij, als schrijver, in de eerste plaats interesseer voor literatuur en dat de literatuur zelf een domein is met een interne ontwikkeling en een interne problematiek. De ontwikkeling van de roman bijvoorbeeld wordt zeer zeker niet bepaald door politieke of economische problemen, die helemaal buiten de roman om bestaan, maar door de bezinning van de schrijvers over de mogelijkheden en onmogelijkheden van het genre en de creatieve originaliteit van de grootsten onder hen. Hetzelfde kan trouwens gezegd

worden van de andere literatuursoorten en de kunsten in het algemeen. Een ander punt is natuurlijk dat schrijvers en andere kunstenaars niet in een artistiek vacuum leven en heel vaak door buiten-literaire denkbeelden van bv. politieke of filosofische of wetenschappelijke aard beïnvloed worden. Maar ook dergelijke invloeden hebben, op het literaire vlak, toch maar belang voor zover ze artistiek geïntegreerd kunnen worden. Dit probleem stelt zich o.m. heel acuut in de science fiction, die een meer dan oppervlakkige exact wetenschappelijke kennis bij de schrijver veronderstelt, maar waarvan het belang toch evenredig blijft met de literaire vormkracht van die schrijver.

A Butor schrijft in 'Essais sur les modernes': 'Il semble donc que la SF représente la forme normale de la mythologie de notre temps, une forme qui, non seulement, est capable de révéler des thèmes profondément nouveaux, mais qui est capable d'intégrer la totalité des thèmes de la littérature ancienne.'

W In dat essay, ook te vinden in 'Répertoire I' geeft Butor zelf ook een aantal redenen aan waarom dit literaire genre zich maar moeizaam schijnt te ontwikkelen. Ik verwijs daar dus naar. Overigens boeit dit genre mij niet erg, omdat ik vind dat het zo gauw anekdotiek wordt, zij het dan een fantastische anekdotiek. De meeste belangstelling heb ik voor de zogenaamde toekomstroman, SF zonder de eigenlijke science dus, maar die brengt tenslotte ook niets meer dan een overaccentuering van nu reeds bestaande toestanden.

A Naast SF zouden we ook kunnen spreken van reportage- en satirische roman, genres die niet zozeer aan bod schijnen te komen.

W Ze worden tegenwoordig toch druk beoefend? Er heerst in de jongste literaire ontwikkeling, ook in de poëzie trouwens, precies een groot wantrouwen tegen fictie en de romantiek van de individualistische expressie. De beginselen van de enerzijds literaire autonomie en anderzijds informatieve literatuur maken eigenaardig genoeg naast en tegen elkaar deel uit van de huidige avant-garde.

A Een boeiende situatie. Die ons weer in het spoor brengt van

uw opvatting dat de literatuur zich binnen haar eigen grenzen moet ontwikkelen.

W Inderdaad. Een roman van Robbe-Grillet bij voorbeeld is in de eerste plaats te situeren tegenover het geheel van de bestaande romanliteratuur, de vroegere en de huidige, en niet tegenover het probleem van oorlog en honger. Ik verzet mij categorisch tegen de opvattingen die de dingen niet allereerst in hun eigenheid en hun eigen specifieke waarde en betekenis willen accepteren. Dit is de pest van alle ideologische stelsels en doctrines, zowel marxistische als religieuzen. In de katholieke schoolopvoeding die ik genoten heb, (je zet genoten toch wel tussen aanhalingstekens?) kwam het er bij voorbeeld niet op aan goed te leren zwemmen, dus een zich zo volmaakt mogelijke zwemstijl eigen te maken, maar wel ‘om een gezonde ziel in een gezond lichaam’ aan te kweken, het zwembad voor Vlaanderen en Christus te veroveren, en dergelijk gezwam meer. Je begrijpt wel wat ik bedoel: misschien zou Simone de Beauvoir, die je daarnet citeerde, dit ook de humanistische kant van het zwemmen noemen. Het resultaat van zulke opvatting is een bende idealistische knoeiers, klaar om zich door de eerste de beste demagoog om de tuin te laten leiden. Het is de hele sfeer van knutselen aan de haard, gezellig een boek lezen bij een kopje koffie, zijn Vlaamse borst voelen zwellen bij het zingen van onbenullige Heimatliederen: met andere accenten dus altijd hetzelfde misverstand. Gevaarlijk zijn zij die van de duiktoren springen om Vlaanderen te redden of om het communisme te gaan bevechten. Dit laatste voorbeeld wordt mij ingegeven door recente lectuur over de trainingskampen van de Waffen-ss. De olympische spelen bevorderen misschien de broederschap, al betwijfel ik dat persoonlijk sterk, maar zij zijn alleen mogelijk dank zij de inspanningen en prestaties van rasechte, zuivere atleten. Al vanaf mijn jeugd heb ik grote bewondering voor het wilskrachtige ascetisme van de sport om de sport, de harde zuiverheid van de training en de lichaamsvervolmaking die haar doel vindt in zichzelf: inderdaad een vorm van estheticisme als je wilt. Persoonlijk heb ik dat in de mate van mijn mogelijkheden ook altijd nagestreefd, en ik herinner mij bijvoorbeeld een

interview met Paavo Nurmi waarin hij zei dat zijn rigoureuze training iets onmenselijks had en hem o.m. gedurende lange periodes weerhield van sexuele omgang. Dat zal zijn vrouw of lief of minnares ongetwijfeld niet leuk gevonden hebben, in elk ascetisme zit inderdaad iets onmenselijks, maar het is alleen daaruit dat de prestaties voortkomen. En nu heb ik dus de hele tijd opzettelijk mijn voorbeelden buiten de literatuur gehouden, om er duidelijk op te wijzen dat mijn houding niet specifiek literair is, maar echt een levenshouding kan genoemd worden. Het schrijverschap past vanzelf in wat ik nu al heb gezegd. Wanneer ik in de brieven van Kafka lees: 'Ich habe kein literarisches Interesse, sondern bestehe aus Literatur, ich bin nichts anders und kann nichts anders sein', dan herken ik iets van mezelf. Een schrijver is iemand die schrijvende leeft en zijn problemen hebben allereerst met het schrijverschap te maken.

A Betekent dit dat de roman, ook en vooral voor wie niet onverschillig kan blijven tegenover de wereld waarin hij leeft, of geleefd wordt, gereduceerd wordt tot een soort 'acte gratuit'?

W Wie van een roman op directe, materiële wijze heil voor de wereld verwacht, verwacht tegelijk te weinig en te veel. Een roman is allereerst een roman, een vormgekregeen produkt van de menselijke geest, dat van alle andere verschilt en precies daarin zijn eerste, niet zijn enige, bestaansreden vindt. Al de rest kan er eventueel uit voortvloeien, maar dat hoeft niet en het kan in de eerste plaats zeker niet door de schrijver zelf bepaald worden. Uit brieven van mij onbekende lezers is mij meer dan eens gebleken dat ik met mijn schrijfsels, die vaak zozeer voor 'esthetisch' versleten worden, mensen in hun levensproblematiek heb gesterkt en geholpen. Zoiets had ik nooit kunnen voorzien, maar het verheugt mij. Het feit van het schrijven zelf, althans zoals ik het opvat, is al revolutionair. Het doorbreekt de gevestigde denkpatronen en kan daardoor bewustzijnsmutaties teweegbrengen. Kijk trouwens maar in de praktijk: wie ernstig begaan is met bijvoorbeeld de NR, omdat je 't daar nu over had, is nooit een verstard traditionalist. De reacties tegen de NR daarentegen komen

meestal uit de hoek van de gevestigde, conservatieve ‘cultuurdragers’. Ik geloof dat voor het culturele establishment een NR gevaarlijker is dan een sociaal pamflet, precies omdat hij op zo'n verontrustende manier alleen maar roman is. Zodra de gezagsdragers iets onder ogen krijgen dat ze niet onmiddellijk in de gevestigde patronen in kunnen schakelen, iets dat hun ontsnapt dus, voelen zij zich bedreigd en worden dodelijk ongerust.

A In elk geval is de schrijver in de ivoren toren toch een curiosum geworden. Een bewust levend mens kan zich niet afzonderen. Maar toch lijkt de roman precies de andere kant op te gaan. Is dat toch een vlucht? Of een uiting van onmacht?

W Dat de roman ondanks alles precies de andere kant opgaat is misschien een bewijs van wat ik daarnet zei. Maar overigens beleven wij thans ook toch weer een renouveau van het documentaire reportagegenre, dat lijnrecht tegenover de NR-ontwikkeling staat. Toch zijn beide in de eerste plaats literaire ontwikkelingen, want hoewel ze elkaars antipode zijn, vormen zij samen een reactie tegen de traditionele verhalende literatuur. ‘Wij kunnen geen verhaal meer schrijven’ is een wanhoopskreet om steeds beter de realiteit te kunnen vatten. Er is dus geen sprake van een vlucht, maar integendeel wel van een steeds groter wordende bekommernis om de overgeleverde voorstellingen van de realiteit (ook van de specifieke romanrealiteit, want die bestaat ontegensprekelijk) te doorbreken. Zolang de kunst al bestaat hebben er sociale wantoestanden bestaan, en tussen beide is er nooit een belangrijke wisselwerking geweest want de sociale toestanden hebben de eigenheid van de kunst nauwelijks anders dan thematisch beroerd, en omgekeerd heeft de kunst nooit wantoestanden uit de wereld geholpen. In het andere geval zou de kunst nooit uit wat anders dan revolutionaire pamfletten bestaan hebben, zouden wij nu zeker niet Bach of Mozart kunnen beluisteren.

A Akkoord, maar deze sociale problemen houden ons nu, geloof ik, veel meer bezig dan vroeger ooit het geval was, al was het maar door de invloed van de communicatie-media.

W Dat wraakroepende wantoestanden, het koelbloedig cynisme van de kapitalistische potentanten ons meer dan vroeger

bezighouden zal wel waar zijn. Maar toch kan het creatieve schrijven niet herleid worden tot een protest daartegen, eenvoudig al omdat het zich tegen elk van buiten opgelegd programma verzet. Schrijven is een daad van volstrekte innerlijke vrijheid, en het is symptomatisch genoeg dat alle ideologische systemen er altijd aanslagen op hebben gepleegd. Dat neemt zeker niet weg dat ieder authentiek schrijver zich voortdurend afvraagt wat de zin van zijn schrijverschap is, en dit wel vaak in bloed en tranen, bij wijze van spreken. Het is dus normaal dat hij in wanhoop kan twijfelen aan de betekenis van zijn werk ten overstaan van de miljoenen mensen die uitgebuit worden en honger lijden. Dit pleit voor hem, het is de beklemming van het gevoel van machteloosheid tegenover het schandelijke wereldgebeuren. Maar, ik herhaal hier wat ik vroeger al eens zei - denk je niet dat ieder rechtgeaarde man met een beetje bewustzijn en zelfkritiek op bepaalde ogenblikken alleen nog gegrepen wordt door het verlangen om een mes te stoten in alle vetgemeste of geüniformeerde buiken van de wereld? Denk je niet dat bij voorbeeld een doodgewoon leraar waanzinnig kan gaan twijfelen aan de zin van zijn pietluttige lesjes? Ik wil daarmee zeggen dat niet alleen de schrijver maar ieder links en bewust levend mens moet geconfronteerd worden met de eventuele absurditeit van het belachelijk beetje werk dat hij kan verrichten. Daarmee zit ik dus weer in dat gevoel van machteloosheid waar je het in een vorige vraag al over had en dat ik inderdaad heel sterk ervaar. In de toestand van de westerse zogenaamde democratieën is die onmacht trouwens reëel genoeg: je mag haast alles zeggen of schrijven - maar niet tonen, op de tv bij voorbeeld, want dat is een gevaarlijker medium - maar geen hond die er zich verder wat van aantrekt: de politieke, kapitalistische en klerikale machthebbers drijven rustig hun misdadig spel door. De democratieën heffen zichzelf op doordat ze de vernieuwers verplichten geweld te gebruiken en ditzelfde geweld dan weer veroordelen uit naam van de democratische beginselen. Het is een sluwe en gewetenloze tactiek. Maar wat kan de romanschrijver of dichter daartegen beginnen, tenzij zo authentiek mogelijk zichzelf te

zijn? Dit is zijn belangrijkste vorm van engagement, waarmee hij allicht wel hier en daar in een persoonlijk bewustzijn een schok teweegbrengt, en dat is al veel. Maar op het vlak van de wereldpolitiek en economie heeft hij helaas bitter weinig in de pap te brokken. Daar moeten andere en machtiger middelen voor gebruikt worden, en ik zou daar heel graag aan mee kunnen werken. Ik interesseer me bij voorbeeld erg voor de problemen van de derde wereld. Er zijn massa's publikaties die me heel exacte informatie verstrekken over de bestaande machtsstructuren waardoor de onderontwikkelde van de derde wereld opzettelijk in stand wordt gehouden, terwijl het hele christelijke en humanistische Westen barst van de edele leuzen en leugens. Vooral de economische, politieke en militaire machtswellust van de VS, niet veel minder dan een terreur, wordt op de korrel genomen. Zie, dit soort keiharde informatie lijkt me veel meer een kans te maken dan de omweg van één of andere literaire vorm. Nogmaals, tegen de vermenging van die categorieën sta ik erg wantrouwig.

A Als schrijver ben ik daar allemaal mee akkoord. Maar ik ben ook gewoon een mannetje dat naar tv kijkt, en de krant leest, en dan niet kan vergeten dat mijn betrekkelijke welvaart maar mogelijk is door het in stand houden van een heel complex van onrechtvaardige toestanden, bijvoorbeeld ook de geïnstitutionaliseerde uitbuiting die men ontwikkelingshulp noemt, en waarover u het daarnet ook had, en dan weet ik dat ik mee schuldig ben als ik niet reageer. En omdat we geen soldaten zijn beschikken we maar over één wapen, en dat is het woord.

W Het is een probleem dat ook mij niet met rust laat. Ik heb daar zoëven eigenlijk al op geantwoord... Soms krijg ik schuldgevoelens omdat ik niet werkelijk ziek word door al de gruwelijkheid die zich op de wereld afspeelt en omdat bij voorbeeld de dood van één geliefd persoon mij meer kwetst en pijn doet dan die van duizenden Vietnamezen. Dit is een verschrikkelijke vaststelling, maar niettemin een realiteit. De mens kan geen tragedies aan die boven zijn eigen maat liggen, dat is zijn afschuwelijke beperktheid, ook die van de schrijver. Van af een zekere omvang schrompelt de wereldtragedie

in elkaar tot een abstractie van cijfers en gegevens. En ook met het woord kan men niet tegen abstracties vechten, dat is zeker nog een ander aspect van de machteloosheid van de schrijver. Maar nogmaals: schrijven, zoals ik het zie, is op zichzelf een vorm van aanklacht en protest. Het is een opdelven, blootleggen, bewustmaken, schokken, altijd een steen in de kikkerpoelen die men vooral rustig wil houden. Het is misschien niet veel, niet genoeg, maar toch... ik weet het niet.

Hella S. Haasse

Geboren te Batavia op 2 februari 1918.

Bracht een groot gedeelte van haar jeugd door in Nederlands-Indië, studeerde in Nederland aan de Amsterdamse toneelschool, en trad op in het gezelschap van Cees Laseur. Gehuwd, twee dochters, woont in Den Haag.

Publikaties o.m.:

Oeroeg, novelle, 1948;

Het woud der verwachting, roman, 1949;

De verborgen bron, novelle, 1950;

Klein reismozaïek, reisbeschrijving, 1952;

De scharlaken stad, roman, 1953;

Zelfportret als legkaart, autobiografie, 1954;

De ingewijden, roman, 1957;

Dat weet ik zelf niet, essay, 1959;

Cider voor arme mensen, roman, 1960;

De meermin, roman, 1962;

Leestekens, essays, 1965;

Een nieuwer testament, roman, 1966;

De tuinen van Bomarzo, essay, 1968.

Prijzen: Stichting kunstenaarsverzet 1961 - Novelleprijs CPNB 1948 -

Atlantische prijs 1958 - Visser-Neerlandiaprijs 1962.

Toneel:

Een draad in het donker, 1963;

Schreef ook cabarettteksten voor Wim Sonneveld.

Vertalingen in het Duits, Engels, Zweeds en Joegoslavisch.

A Vooraleer mijn eerste vraag te stellen wou ik u toch wel vertellen dat u de enige vrouw bent in het interviewboek.

H De enige? Dat verbaast me. Waar zijn dan Renate Rubinstein en Annie Romein-Verschoor en, niet te vergeten, schrijfsters als bijvoorbeeld Beb Vuyk, Marga Minco en Andreas Burnier?

A In de inleiding tot dit boek spreek ik over mijn keuze. Uiteraard kan er altijd zeer zinnige kritiek op geleverd worden. U hebt gelijk als u het ontbreken van die namen betreurt. Dat doe ik ook. En van nog vele anderen. Maar toen ik het gezelschap samenstelde heb ik er rekening moeten mee houden dat ik ook andere mensen dan generatiegenoten of geestverwanten of persoonlijke favorieten in het boek moest opnemen. En misschien ben ik bij het schiften wel wat discriminerend opgetreden tegenover vrouwen. Wat een erg kwalijke zaak is natuurlijk. U moet dat maar op rekening van mijn schuchterheid schrijven.

H Bovendien betwijfel ik of juist ik tot de categorie auteurs behoort die U het gewenste materiaal kunnen leveren.

A Ik twijfel er geen ogenblik aan. Als men met schrijvers praat over actuele gebeurtenissen, gewoon over het nieuws dat men op tv heeft gezien, dan komt het gesprek toch onvermijdelijk op het schrijversengagement. En u staat bekend als een van Nederlands meest geëngageerde auteurs.

H Ik beschouw mijzelf stellig als ‘geëngageerd’, in die zin dat ik weet niet te kunnen bestaan zonder mij voortdurend rekenschap te geven van gebeurtenissen en ontwikkelingen in de wereld. Maar wil dat ook zeggen dat mijn mening van het ogenblik ten aanzien van actuele problemen als, ik noem zo maar enige dingen op, de toestand in Latijns-Amerika bijvoorbeeld, de encycliek *Humanae Vitae*, het negerprobleem in Amerika, of de presidentsverkiezingen daar, van wezenlijk belang is? Mijn wezenlijke vorm van engagement, om zo te zeggen de bodem waarin alle andere vormen van engagement bij mij wortelen, is het literaire engagement.

A Welke betekenis geeft u precies aan het woord engagement, wat houdt dat voor u precies in?

H Bewust engagement houdt voor mij in: een standpunt bepalen ten aanzien van dingen waarover ik een oordeel kan hebben, omdat ik met eigen ogen kan zien wat er gebeurt, of

omdat ik over voldoende gegevens beschik om met kennis van zaken te kunnen oordelen. En het betekent ook dat ik mij soms, dwars tegen emotionele opwellingen in, moet onthouden van woorden en daden, omdat niet-handelen in de zin van afstand nemen en nadenken, beter is dan spontaan handelen in verwarring of uit schuldgevoel. Vraag me niet, hoe het allemaal wèl moet, welke alternatieven er dan zijn, want dat kan ik niet zeggen.

A U bent niet alleen, ik geloof dat de meeste schrijvers met dat probleem worstelen.

H En ook, wat me soms verlamt is de wetenschap dat men één kwaad vaak alleen kan bestrijden door zich solidair te verklaren met een ander kwaad. Bijvoorbeeld: ik wil mij uitdrukkelijk keren tegen racisme, discriminatie, censuur, onverdraagzaamheid, geweld, uitbuiting, bedrog - maar ik kan dat niet doen door mij aan te sluiten bij mensen, die weliswaar krachtig protesteren tegen allerlei vormen van de misstanden die ik daarnet opsomde, maar die bij dat protest geweld en bedrog niet schuwen, en er bovendien zozeer van overtuigd zijn de wijsheid in pacht te hebben, dat men op het stuk van verdraagzaamheid t.a.v. vrije meningsuiting niet veel van hen hoeft te verwachten. Engagement is voor mij dus ook: trachten tot het uiterste vast te houden aan de weinig spectaculaire en helaas langzame methoden van redelijk overleg, discussie, onderzoek, bereidwilligheid om eigen fouten te herzien, kortom, relativeren in de letterlijke zin. En tenslotte nog dit: als engagement beschouw ik bovenal, ik zei het al: volledige toewijding en concentratie ten aanzien van het proces van onder woorden brengen. Schrijven is nu eenmaal mijn manier van zijn.

A U gelooft dus niet in gewelddadige methodes. Maar kunnen de wat u noemt weinig spectaculaire en helaas langzame methoden van redelijk overleg, dus de louter democratische methoden, nog wel een oplossing brengen? Mag men de mensen met pauselijke zalving nog tot geduld manen? Zijn de democratische kanalen niet aangeslibd? In één woord: wordt gebruik van geweld niet opgedrongen door de huidige machtstructuren zelf?

H Gewelddadige omwentelingen kunnen in de huidige omstandigheden alleen maar leiden tot de grootste ellende voor de mensen die men juist zou willen helpen een menswaardig leven te krijgen. Daarom ben ik van mening, dat wie zich ‘intellectueel’ noemt, dat wie dus bevoorrecht is door onderricht en de mogelijkheden tot het verwerven van inzicht in de problematiek, niet de weg van de revolutionaire agitatie moet zoeken, maar met democratische middelen en door zelf een sober werkzaam leven te leiden, de negatieve kanten van de westerse maatschappijvormen hun schadelijke uitwerking moet trachten te ontnemen, opdat het, overigens volkomen gerechtvaardigde, wantrouwen bij de achtergeblevenen en onderontwikkelden zou kunnen verdwijnen en er tenslotte een basis voor samenwerking te goeder trouw zou kunnen ontstaan.

A Vreest u niet dat die basis voor samenwerking te goeder trouw al sinds lang door de omstandigheden overspoeld en ondermijnd is? Intellectuelen hebben in Europa hun krediet verloren en, als we het probleem bijvoorbeeld stellen op het niveau Westen/derde wereld, zijn we dan ook niet bezig door onze cynisch georganiseerde ontwikkelingshulp het allerlaatste kruimeltje vertrouwen in die landen te verspelen?

H Het is een ontzaglijk moeilijk probleem, dat voor iedereen dramatische gevolgen kan hebben, al geloof ik, dat u de feitelijke toestand te eenzijdig negatief stelt. Het blijft mijn eerlijke overtuiging dat revolutionaire acties, die in een hoogontwikkelde gemeenschap waar de democratische beginselen in wezen onuitroeibaar zijn provocerend en daardoor soms verfrissend en vernieuwend kunnen inwerken, in minder-ontwikkelde gemeenschappen de uitwerking van een vernietigingsmiddel hebben, dat zelfs de voorwaarden tot vernieuwing en verbetering verpulvert. Ik weet het wel, het is tegenwoordig verleidelijk en zelfs gemakkelijk om de kant van de ‘radicalen’ te kiezen. Maar op gevaar af van als een ‘croulant’ te worden beschouwd - dat is een uitdrukking die ik kort geleden in België voor het eerst hoorde - wil ik het standpunt blijven innemen, althans proberen dat te doen, van het redelijk overleg, de langzame ontwikkeling door het ver-

strekken van heldere informatie, discussie, educatie. Het in toenemende mate bewust doorleven van de jaren dertig en veertig heeft mij voorgoed huiverig gemaakt ten aanzien van massabewegingen. De oplossing kan alleen komen door een groei van het individuele bewustzijn. Nu, dat is dan tenminste één zaak, waaraan schrijvers door de aard van hun werk, het tot stand brengen van communicatie met de lezer als individu, kunnen bijdragen.

A U sprak daarnet over het verstrekken van heldere informatie. Nu hoort men steeds opnieuw beweren dat de informatieve taak die de literatuur vroeger had thans volledig overgenomen werd door andere media. Bent u het daar mee eens?

H Ik geloof dat er, als onvermijdelijk gevolg van de - terecht - ingetreden emancipatie op ieder gebied, ook een enorme begripsverwarring is gaan heersen, en dat er dus aan niets zozeer behoefte bestaat als aan helder denken en zo objectief mogelijke informatie. Maar het soort van informatie dat literatuur te bieden heeft is van andere orde dan de informatie die via pers, radio, tv, overkomt - wanneer die media tenminste objectief gebruikt worden, dat wil dus zeggen voor het doorgeven van het actuele, voor nieuws, feiten, reportage, enz. In de praktijk blijkt die informatie echter vaak gekleurd en tendentius, eenzijdig bepaald door politiek of levensbeschouwing, en ook vaak door gebrekkige kennis van zaken. Onvolledigheid en simplificatie betekenen evenzeer vervalsing als opblazen of bagatelliseren. Bij informatie-via-literatuur gaat het om de in wezen ondefinieerbare kwaliteit en invloed van 'kunst'. Creatieve visie en vormgeving zijn subjectief maar nooit eenzijdig. Er is méér aan de hand, dan dat er weer eens een mening tegenover of naast andere meningen wordt gezet. Gedicht, roman, drama, essay, kunnen begripsverruiming teweegbrengen die op andere wijze niet te verkrijgen is, doordat zij de dingen in een nieuw perspectief plaatsen, ze als het ware meer dimensies geven. Een schrijver is m.i. iemand, die door taal, imaginatie, intuïtie, in staat is de werkelijkheid waarin hij leeft te verbeelden, een ingewikkeld geheel van relaties, dat men niet alleen maar beschrijven, navertellen of beredeneren kan, waarneembaar te maken. De schrijver

verschafft en rangschikt en belicht gegevens op een zodanige manier, dat de lezer complexe vormen van waarheid kan herkennen die in het dagelijkse leven niet tot het bewustzijn doordringen.

A Bewustwording dus. Maar kan men bewust worden van de wereld waarin men woont, een wereld vol onrechtvaardigheid, verknechting, uitbuiting en hypocrisie, zonder daar onmiddellijk politieke consequenties aan vast te knopen? En met politieke consequenties bedoel ik natuurlijk niet: lid worden van een partij.

H Natuurlijk heeft een schrijver als ieder ander het recht een 'houding in de tijd' te hebben en zich daar over uit te spreken. Maar het ontgaat mij, waarom schrijvers qualitate qua de aangewezen personen zouden zijn om het publiek in politiek opzicht te leiden. Men zou het belachelijk en gevaarlijk vinden wanneer schrijvers zonder grondige voorbereiding en vakkennis en inzicht ingewikkelde machines zouden willen bedienen of chirurgische ingrepen verrichten. Moderne staatkunde vereist samenwerking van specialisten op de meest uiteenlopende gebieden. 'Inspraak' heeft toch alleen zin, wanneer men weet waar het over gaat en wanneer men ter zake doende gegevens kan hanteren - en wanneer er bovendien geen begripsverwarring heerst, of meer heerst, over wat men met bepaalde termen precies bedoelt. Om daar ook maar bij benadering toe in staat te zijn, is het nodig voortdurend te vergelijken, te onderzoeken, kritisch te toetsen, te nuanceren. Schrijver of niet, zonder dit wikken en wegen kan niemand meer 'geëngageerd' zijn. Ik geloof, dat het in onze tijd het wezen zelf van het engagement is. Het spreekt vanzelf dat alle feiten en andere bekende gegevens beschikbaar moeten zijn.

A Speelt deze houding tegenover het 'engagement' misschien een rol bij de keuze van uw onderwerpen? Ik bedoel, is dat misschien de reden waarom u de problemen die u als schrijfster bezighouden bij voorkeur in een historische roman projecteert? Dus ook een soort angst om de actualiteit in uw werk op te nemen?

H Het is niet helemaal waar dat ik de problemen die mij als

schrijfster bezighouden bij voorkeur in een historische roman projecteer. En ik heb ook geen ‘angst voor de actualiteit’. Uit wat ik reeds gezegd heb is, hoop ik, mijn standpunt wel gebleken. Ik geloof dat een lezer heel goed mijn wijze van geëngageerd zijn kan herkennen in mijn niet historische romans als ‘De Ingewijden’, ‘De meermin’ en ‘Cider voor arme mensen’. Het klinkt wel wat paradoxaal om te stellen dat men geëngageerd kan zijn ten opzichte van het verleden. Natuurlijk bestaat er zoiets als vlucht in het verleden. Maar dat is dan een zich terugtrekken in een statisch, geïjkt beeld van het verleden, dat men zonder verwondering of kritiek aanvaardt, of zelfs idealiseert. Het verleden is echter ook het nu-in-wording, hetgeen wil zeggen dat er beweging in zit, hoe vreemd dat misschien ook lijkt van iets dat wij ons als ‘voorbij’ plegen voor te stellen. Zich naar het verleden keren, of liever, afdalen in het verleden, kan een poging zijn een niet bevredigende werkelijkheid nu-en-hier- uit te breiden, intenser te maken en er ruimte en diepte aan te geven; een poging, méér leven, méér ervaringen en gewaarwordingen, méér bewustzijn dan je in je eigen korte bestaan kunt hebben, te vatten in een nog altijd geldige samenhang. Misschien is het veelbesproken ‘menselijke tekort’ te herleiden tot een pijnlijk besef van gemis aan werkelijkheid of, beter gezegd, van een defect in het ervaren van de werkelijkheid. Er bestaat een theorie, dat het mogelijk zou zijn de mens te veranderen door de werkelijkheid waarin hij leeft radicaal te veranderen, en wel in die zin, dat dit tot nog toe nooit uit te bannen gevoel van gemis en tekort, dit reiken naar vervulling, uit het bewustzijn wordt verdreven. Als dat kan - wat ik betwijfel - dan zou die nieuwe mens van de toekomst een geheel op de praktijk ingestelde daad-mens van het nu-en-hier zijn, zonder behoefte aan achteromkijken en evolutie. Die mens zou *uit* de geschiedenis getreden zijn, want geschiedenis is nu eenmaal het ontwikkelingsproces dat door die behoefte wordt gevoed, en de neerslag daarvan in taal. Het is de vraag of er dan nog sprake zou zijn van ‘mensen’, als er geen behoefte meer zou bestaan aan het onderzoeken en peilen van de werkelijkheid die het onmiddellijke en voor de hand liggende

te boven en te buiten gaat. Ik geloof dat het beeld dat wij van het verleden hebben een beslissende invloed uitoefent op onze instelling in het heden en ten opzichte van de toekomst. Het schrijven van een historische roman hoeft niet in de eerste plaats voort te komen uit een verlangen het verleden zoals de mensen dat toen beleefd hebben te herscheppen (kan dat trouwens?) maar uit het verlangen problemen, die men zelf als wezenlijk ondergaat, boven en buiten de vaak vertroebelende actualiteit te brengen, opdat men ze op die manier beter kan zien. Om dus een segment van een ontwikkeling, die nog altijd voortduurt, bloot te leggen.

A Is dat ook de reden waarom u, zoals u zelf eens schreef, van jongsaf door de middeleeuwen geboeid werd?

H Onder andere. Mijn belangstelling gaat vooral uit naar perioden waarin de overgang van vroegere naar nieuwe denkwijzen en levensvormen op een bijzonder duidelijke en dramatische manier zichtbaar is.

A Ik had wel gelijk toen ik verwachtte dat u over al deze zaken heel wat te vertellen had. Misschien is er nog wel iets dat u, in dit verband, graag wou zeggen?

H Ja, ik zou op mijn beurt een paar vragen willen stellen. Levert aandacht tekstonderzoek van 'creatief' werk van schrijvers niet méér en zinvoller gegevens op over de aard en de betekenis van hun engagement dan ondervragingen betreffende hun stellingname in de actualiteit? Wordt het geen tijd, dat schrijvers zich inzetten voor een adequate omgang met - of als men wil, gebruik van - literaire teksten?

H. en F. Heeresma

(*)

FABER - Geboren in de 30-er jaren te Amsterdam. Bezocht de Rijksacademie te A'dam en de Koninklijke Academie te Den Haag, beide voor Beeldende Kunsten. Maakte geruchtmakende portretten van notabelen uit sport en handel en voorzag zeker 200 boeken van een omslag waarvan er verscheidene werden bekroond.

Na zijn verhuizing naar Antwerpen begon hij met het schrijven van oorlogshandelingen en -kronieken over de 2de wereldoorlog en vertaalde o.a. Stendhal, Victor Hugo en Truman Capote.

Uitgever Bruna brengt in februari '69 zijn eerste titel in een reeks 'Spy's': 'Bonbons voor Belinda'. De avonturen van Francis Pax, een nieuwe, volslagen unieke spionageheld, mogen zich nu al bij buitenlandse uitgevers in een grote belangstelling verheugen.

HEERE - Geboren in de 30-er jaren te Amsterdam. Was reeds op 14-jarige leeftijd opgenomen in het bedrijfsleven; als hij door zijn nog onvolgroeide jongensgestalte eens niet bij een machine kon was er altijd een kistje voor hem te vinden.

Behoort tot de prominentste schrijvers van ons taalgebied en werd/wordt reeds in 7 talen vertaald. Zijn roman 'A day at the Beach' had een kontrakt met regisseur Roman Polanski tot gevolg. Zijn scenario 'De verloedering van de Swieps' leidde tot de beste Nederlandse film van na de oorlog. Zijn tv-stukken werden om hun inhoudelijkheid geweigerd maar verscheidene malen verkocht in het buitenland. 'Geef die mok eens door, Jet' is zijn laatste roman en wordt door de kritiek beschreven als het beste dat de laatste 20 jaar verschenen is. Deze roman, verschenen in oktober '68, haalde na 6 weken reeds 3 drukken.

Heere Heeresma blijkt een broer te hebben. Ook die broer schrijft. Heere is bekend, Faber zal het worden. Ze zijn elkaars tegenpolen, behalve wat hun meningen betreft, die komen geheel overeen, staan parallel aan elkaar.

A Wiskundig ben ik in de minderheid, maar het feit dat ik Vlaming ben maakt die handicap wel goed.

He Dat is bluf.

Fa Vast niet alleen wiskundig in de minderheid.

He Alle Vlamingen lijden, zeer terecht, aan een minderwaardigheidscomplex tegenover Nederlanders. U voelt zich, als Vlaming hier, in het hol van de leeuw. Want wij zijn gewoon superieur.

Fa Jullie zijn inferieur. Ik heb tenslotte niet voor niets drie jaar te Antwerpen gewoond, ik kan het weten.

He Praat ons er niet van. Dat pafferig bleke van de Vlaamse bevolking. Dat waterige, dat bloeddoorlopende ook. Drinkbroers zijn het allemaal...

Fa Maar een goed boek lezen, ho maar! En kijk nou bijvoorbeeld eens naar de toestand op het gebied van opiniebladen.

A We hebben er eentje, 'De Nieuwe', maar dat is dan ook heel goed.

He Wij hebben er vijf!

A Maar dan moet je er 'Elseviers' bijnemen. Dat hebben wij niet en dat brengt de balans dan weer wat in evenwicht.

He Zie je, daar heb je het kompitieelement weer.

Fa Alle belangrijke posities in Vlaanderen zouden in handen van Nederlanders moeten gegeven worden.

A Dat moet u voorstellen op een of ander congres voor culturele integratie. Krijgt u beslist een rechtstaande en donderende ovatie. Want die integratie gaat ons erg aan het hart.

Fa Culturele integratie, meneer Auwera, is een fictie. De Vlaamse geest staat verder van ons af dan de Engelse, Franse, Zweedse of Deense.

He Het beste wat bereikt kan worden is een soort huwelijk waarbij de mannelijke rol nadrukkelijk aan de Nederlanders is voorbehouden. Dus de ratio, het denken, het scheppen ook. Daar waar leiding van te verwachten is. Wat resteert is aan de Vla-

mingen voorbehouden. Dat aardsgebundene, het sentimentele, dat vrouwelijke, wat bij voorbeeld het opvallend gebrek aan humor verklaart. Ook het eveneens opvallende feit dat ze alle gevoel missen voor het spel. U hoeft niet in de geschiedenis te gaan delven om van daaruit te verklaren hoe Vlaanderen tot zulk een afgrijselijke bourgeois-gemeenschap is kunnen ontaarden, ik geef u de verklaring op een presenteerblaadje.

A Ik zal ze, plichtsbewust en met lichtjes bevende knieën, doorgeven aan lezend Vlaanderen.

Fa O ja, meneer Auwera? Bestaat dat?

He Ik werd tot nu toe vertaald in zeven talen maar niet in het Vlaams, als ik zo vrij mag zijn. Niemand leest daar. Ja, Felix Timmermans, Godbewaar. En daar zitten ze dan, in hun ongeleefde huizen, temidden hunner enge meubelen, te kijken naar hun onvoorstelbare tv. Elsschot, de grote, uw auteur, werd in een gezamenlijke produktie door Nederlanders gerealiseerd. En zo leeft men in Vlaanderen voort, in de slagschaduw van de kerktorens.

Fa Of in die van het meest dominerende gebouw in elke Vlaamse stad: de Kredietbank. Niet dat ik bezwaren heb tegen het kapitaal. Wij zijn eigenlijk industriëlen, al schrijven we, of zijn we ook actief, zoals mijn broer, in de wereld van de autoraces, formule 2.

He Maar dat we geen bezwaren hebben tegen het kapitaal wil ook weer niet zeggen dat we kille geldwolven zijn. Als ik in Zandvoort probeer mijn baanrecord te breken dan sta ik erop dat de entreprijzen gehalveerd worden. Zo heeft de gewone man er ook nog eens wat aan.

A Dat is een bijzonder ontroerend gebaar. De Vlamingen die bij het lezen van uw uitspraken rechtgeveerd waren uit hun griezelige zetels zullen er zich behaaglijk terug in neervlijen. Herlezen wat u reeds gezegd hebt en u beiden vervolgens herwaarderen als onbegrepen apostels van de Grote Dietsche Idee.

He Als u Dietsche maar niet met sch schrijft, maar met s.

A Met sch. Is mooier, degelijker, ouwerwets. Geeft meer vertrouwen. Want van de actualiteit wil men niet weten, daar is men bang van, ook als schrijver.

Fa Wil ik u eens vertellen hoe wij de actualiteit bekijken? Merkt u onmiddellijk dat wij daar helemaal niet afwijzend tegenover staan. Integendeel. We slaan het van hier af, vanaf het balkon, zeer geïnteresseerd gade. Met de koekjestrommel tussen ons in. En dan zien we bij voorbeeld de studenten rennen. En dat juichen wij toe, want dat is gezond, die jongens hebben toch al te weinig beweging. Het is een aangenaam divertissement.

A U bekijkt het gebeuren dus van uit een typisch Vlaamse positie.

He Het gaat ons wel aan. Denkt u, meneer Auwera, dat wij nooit aan de hongerende kindjes uit Biafra denken? Gisteren zaten wij nog uitgebreid te eten bij 'Dikker & Thijs', een uitstekend restaurant. Het was een Hawaïaanse schotel, en toen wilden we het genot van dat lekkere eten nog opdrijven, en toen hebben we bij elke hap aan die magere blèrende kindjes zitten denken. Want uit het negatieve moeten we het goede maken. En al de rest is geouwehoer. Ik wil namelijk niet spreken over Vietnam of Biafra, maar over situaties van nu die ik kan overzien.

A Vanaf het balkon.

He Wij zijn zeer politiek bewust, neemt u dat rustig aan. Wij stemmen altijd op links. Links is een noodzakelijk decor voor het politieke leven, het is alleen te hopen dat links nooit de leiding in handen krijgt, want dan zitten we helemaal in de ellende. Kijk maar naar Engeland. Ik ben zeer tevreden met de huidige gang van zaken.

Fa Wat hebben we eigenlijk tegen rechts? Het rechtse en dictatoriale Spanje is toch een heel prettig toeristenland? De drank is er spotgoedkoop. Voor de Spanjaarden zelf zal het wel niet zo verschrikkelijk leuk zijn, maar geeft dat? Als men iets duur moet betalen is men dubbel zo dankbaar voor het bezit ervan.

He Bovendien werken hoge prijzen als een zeef, ze houden het leven leefbaarder. Ik heb daar een mooi voorbeeld voor. Het Nederlandse strand is voor iedereen toegankelijk. Nu wordt, zoals u weet, mijn boek 'Een dagje naar het strand' door Roman Polanski verfilmd. Maar niet hier, want het hele nederlandse strand is onbruikbaar geworden, gemoerd en

gemold en bezaaid met frietjeszakken. Dat is voor iedereen een onmogelijke situatie. Niet eens rust kan men er vinden.

A Getto's voor arme mensen, dat is geen slecht idee.

He Nee, dat kan hier niet. In Vlaanderen zou het wel kunnen. Daar leven zelfs de Joden nog in een getto.

A Ze leven hoofdzakelijk in een bepaald stadsdeel.

He En dat is niet omdat ze dat zo graag doen.

Fa Het joodse getto is altijd het resultaat geweest van een vijandige omgeving. Joden maken geen monumenten. En een wijk is een monument.

A Als bijna altijd onderdrukte groep hebben de Vlamingen wel eens de neiging zich af te zetten tegen invloeden van buitenaf.

Fa Doet me denken, weet je wel, die Zondag toen er in Antwerpen een amnestie-betoging werd gehouden. Gedenkwaardig. Toen ze de ruiten van de Synagoges in Antwerpen ingooiden.

He En de politie kalm toeliet dat die 'strijders-voor-clementie-agressoren' een kleine, waardige tegendemonstratie van de Zionistische jeugd in elkaar sloegen.

A Wij hebben enkele ultra-rechtse, para-militaire, een nazistische mentaliteit vererende, kotsmisselijke groeperingen en wij onderscheiden ons hierin, driewerf helaas, niet van om het even welk ander Europees land. Maar wat wij in Vlaanderen gelukkig niet hebben zijn figuren als Van Dis en Algra.

Fa Wij zijn zelfs dolblij met ze.

He Bij ons heeft elk volksdeel, hoe gering ook, recht zich te laten vertegenwoordigen in de senaat, meneer Auwera. En men kan dat doen zonder gevaar voor obstructie te duchten.

A Men moet natuurlijk wel het volksdeel achter die mensen in voorraad hebben.

Fa Wij houden wel van enkele jokers in de politiek, zo zwaartillend willen wij niet wezen. Wij zijn als de dood dat ze eens zouden kunnen verdwijnen.

He Het is een bewijs van de echte democratie die hier heerst.

Fa En daar zit een traditie achter, die niet zo maar te leren of te verwerven is, dat is een zaak van groeien waar vele, vele honderden jaren mee heengaan.

He Een kostbaar erfgoed. Helaas, hoe vaak zien we het niet: zo

gewonnen, zo geronnen. Dat heeft ook wat met de religie te maken natuurlijk.

Fa Het onovertroffen Protestantisme.

He Precies. De Protestant met honderden jaren van zelf bijbellezen. Een moeilijk boek. Zelfdiscipline, kortom, geestelijke breeding.

Fa En de Roomsheid met zijn paters als molshopen zo talrijk. Zijn geestelijke zelfbevlekking, zijn mystiek geouwehoer, zijn o zo laf delegeren van verantwoordelijkheid. Goddank dat het Protestantisme in Holland krachtig vat krijgt op de klerus.

He Maar het blijft oppassen geblazen. Nog steeds als ik de snerpende klokken van de Sint Agneskerk hoor denk ik: Rome roept!

A Maar u gaat niet naar Rome, u biedt weerstand, want u hebt hier een taak te vervullen. U schrijft namelijk. Waarom?

He Omdat ik voor het gewone ambacht mislukt ben.

Fa Omdat ik er een ander plezier mee wil doen.

He Ja, dat merken we, we voorzien echt in een behoefte.

Fa Zeg dat wel.

A Uw boeken kloppen niet precies met het image dat u hier met zo'n totale inzet aan energie tracht op te bouwen, meneer Heere. Wat bedoelde u er mee?

He Met de boeken? Dat is de vraag waarop ik niet mag of wil antwoorden. Een verkocht boek wordt integraal eigendom van de koper. Helemaal. Niet enkel het papier. De lezer leest het en hij kan daar precies in vinden wat hij zoekt. Ik wil hem in die vrijheid niet beperken.

A Het is bijvoorbeeld niet moeilijk om in een boek als 'De Vis' een kritiek op de maatschappij te lezen. Ook in 'De verloedering van de Swieps' en in 'Geef die mok eens door Jet' kan men, maar dan in grappig feestpapier verpakt, heel wat maatschappijkritiek vinden.

He Natuurlijk heb ik kritiek op de maatschappij.

Fa Wij ook hebben onze opinie over de wereldproblemen, dat zijn geen geringe zaken.

He De kranten staan er zelfs vol van.

Fa Soms denk je, moet dat nou allemaal.

He En ja, het schijnt inderdaad allemaal te moeten.

Fa Het went bijna. Al blijven al deze dingen verschrikkelijk.

He We moeten er ons maar niet te veel mee bemoeien, en zorgen dat ook wij geen slachtoffertjes worden.

Fa Slachtoffers van de zo geroemde welvaartmaatschappij.

He Ik vraag me af of de welvaart ons echt ten goede is gekomen. Zoals ik het zie is door de welvaart in de eerste plaats een geweldige hoeveelheid afgunst, achterdocht en nijd losgemaakt bij de mensen. Meer niet. Wat is er nu wezenlijk bereikt? Hebben alle volksconcerten of de 'Wereldbibliotheek' kunnen bereiken dat de massa nobeler geworden is? Het niveau van de massa, meneer Auwera, is precies even laag gebleven. Precies even laag. Met als logisch gevolg dat zelfs de vrijetijdsbesteding een dringend probleem is geworden. Want de mensen vullen hun vrije tijd niet met culturele bezigheden, ze gaan zich gewoon in hun auto zitten vervelen. De mentaliteit is niet veranderd.

A Daar kan men intellectuelen en schrijvers mede voor verantwoordelijk stellen.

He Intellectuelen en schrijvers kunnen deze mentaliteit niet veranderen, want ze maken deel uit van die mentaliteit. Ze zitten ook met het probleem: wat met onze vrije tijd? En dan gaan ze dik zitten doen over de erbarmelijke wereldsituatie. Maar zolang ik niet met zekerheid weet wat goed is en wat waar blijf ik het liefst eenvoudig en bescheiden.

Fa We moeten inderdaad uitkijken. Looft God en houdt uw kruid droog.

He En ieder voor zich en God voor ons allen.

Fa Wat ons overigens niet belet prachtige initiatieven te nemen. Weet u dat wij regelmatig tochtjes organiseren, per autobus, voor invalide ouderlingen?

A Nee maar!

He Dat is liefdadigheid, en van liefdadigheid zegt men wel eens dat ze besmet is, een hobby voor oude juffrouwen maar, en noblesse oblige, wij doen tenslotte iets concreet, met onmiddellijk effect. En weet u dat Hans Plomp, die naar men zegt vreselijk cynische schrijver, twee maal per week verkeers-brigadier is?

A Nee maar!

Fa Wat ons interesseert zijn de toestanden van het dagelijks leven.

He Wel probeer ik de mensen uit hun comfortabele zit omhoog te krijgen, dat confronteert hen met zichzelf, dat dwingt hen tot het maken van een keuze.

A Wat dus toch een geëngageerd standpunt is.

He Ja. Alleen praat ik niet over Vietnam of Biafra maar over een situatie die ik kan overzien. En een van de dingen die ik erg duidelijk kan overzien is dat ultra links of extreem rechts één pot nat is. Men wordt gebeten door de hond of door de kat. Dat is inherent aan het menselijk bestel. Ik heb er niks op tegen dat men het Amerikaans optreden in Vietnam misdadig vindt, een schandaal, dat zal wel zijn, maar dan moet men er toch wel bij zetten dat ook de Noordvietnamezen misdaden tegen de mensheid begaan. En het doet helemaal niets ter zake dat voor elke Noordvietnamese moord de Amerikanen er enkele duizenden plegen. Dat is geen morele kwestie, dat is een kwestie van industriële ontwikkeling en potentie. En alles wat schrijvers er van uit hun comfortabel zitje over vertellen is gezeik. Vrijblijvende heldhaftigheid. Als het ze werkelijk zo aangrijpt dat ze er dan heentrekken. Ik wil altijd nog wel eens zien, als we zelf in een situatie zouden komen te staan als in Tsjecho-Slovakije bij voorbeeld, welke schrijvers dan nog positie zullen durven kiezen. Ik zou wel eens willen weten hoe ikzelf zou reageren. Of ik de moed zou kunnen opbrengen nog iets te schrijven als ik weet dat het me twintig jaar gevangenisstraf kan kosten.

A Voorlopig geen risico. Als u dus van uit deze veiligheid aan dit alles, tot lering van collega-schrijvers, teerbemide lezers of beklagenswaardige Vlamingen nog iets toe te voegen hebt, doe het dan zonder angst.

He Nou, ik dacht dat met dit interview alles wel gezegd was wat gezegd moest worden.

Fa Die oren heeft om te horen die hore...

Bernard Kemp

Werd te Hamont (Limburg) geboren in 1926.

Begon, als criticus, te publiceren onder zijn echte naam Bernard Frans Van Vlierden, in het maandblad 'Streven', en schrijft en publiceert nu nog onder die naam zijn meer wetenschappelijk gerichte literaire studies, zoals Willem Elsschot - Gerard Walschap - Gezelles onacht - De Romankunst van Filip de Pillecyn - Albert Van Hoogenbemt - Guido Gezelle tegenover het Dichterschap.

Onder het pseudoniem Bernard Kamp verzorgt hij de wekelijkse boekbespreking in 'De Standaard', is criticus bij de BRT, en publiceerde romans en toneel:

Het laatste spel (1957);
De dioskuren (1959);
De kater van Orfeus (1960);
De glimlachende God (1965);

Toneel:

De Deur;
De duivel en de non, modern mirakelspel.

Is redacteur van Dietsche Warande en Belfort, Roeping/Raam, Streven, Vlaanderen, Jeugd en Cultuur, Gezelle-kroniek.

Is secretaris van de Scriptorum Catholici, voorzitter van het Algemeen Nederlands Verbond Brussel, lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (Leiden), beheerder van het Kunst- en Cultuurverbond (Brussel) en co-leider van de reeks schooluitgaven 'Caleidoscoop der Nederlandse Letteren'.

Vertaalde werk van Gabriel Marcel en François Billeldoux.

Ontving reeds de

Prijs van de provincie Brabant voor 'Het laatste spel';

Matthias-Kemp-prijs voor 'De Dioskuren';

Prijs der Vlaamse Provinciën voor 'De Deur';

Dr. Jules Persijnprijs voor ‘De romankunst van F. de Pillecijn’;

O.K. de Laey-prijs voor de beste doctorale dissertatie ‘Guido Gezelle tegenover het dichterschap’.

Van zijn romans verschenen Duitse vertalingen.

A Kan de hedendaagse literatuur ons iets leren over de maatschappij waarin we leven?

K Dat is in feite een dubbelzinnige vraag. Ze lijkt te suggereren dat het een der voornaamste taken van de literatuur zou zijn ons te informeren over een bepaalde maatschappij, in casu zelfs de ‘onze’. Het ligt wel voor de hand dat de literatuur een belangrijke en onvervangbare bron van inlichtingen is voor een bepaalde periode, en in die zin is de literairhistorie een belangrijke hulpwetenschap van de geschiedenis. De literatuur komt dan voor als ‘literaire bron’. Zulk gebruik echter van de literatuur is wel erg tweedehands: zo kan men ook een kaaksbeen onderzoeken op zijn leeftijd, om misschien de beschavingsgeschiedenis van de mens enkele honderdduizend jaar op te schuiven, maar het is wel aangenomen dat dit kaaksbeen eigenlijk tot iets anders diende dan om de paleontoloog een tijdsbepaling aan de hand te doen. Het diende namelijk om te eten, en misschien zelfs nog om te grijpen. Als men literatuur tracht te benaderen langs de eigenlijke weg, namelijk als literatuur, dan ziet men in, dat elke sociologische informatie die ze zou kunnen verstrekken erg boeiend en belangrijk kan zijn, maar dat literatuur daar eigenlijk niet voor gemaakt wordt. Er werd mij door een tijdschrift een tijdje geleden gevraagd een bijdrage te leveren over de aspecten van de maatschappij die aan bod zouden komen in de moderne Vlaamse roman, en ik ben me nog altijd aan het afvragen of ik op dit voorstel kan ingaan, met name of deze voorstelling van zaken enige literaire zin kan hebben. De vraagstelling lijkt me te dateren uit een periode - die van het sociale realisme namelijk en ten dele die van het naturalisme - waarin de roman inderdaad meende een verslag te moeten en te kunnen zijn van een bepaald type van maatschappij. De roman was wellicht voor Zola en anderen een soort experimentele sociologie. De realistische roman kan

daarom ook een interessante bron van inlichtingen zijn voor de socioloog, maar daarmee is slechts iets gezegd over een bepaalde periode van de romanontwikkeling.

A Is de moderne roman dan sociologisch gezien onbelangrijk?

K Ik wil helemaal niet beweren dat de roman sociologisch niet belangrijk zou zijn, maar dan moet hij niet alleen zo maar gehanteerd worden als inlichtingsbron, die vooral door datgene wat ze meedeelt - de inhoud van de roman dus - voor de socioloog interessant zou zijn. De eigenlijke vraag die zou dienen gesteld te worden lijkt mij deze te zijn: wat leert de positie van de hedendaagse romanschrijver over de maatschappij van vandaag? Dan gaat een hele wereld open, dan ook zijn we van de onbehaaglijke indruk verlost dat we in een oneigenlijke en vervalsende zin over literatuur praten, en dan zitten we ook onmiddellijk in de kern van het onderwerp. Dan blijkt o.m. al onmiddellijk, dat de positie van de schrijver in de maatschappij een grondige wijziging heeft ondergaan, en dat daaruit wel verregaande conclusies kunnen getrokken worden i.v.m. het functioneren van die maatschappij. Er zou alras blijken dat de schrijver een spontaan en vanzelfsprekend contact met zijn medemensen heeft verloren, dat zijn kunstwerk daarom ook niet meer als mededeling, laat staan als 'boodschap' aan de mensen kan overkomen, en dat hij precies in een moeizame worsteling met het eigen medium gevangen zit. De literatuur zou blijken op de eerste plaats begaan te zijn met zichzelf, in het licht van een volstreekte communicatiestoornis. De positie van de schrijver in de moderne maatschappij zou blijken typisch te zijn voor de moeizame en problematische relatie van het individu met de maatschappij die steeds dictatorialer optreedt tegenover het individu. Wat men de moderne literatuur verwijt, nl. haar ver doorgedreven individualisme en solipsisme, zou voorkomen als de uitdrukking zelf van een der belangrijkste problemen van de dag, hoe het individu nog een kans te geven in de opdringerige consumptiemaatschappij van vandaag. Dit lijkt me wel een belangrijke vraag, te meer als men constateert dat ze zowel geldig is voor de maatschappij van het marxistisch-leninistische type als voor de maatschappij van het reformistisch-kapitalistische type. De

kunstenaar wordt zowel in Moskou en Praag als in Madrid, Athene en Washington tot toetssteen en steen des aanstoets van de maatschappij, niet zozeer om een programma dat hij zou verdedigen, maar eenvoudig door zijn manier van bestaan, zijn besliste manier om zichzelf te zijn.

A Kan de positie van de schrijver in de huidige maatschappij ook niet uitgelegd worden, althans ten dele, als een gevolg van zijn angst voor het engagement, angst voor de actualiteit, die wel zal voortvloeien uit een gevoel van machteloosheid?

K Is het wel angst voor het engagement, of is het eenvoudig een zuiverder bewustzijn van wat schrijven betekent voor de mensen? Ik wil niet beweren dat elk engagement machteloos en dus nutteloos zou zijn: de rol van de schrijvers in de beroering zowel te Praag als te Athene lijkt mij, niettegenstaande hun voorlopige machteloosheid, enorm te zijn. En slechts schijnbaar zijn deze twee voorbeelden tegenstrijdig. In beide gevallen gaat het om een verzet tegen een autoritair regime, waarvan het ene duidelijk fascistisch is, en het andere, niettegenstaande marxistische inspiratie, in feite ook dictatoriaal en doctrinair optreedt. In beide gevallen zijn het 'linkse' auteurs, die in naam van de vrijheid en de waarde van het individu, in verzet komen tegen een verpletterende staatsmachine. Let wel, dit engagement - en het is het engagement dat het meeste resultaten heeft afgeworpen in deze tijd en dus ook juist aan specifieke noden van deze tijd beantwoordt - geldt precies de verdediging van de waarde van de menselijke persoon. Het 'engagement' van deze auteurs werd hen als het ware door de omstandigheden in eigen land opgedrongen, maar het is duidelijk verwant aan de stromingen die ook elders en onder meer bij ons aan bod komen, met name de eigen waarde van het persoonlijk leven en het persoonlijk beleven, de voorrang van de mens op de maatschappij. Wat echter ginds engagement werd, wordt hier nogal geredelijk gebrandmerkt als marginaal leven en onproductief isolement. Het grootste verschil lijkt mij echter 'slechts' te zijn, dat de omstandigheden het engagement bepalen en uitlokken, dat een engagement nauwelijks principieel kan zijn, maar in bepaalde omstandigheden onontkoombaar. Ik geloof echt niet dat de schrijver van

vandaag op zoek is naar allerhande mogelijke vormen van engagement, maar dat hij als de nood dringt er ook niet voor zal terugschrikken om zich te engageren.

Engagement is dus wel geen vals probleem voor de auteur, maar vaak wordt de vraag slecht gesteld omdat van het engagement een noodzakelijk en principiële zaak wordt gemaakt.

A Niet noodzakelijk, neen, maar toch stel ik me wel de vraag of de niet geëngageerde auteur zich niet afsluit - niet meer in een ivoren toren maar in een soort synthetische en kiemvrije cel - en de literatuur beoefent als een luxe, een vrijblijvend spel.

K Zoals u de vraag stelt suggereert ze al een oordeel, uw vraag houdt een oordeel in, en is daarom niet zuiver gesteld. Ze lijkt namelijk te impliceren dat de kunstenaar zich op zichzelf terugplooit in de heerlijkheid van het artistieke isolement, dat dan een gemakkelijke verwijzing inhoudt naar de ivorentoren-mentaliteit van vroegere esthetische clubjes en kapelletjes. Indien beide dingen, de afzondering van de auteur en het vrijblijvend spel, identiek zijn, dan heeft u gelijk en dan mag u een negatief antwoord in uw vraag suggereren. Maar dat zou erg lijken op een *petitio principii*: u acht dan namelijk als bewezen wat nog bewezen dient te worden. Wat ik daarnet zei over het isolement van de moderne kunstenaar lijkt mij immers toch van een andere orde te zijn dan de status-cultus in een ivoren-toren. De uitlating van Horatius, als ik me niet vergis, ‘*odi profanum vulgus et arceo*’ laat een duidelijk misprijzen blijken van de individualistische epicurist voor het gemeen. Deze opvatting van het individu tegenover de maatschappij wordt nu wel, naar ik wil aannemen, globaal verworpen. En er zal dus wel iets anders aan de orde zijn wanneer de hedendaagse kunstenaar zich isoleert, nl. geen artistieke zelfheerlijkheid, maar een lijden aan onoverkomelijke communicatiestoornis. Het isolement van de kunstenaar-nu zou ik in wezen on-artistiek willen noemen, in tegenstelling met de vroegere dandy (al kondigt de dandy in zijn artistieke machteloosheid vaak reeds het hedendaagse onmachtsgedoe aan). Hierin is zijn houding on-artistiek, dat hij precies het wezen en het bestaan zelf van zijn kunst in vraag stelt. Dit is geen zelfheerlijk moment maar een crisismoment. Er is de vereenzaming van de

romantische arend ergens op een hoge rots, maar er is ook de vereenzaming van de wolf, die de horde verlaat om te sterven, of om zijn wonden te likken (de andere wolven mogen het immers niet weten, ze zouden hem verslinden). Er is ook de eenzaamheid van Malpertuus en van Odusseus. Ik wil maar zeggen, er zijn duizend soorten van eenzaamheid, waaronder er slechts enkele iets te maken hebben met zelfheerlijkheid, en dan nog maar per vergissing: zelfheerlijkheid is nauwelijks verenigbaar met terugtrekken in de eenzaamheid, behalve misschien voor de toornige Achilleus. Indien de kunstenaar van vandaag met zijn eigen eenzaamheid opgescheept zit, dan heeft dit minder te maken met een eigengereide keuze dan met een door de maatschappelijke kontekst opgedrongen situatie. Prachtig wordt deze situatie uitgedrukt in Gezelles gedicht ‘Gij badt op enen berg alleen’: uit het gevoel van reddeloze verlorenheid ontstaat het heimwee naar een zinvolle eenzaamheid.

A Het kan waarschijnlijk vanuit deze optiek verklaard worden dat uw oudste werk ‘Het laatste spel’, meer geëngageerd was dan uw later werk?

K Zou het meer geëngageerd zijn? Ik wil aannemen dat het geëngageerd is, het heeft te maken met de uitkomstloze situatie van vele mensen in de jongste oorlog, en kan aangezien worden als een pleidooi voor vrede en dus voor verzoening. In de bewuste sfeer was dat ongetwijfeld zo, en de toenmalige kritiek heeft dit aspect van het werk vooral beklemtoond, ik durf zelfs niet zeggen ten onrechte. Maar daarbij bleek dan toch ook dat dezelfde kritiek minder oog had voor de toch wel experimentele structuur van die roman en, voorzover ze daar wel oog voor had, bleek die structuur te speels te zijn. Dat is de paradox: mijn ‘meest geëngageerde’ werk was ook ‘te speels’, ‘te virtuoos’. Engagement werd toegejuicht, virtuositeit nauwelijks verholten afgekeurd. Het gekke van de situatie is: voor mij was er geen enkele spanning tussen het engagement en de zogenaamde virtuositeit, ze waren namelijk hetzelfde! De zogenaamde virtuose compositie had regelrecht te maken met de onmacht om een verhaal te vertellen, met de moeizame poging om door middel van een verhaal het eigen verleden

(voor elk der personages maar ook voor het hoofdpersonage) in handen te nemen en meester te worden. Het engagement bestond in de poging om het verleden te integreren en de remming die ervan uitging op te heffen, de zgn. virtuositeit was precies de vier-, eigenlijk vijfmaal hernieuwde poging om dit door middel van het verhaal te doen. Engagement en artistieke moderniteit gingen niet alleen hand in hand, ze waren voor mij toen, zoals ik het nu poog te formuleren, één en hetzelfde. Ik zou dezelfde beschouwing, of tenminste een gelijkaardige, kunnen wijden aan 'De Dioskuren', 'De kater van Orfeus' en 'zelfs' (!) aan 'De glimlachende God'. Voor dit laatste enkele voorbeelden: is het geen engagement wanneer een aantal wantoestanden in de hedendaagse maatschappij, omkoopbaarheid van ambtenaren, machtsmisbruik van het kapitaal, enz. aan de kaak gesteld worden? Is het geen engagement, wanneer de hoofdpersoon in de oorlog (het is in de roman de Koreaoorlog om de chronologie, maar het werd geschreven in de marge van de Vietnamoorlog) tot het inzicht komt, dat die aan de overzijde van het front niet zo maar à priori de slechte zijn? Maar dit gezegd zijnde wil ik aannemen dat het eigenlijke engagement voor mij dieper ligt, met name de poging om de maatschappij van vandaag, niettegenstaande het de kunstenaar opgedrongen isolement, nog wel in een brede synthetische roman gestalte te geven. Mijn eigenlijk engagement was de vorm zelf van de roman, zoals overigens ook van mijn vorige romans. Ik zeg niet dat een schrijver nooit tweemaal of tienmaal eenzelfde formule mag hanteren, indrukwekkende oeuvres werden op zulke herhaling opgebouwd (Zola-Balzac-Proust). Een enkele grondintuïtie volstond dan om een hele reeks werken gestalte te geven. Maar dit moet niet. Als nu mijn grondintuïtie eens zou zijn dat de schrijver van vandaag nu eenmaal niet anders kan dan telkens opnieuw slag te leveren met een nieuwe vorm, omdat de eigenlijke vraag zou zijn, telkens opnieuw de mogelijkheid van een vorm te onderzoeken en te proberen? Zodat ik nooit in staat zou zijn om tweemaal dezelfde vorm te hanteren? Het zou me namelijk juist om de vorm zelf te doen kunnen zijn. Ik weet het nog niet, maar ik heb wel het gevoel dat ik naar zo'n inzicht op

weg ben. In elk geval heeft elk van mijn romans zijn eigen zelfstandige en onvervreembare vorm gekregen, die in elk van die situaties de enig mogelijke en dus noodzakelijke was. Inhoudelijk is er ook wel telkens een duidelijk engagement, maar dit is bijna slechts een epifenomeen van het eigenlijk engagement, dat van het rusteloze pogen om toch telkens opnieuw vorm te geven aan iets wat blijkbaar telkens zich ook verzet tegen de vorm.

A Het vormgeven zou dus het eigenlijke engagement van de kunstenaar zijn?

K Ja, en dat is geen gemakkelijke boutade, laat staan een sofisme. Hoe men het ook keert, vormgeven is zoeken naar de zin van het bestaande, elke vormgeving is een overwinning op de absurditeit, omdat vorm inderdaad vastheid en zin is. Deze zin is niet (meer) zo evident, zodat de vorm inderdaad nauwelijks nog voor herhaling vatbaar is, en dus telkens opnieuw gevonden, d.i. gemaakt moet worden. Vorm is achterhaalbaar en (dus) niet (meer) herhaalbaar. Wat kan een schrijver nu wezenlijkers als ‘boodschap’ brengen vandaag, dan de getuigenis metterdaad, dat elke zin inderdaad niet uitgesloten is, maar dat hij ook niet gegeven is, dat hij telkens opnieuw achterhaald moet worden. Dit komt nauwelijks als een engagement of als een boodschap voor, het is inderdaad een heel discrete vorm van engagement: kijk eens, ik heb het zo geprobeerd, als jij niets beters vindt, kun je het misschien ook eens op deze manier proberen. De boodschap wordt niet meer ‘afgegeven’ laat staan uitgebazuind als in de goede humanitaristische tijd, maar wordt discreet gesuggereerd in de bijna discrete uitnodiging: probeer het zo eens. Dit lijkt weinig, heel weinig, omdat het onder meer ook de zelfheerlijkheid van de boodschapper af-wimpelt. (Er is een naïeve zelfheerlijkheid in het luidruchtige engagement, die niet hoeft onder te doen voor de zelfheerlijkheid van de ivoren toren). Het is weinig, maar dit weinige beantwoordt precies aan de moeizaamheid waarmee voortaan nog enige zin kan worden geopenbaard in het kunstwerk en aan de laatste ernst waarmee de mens nu met zichzelf en het bestaan wordt geconfronteerd.

A Is dat niet in tegenspraak met wat u schrijft in het slotwoord

van uw literair overzicht 1930-1960: ‘Kunst die zich van het leven en de gemeenschap afwendt, pleegt op enige afstand zelfmoord’?

K Deze zin is inderdaad gericht tegen de bekoring van zelfheerlijkheid, die in elk artistiek werk verscholen zit. Maar dat kan uiteraard niet slaan op de verbeterde poding van een aantal moderne auteurs, om het bestaan zin te geven, om het bestaan te dwingen zijn zin te openbaren. In die zin een pleidooi zien voor een gemakkelijk engagement lijkt mij verkeerd. Elke kunst die eerlijk is tegenover zichzelf is geëngageerd. En het meest voor de hand liggende engagement van vandaag lijkt mij juist om telkens opnieuw in een vormstichtende activiteit enige zin van het bestaan te onthullen. Dit lijkt mij de meest dringende dienst die de kunstenaar van nu aan de gemeenschap kan bewijzen. Het is inderdaad noodzakelijk, nu de mens wordt overspoeld en meegesleurd in de oneigenlijke en uithollende luidruchtigheid van de welvaartsmaatschappij, weer de waarde, de wel erg bedreigde waarde van de menselijke persoon te poneren. Vanuit deze herwaardering van de persoonlijkheid, die zich met name als zindragend en zinscheppend principe in de wereld beweegt, ook een nieuwe gemeenschap mogelijk te maken, die aan de krioelende en schijnbaar zinloze veelvuldigheid van de consumptiemaatschappij opnieuw zin zou geven. De maatschappij van economen en sociologen moet opnieuw een gemeenschap worden van mensen. Hoe ver dit doel ook verwijderd mag lijken, in hun worsteling met zinstichtende vormen zijn de kunstenaars, onbewust misschien, daarmee bezig. Ik zou mijn slotzin daarom nu ook willen voltooien en zeggen: een maatschappij die zich van de kunstenaar afwendt, die het de kunstenaar onmogelijk maakt zijn vormstichtende arbeid te vervullen, pleegt op enige afstand zelfmoord. Dat was zo met het Hitlerisme, later met het Stalinisme, dat zal zo zijn met elke maatschappij, ook de onze, die een heksenjacht inzet tegen haar kunstenaars. Het zuiverste voorbeeld dat de geschiedenis levert van een engagement dat niet principieel was, maar door de omstandigheden onontkoombaar werd, is dat van de grote Thomas More. Hij hekelde zijn maatschappij, maar deed het met zijn schijnbaar ontheven en gedroomde

Utopia. In zijn humor had hij reeds in de titel de onmogelijkheid van zijn ideaal verdisconteerd. Hij leefde in zijn maatschappij, speelde er een rol, ook als vriend van de koning. Sociologisch was hij als lord-kanselier een gearriveerd man. Hij voelde zich, met een aantal restricties getemperd door zijn humor, thuis in deze maatschappij. Maar de omstandigheden, nl. het machtsmisbruik van zijn grote vriend en weldoener, bracht hem ertoe, bijna tegen zijn aard in en met de schijn van verraad aan de vriendschap, publiek en koelbloedig stelling te nemen tegen zijn vriend. En dit ten koste van zijn leven. Hij werd onthoofd. Geen leven scheen zo weinig voor te bereiden op zo een dood. Engagement kiest men niet, men wordt ertoe verplicht. Het komt er maar op aan, dat men het dan niet uit de weg gaat. Dat laatste voorbeeld klinkt misschien wat hooggestemd. Maar het valt me te binnen omdat ik erover gesproken heb bij de uitreiking van de Prijs der Vlaamse Provincies voor mijn toneelspel 'De deur'. Ik zou in dat stuk de situatie willen herkennen van alles wat ik u gezegd heb over de moderne auteur. Het hoofdpersonage is een schrijver, zijn schrijven zelf ligt aan de basis van zijn later besluit zich te 'engageren' en de dood in te gaan. Hij schrijft in de eenzaamheid, in de verplichte eenzaamheid van een cel in een dictatoriaal staatje. Schijnbaar moet hij machteloos toezien hoe het ene dictatortje het andere dictatortje opvolgt. Hij bestaat niet, is vergeten. Uiteindelijk zal hij optreden, minder tegen de dan toevallig heersende dictator, maar om de méns te redden, die in dit sociaal bestel klem geraakt. Ook van dit stuk heeft men het (duidelijke) spelkarakter beklemtoond, terwijl het m.i. toch (even duidelijk) geëngageerd is. En daarmee staan wij dan weer bij het begin van ons gesprek.

Willem M. Roggeman

(*) Geboren te Brussel op 9 juli 1935.

Literair criticus bij 'Het Laatste Nieuws'.

Secretaris van het Vlaamse P.E.N.-centrum.

Bestuurslid van de Stichting voor Vertaling van Nederlands Literair Werk te Amsterdam.

Bekroond met de Dirk Martensprijs voor poëzie in 1963 en voor toneel in 1964.

Behoorde tot de redactie van het tijdschrift 'Diagram', geleid door Paul de Wispelaere.

Is thans Vlaams redacteur van het Nederlandse tijdschrift 'Kentering'.

Publikaties:

Poëzie:

Rhapsody in blue, 1957.

Een (hinder)paalwoning, 1958.

De revolte der standbeelden, 1960.

Bij wijze van schrijven, 1960.

Baudelaire verliefd, 1963.

Incunabel, 1964.

Het orakel van New York City (verschijnt voorjaar 1969).

Romans:

De centauren, 1963.

De verbeelding, 1966.

Toneel:

Kilian heeft de ogen geopend, 1964.

Vertaling:

Adam en Eva en de Stad, bloemlezing van moderne Amerikaanse poëzie, onder redactie van Luc Wenseleers.

A In uw roman ‘De Centauren’ zegt u ergens: ‘De dagen hangen mij de keel uit, ik beleef niet eens genoeg om er een roman over te schrijven.’

R Dat is toch ook zo, de meeste auteurs leven hun brave leventje, er gebeurt niets met hen. In onze hedendaagse letteren zie ik alleen Jef Geeraerts die zelf voldoende beleefd heeft om gewoon zijn autobiografie tot literatuur te kunnen maken. Ironisch bedoeld is dan ook de ondertitel ‘Een autobiografie’. Het is trouwens een poëtische roman, dus zuiver verbeeldingswerk, met enkele schaarse raakpunten in de realiteit, wat onvermijdelijk is. Maar die zin, die u zo even aanhaalde, is natuurlijk slechts een citaat, ontdaan van zijn context en dus even verraderlijk als elk citaat. Want ik zie er niet de absolute noodzaak van in voor een auteur om veel te beleven. Een schrijver is trouwens nooit een man van de daad. Hij heeft immers al zijn energie nodig om te schrijven. Want, hoe ongelooflijk het ook moge klinken, schrijven vraagt heel wat energie, dat zult u even goed weten als ik. Het schrijven is trouwens op zichzelf reeds een daad, volgens Remco Campert een daad van zelfbevestiging. Schrijven vergt de volledige inzet, de volledige energie van de schrijver. Hij kan dit normaal al niet door verplichte werkzaamheden, die hij door de structuur van onze maatschappij moet verrichten om zichzelf staande te houden. Indien de schrijver dan ook nog gaat deelnemen aan betogingen, blijft er niets meer van zijn tijd en energie over. En de maatschappij doet niets om de schrijver te helpen, integendeel. De meeste mensen zijn het er mee eens dat de schrijver een ander beroep moet vervullen dat hem in staat stelt te leven. Alsof schrijven op zichzelf nog geen voldoende zwaar beroep is. De maatschappij is tegen de schrijver, keert zich tegen hem, duldt hem slechts in het beste geval, maar zit meestal met hem in haar maag. Het is ontzettend naïef van de schrijver om voor deze maatschappij te willen opkomen.

A De schrijver moet dus volgens u buiten de gebeurtenissen blijven. Maar is dat wel mogelijk? Hij wordt toch dagelijks geconfronteerd met deze gebeurtenissen, zij het dan maar via de tv?

R Ik ben eigenlijk een hartstochtelijk tv-fan omdat ik er grote mogelijkheden in zie, ook voor de schrijver. Trouwens, wij evolueren waarschijnlijk naar een gesproken beeld-literatuur. De overbekende slogan van Marshall MacLuhan ‘The medium is the message’ wijst niet alleen op de mogelijkheden van de nieuwe media, maar vertoont een wonderlijke overeenkomst met een van de grondbeginselen van de Nieuwe Roman dat de vorm van een boek de inhoud bepaalt. Daar wil ik straks even op terugkomen.

Ik geloof dat de gewone mens nog steeds niet is aangepast aan het tv-medium. Men ondergaat nog te veel de tv, maar het moet mogelijk zijn om creatief tv te kijken, net zoals men creatief kan lezen. De tv-informatie gaat echter nog veel te vlug door de zeef van de kritiek. En de informatie, ook in de kranten, is altijd tendentius. Herinner u even wat er gebeurde bij het conflict in het Midden-Oosten. Heel onze kijk op deze tragische toestand werd bepaald door de volkomen eenzijdige informatie die we vanuit Israëlische of Israëlich-gezinde bronnen te slikken kregen. In West-Europa wordt ook voortdurend propaganda gemaakt door de Israëlische staat, wat haar goed recht is. Maar de Arabische landen zijn te slecht georganiseerd en veel te arm om er zulk een propaganda-apparaat op na te houden. Het is voor ons dus onmogelijk een objectieve visie op dit conflict te krijgen.

En datzelfde probleem doet zich nu in nog veel scherpere mate voor bij het conflict tussen Nigeria en Biafra. Haast alle berichten, die we ontvangen, komen uit bronnen in Biafra. En daar reageren we op, we onderzoeken de informatie nauwelijks en we controleren de bronnen niet. We reageren gewoon emotioneel op berichten vol hoge woorden en op gruwelbeelden op tv. En dat geeft dan natuurlijk aanleiding tot heel gekke situaties. Vergelijk eens even met wat zich in Kongo afspeelde toen Katanga zich wou losmaken. Alle informatie die we kregen was beïnvloed door de Belgische bronnen, maar de

progressieven wisten toen nog wel wat er in feite aan de hand was: een rijke provincie wou zich afscheiden van het armere gedeelte van het land. Maar wat stellen we nu vast? In Nigeria gebeurt precies hetzelfde: het rijke Biafra wil zich afscheiden van het armere gedeelte van het land - maar iedereen staat opeens aan de kant van Biafra. Ook de linkse intellectuelen. En het is toch duidelijk dat hier alleen economische belangen op het spel staan. Biafra is rijk aan petroleum. De grote trusts hebben er alle belang bij dat Biafra onafhankelijk zou worden, net zoals ze met alle middelen getracht hebben van Katanga een onafhankelijk land te maken, een land dus waar ze ongehinderd hun bedrijf zouden kunnen voortzetten. Iedereen is verontwaardigd over de rol die Engeland speelt in het conflict, maar het minste wat men kan zeggen is dat Engeland in deze zaak eerlijk optreedt: zij steunt de officiële regering van een land dat tot het Commonwealth behoort tegen de rebellen die, bewust of onbewust, ten dienste staan van zuiver Europese of Amerikaanse economische belangen. Bovendien is Biafra overwegend katholiek, en Nigeria hoofdzakelijk Mohammedaans. Ook dat is een belangrijke factor waar we rekening mee moeten houden bij het verwerken van de informatie die we krijgen. Alleen dat aspect van de zaak verklaart al veel over de rol die sinds gespeeld wordt door het voor een groot deel door katholieken gedirigeerde Rode Kruis. Dit conflict is eigenlijk een strijd tussen Frankrijk en Engeland om grondstoffen en petroleumbelangen. Frankrijk dat heimelijk wapens levert aan Biafra via de Gabon en de Niger en dat bovendien Engeland uit de E.E.G. wil houden omdat dit land de enige concurrent is die ook in aanmerking zou komen om een leidende rol in een verenigd Europa te spelen.

A Is het niet een plicht, ook van de schrijver, om duidelijk foute informatie aan te klagen? Natuurlijk alleen als hij met kennis van zaken kan spreken.

R Uiteraard kan hij dat doen, en ik geloof dat het ook zijn plicht als denkend mens is om zich te verzetten tegen deze vorm van indoctrinatie, of tegen alle andere wantoestanden, maar het is beslist niet zijn plicht als schrijver.

A U beschouwt uzelf niet als een geëngageerd auteur?

R Ik kan mij ten hoogste voor de literatuur engageren.

A Wat is literatuur volgens U?

R Literatuur is een levenswijze. Een manier van denken, een vorm van zijn, voor mij trouwens de enig mogelijke vorm van zijn. In elk boek zoekt de schrijver naar de vorm door middel van een taalconstructie. De schrijver heeft geen enkele sociale betekenis. Hij is volkomen nutteloos voor de maatschappij. Hij brengt geen enkele boodschap, heeft niets mede te delen, kan niets aantonen, kan niets bewijzen. De schrijver is geen uitbeelder van de maatschappij, van een realiteit buiten hem. Hij schept zelf een realiteit. Het gedicht, de roman, elke geschreven tekst wordt zelf een realiteit, die bestaat op zichzelf, als een object. Op het creatieve moment stemt deze realiteit van het gedicht echter overeen met de innerlijke realiteit van de auteur. Na dit moment is echter elke causaliteit tussen schepper en kunstobject opgeheven.

A En is er ook geen causaliteit tussen het object en de lezer, waarbij toch een bewustwordingsproces op gang gebracht kan worden?

R Ik geloof niet dat een kunstwerk iemand bewust kan maken van zijn toestand, of van de realiteit. De lezer wordt alleen geconfronteerd met de realiteit van het kunstwerk en deze confrontatie kan hem tot nadenken bewegen over zijn eigen innerlijke realiteit, dat wel. Maar voor het overige blijft het kunstvoorwerp een objectief en authentiek voorwerp, met een eigen realiteit, die op zichzelf reeds het bestaan van dit kunstvoorwerp rechtvaardigt.

A Ik ben akkoord met wat u zegt als u over 'kunst' voorwerpen spreekt, maar er is volgens mij een essentieel verschil tussen de beeldende kunst of de muziek en de literatuur.

R Ik weet wat u bedoelt. De schrijver maakt gebruik van woorden en woorden hebben nu eenmaal een utilitaire dimensie, zij zijn nuttig in het dagelijks gebruik. Maar men kan het woord op verschillende manieren gebruiken, en alleen wie dat ontkent zal dan ook van een schrijver eisen dat hij bijvoorbeeld standpunten gaat innemen over sociale, politieke of economische problemen. Hij moet dat, ik herhaal het, natuurlijk wel doen als denkend mens.

A Kan men het gewoon uit zijn werk houden als men er als mens door in beslag genomen wordt? Ik herinner me in ‘Kentering’ een fragment te hebben gelezen uit uw bundel ‘Het orakel van New York City’ en daarin spreekt u ook over Vietnam.

R Ja. Ik schrijf daarin: ‘Ginds en hier, in Azië, in Europa en in Amerika, en overal, overal is Vietnam.’ Eigenlijk had ik er dat vers liever uitgehouden omdat het mijn gedicht zo tijdgebonden maakt, maar ik kon niet anders.

Ik had er op dat ogenblik behoefte aan dat in mijn gedicht te verwerken en dus deed ik het, want ik heb er geen bezwaar tegen, dat er over die dingen in een gedicht of een roman geschreven wordt, ik zie het alleen niet als een plicht. Voor mij is schrijven een vak. Wij beoefenen een vak, net zoals een dokter of een ingenieur zijn vak beoefent en men kan het wereldgebeuren niet als verplichting in dat vak opnemen. Als men dat wel doet loopt men veel kans in een straatje zonder eind terecht te komen, zoals het geval was en is met het sociaal realisme dat in Rusland toch een grote mislukking is geworden. Het engagement is een vloek voor de literatuur. Het houdt de evolutie van de literatuur tegen, verstart haar.

A Kunt u een definitie geven van ‘engagement’?

R Engagement zou ik noemen het misbruiken van de literatuur voor het opzettelijk brengen van een boodschap. En ik leg hier de nadruk op het woord opzettelijk. Men brengt tegenwoordig de meest uiteenlopende schrijvers onder de noemer engagement samen, omdat men eenvoudig beweert dat ook iemand als, om een extreem voorbeeld te nemen, Courths-Mahler geëngageerd was. Geëngageerd dan in die zin dat ze door de sfeer van haar boeken of door het afwezig zijn van kritiek op de maatschappij waarin haar intriges zich afspeelden, instemde met de heersende situatie. Maar zij deed dat, waarschijnlijk, niet opzettelijk en dus kan er hier niet over engagement gesproken worden.

A Houd u, als recensent, rekening met het extra-literaire motief van vele boeken?

R Neen. Ik baseer mijn kritieken altijd op zuiver literaire maatstaven, maar ik zal de strekking van het boek wel signaleren, want ik ben van oordeel dat een boekrecensie in de eerste plaats

een informatief karakter heeft. De recensent moet een soort gids zijn voor het publiek, hij moet het helpen in de onoverzichtelijke produktie de juiste keuze te maken, en vervolgens aan de lezer, die heel dikwijls zelf niet of nog niet bekwaam is een boek goed en grondig te lezen, de bedoelingen van de schrijver verklaren. En als ik dan meteen in het boek iets ontdek, een verband of een motief, dat de auteur er slechts onbewust in heeft verwerkt, en hem daarmee dus een dienst kan bewijzen, dan voel ik me daarvoor bijzonder dankbaar.

A U spreekt van zuiver literaire maatstaven. Is het nog wel mogelijk, is het ooit mogelijk geweest, de literatuur in een vakje apart te plaatsen? Dat klinkt voor mij een beetje als iemand die ik hoorde praten over de ‘zuiver historische verklaring’, en daarmee de sociologie en de economie uit het gezichtspunt wou verwijderen, en dus tot een totaal valse conclusie kwam.

R De dichter die aan zijn schrijftafel zit staat diametraal tegenover het leven. Hoe sterker de structuur, de bewuste vormgeving van zijn gedicht, hoe persoonlijker, hoe authentieker zijn kunst wordt, maar ook hoe verder hij staat van het leven, van de natuur, van de werkelijkheid buiten hem. De dichter bouwt zich een eigen, innerlijke werkelijkheid, die eigenlijk vijandig staat tegenover de uiterlijke werkelijkheid. De literatuur kan als kiem dus een ervaring hebben, maar verraadt steeds weer die ervaring. Hoe meer de dichter afwijkt van de werkelijkheid, hoe authentieker bijgevolg zijn talent wordt. Op deze ideeën baseer ik me als ik een boek beoordeel en spreek van zuiver-literaire maatstaven. En deze ideeën vormen meteen de basis van mijn overtuiging dat de echte dichter zich niet kan engageren. Wie zich engageert komt op voor een realiteit buiten zich, erkent deze realiteit en verraadt bijgevolg de innerlijke realiteit. Bovendien is geëngageerde poëzie altijd gelegenheids-poëzie, die de actualiteit van het onderwerp niet overleeft. En tenslotte veronderstelt engagement dat men de schrijver vooraf op een voetstuk plaatst. Indien de schrijver zijn stem verheft om te protesteren tegen sommige politieke of sociale wantoestanden, dan betekent dit dat hij meent een personaliteit te zijn, wiens stem gezag heeft en een invloed uitoefent, en dan be-

zondigt hij zich aan grandioze zelfoverschatting. Een schrijver heeft in de maatschappij niets te betekenen, ik zei het al. Er zaten schrijvers met naam en gezag in het Vietnam-tribunaal van Bertrand Russell en hebben die ook maar een schijntje van een resultaat bereikt? Denkt u dat de mensen protestmarsen tegen het bombarderen van Vietnam op touw hebben gezet omdat ze ontroerd waren door protest-poëzie? Ze reageerden gewoon op de realistische gruwelbeelden die de tv hen dagelijks voorschotelde.

A Toen ik sprak over het apart houden van de literatuur dacht ik aan de nouveau-roman. Uw tweede roman, 'De Verbeelding', behoort immers tot deze strekking. Men zegt wel eens dat de NR geëngageerde literatuur is, want het feit dat hij breekt met de traditionele roman impliceert dat de NR zich ook afzet tegen de traditionele maatschappij waarin die roman bestaat.

R Zo zie ik het niet. De kritiek van de NR op de traditionele roman houdt geen rekening met buiten-literaire gegevens. In het kader van de traditionele maatschappij waarin we nu eenmaal leven geeft de NR alleen maar een andere visie op die maatschappij en de mens. In de traditionele roman zag men de personages bewegen, ze werden als het ware van uit de hoogte beschouwd, terwijl in de NR de mens centraal gesteld wordt, de kern is waar alles van uitgaat, en dus essentiëler aanwezig is dan in de traditionele roman. Ik vind het nogal ver gezocht om daar sociologische consequenties aan vast te knopen. In het onderbewuste van de auteur kan dat misschien wel een rol gespeeld hebben, maar men kan dat niet tot een programmapunt van de NR verklaren. Wat natuurlijk niet belet dat misschien sommige lezers een bepaalde NR zo zullen interpreteren, en dat betekent ook niet dat zij daarmee fout zitten. De auteur heeft nauwelijks controle op wat een lezer uit zijn boek haalt, hij schrijft als het ware een boek voor elke lezer. En dat kan ook moeilijk anders, want de authenticiteit van de schrijver groeit immers niet zozeer uit de gedachten die in een roman of in een gedicht tot uitdrukking worden gebracht, maar wel uit zijn vorm. Een gedicht bijvoorbeeld bestaat trouwens alleen maar door zijn vorm. De inhoud van elk gedicht kunnen

wij in honderden vroegere gedichten terugvinden. Alleen de vormgeving kan nieuw zijn. Alleen in de vorm kan de dichter oorspronkelijk zijn. Slechts een kleine stap verder leidt ons tot de opmerking dat het gedicht eigenlijk geen inhoud heeft tenzij zijn vorm. De nieuwe vorm is inderdaad de belangrijkste inhoud die de schrijver aan zijn werk kan meegeven.

A Leiden deze opvattingen niet tot holle vormexperimenten die gewoon een echo zijn van het feit dat de schrijver niet meer gelooft in de zin en de betekenis van zijn ‘vak’, om het met uw woord te zeggen?

R Het vormexperiment is gewoon een actueel en algemeen sociaal verschijnsel. Het loopt op literair plan parallel aan de experimenten op bijvoorbeeld medisch gebied of op het gebied van de ruimtevaart. Het is een gevolg van het feit dat we nu in een overgangstijdperk leven. We zijn op weg naar een nieuwe beschavingsvorm en dus ook naar nieuwe sociale structuren. Maar in een overgangsfase, waarin de oude waarden voorbijgestreefd zijn en de nieuwe nog niet ontdekt, kan men niet anders dan experimenteren, zoeken om te vinden.

A Of, zoals Hannah Arendt zegt: beginnen om te beginnen, dat is de wezenlijke impuls van alle revoluties. En daar is niets op tegen. Waaruit dus zou volgen dat de experimentele, zelfs cryptische dichters meer tot de revolutie zullen bijgedragen hebben dan wat men nu de geëngageerden noemt.

R Misschien wel. Een geëngageerd schrijver is, dat lijkt me toch evident, verplicht zijn schrijven verstaanbaar te maken, dus te schrijven op het peil van een massa die toch enkele decennia achterloopt. Het kan niet anders, een cryptisch engagement heeft geen zin. Daarom ook is geëngageerde literatuur altijd de meest traditionele literatuur. Maar ik ben er me bij dat alles diep van bewust dat het engagement een probleem is waar elke schrijver mee geconfronteerd wordt, een probleem dat elke schrijver voor zichzelf moet oplossen, en dat soms tragische dimensies kan aannemen, zoals bijvoorbeeld het geval was bij een man als Cesar Pavese.

A Wilde u aan dit gesprek misschien nog iets toevoegen?

R Nee, tenzij dat ik het engagement ook niet kan aanvaarden omdat ik de schrijver van geen belang vind, maar een literair

werk steeds op zichzelf beschouw. Eigenlijk ben ik voor een naamloze literatuur. Maar dat kan weer niet door de structuur van onze maatschappij waarin publiciteit en consumptie zulk een belangrijke rol spelen.

Ivo Michiels

Geboren te Mortsel bij Antwerpen in 1923.

Was lange tijd bedrijvig in de journalistiek, hoofdzakelijk als film-criticus.

Werkt nu bij uitgeverij Ontwikkeling en doceert filmscenario aan het 'Hoger Rijkstechnisch Instituut voor Toneel en Cultuurspreiding' te Brussel.

Publiceerde tot 1953 romans en verhalen waarvan hij zich thans distantieert.

Volgen dan:

1957 - Het afscheid.

1958 - Journal Brut;

1963 - Het boek Alfa;

1966 - Verhalen uit Journal Brut;

1969 - Orchis Militaris.

In 1955 schreef hij het scenario voor 'Meeuwen sterven aan de haven', de eerste Vlaamse speelfilm die internationale weerklank kreeg.

Samen met cineast Roland Verhavert (ook reeds betrokken bij 'Meeuwen...' samen met Rik Kuypers) schreef hij het scenario voor 'Het afscheid', naar zijn gelijknamige roman.

Zijn verhaal 'Albisola Mare, Savona' werd in Italië verfilmd,

Van zijn beide laatste romans verschenen Duitse vertalingen.

M Laat ik maar alvast bekennen dat de hele probleemstelling van dit interview mij een beetje verveelt, omdat ik zelf er nog zo geweldig mee in de knoei zit, nog volop bezig ben voor mezelf inzicht te verkrijgen.

A Ik ga ook niet uit van een bepaalde opvatting, en hoop gewoon door deze interviews de zaken wat helderder te zien. Om te beginnen: bij de lectuur van uw werk valt onmiddellijk het

belang op dat u hecht aan de ritus. De litanieën in 'Het boek alfa' bij voorbeeld onderstrepen dat ook.

M Een boek is een werkelijkheid die ik zo autonoom mogelijk wil zien. Het is een werkelijkheid die bestaat in en door de taal (taal en constructie, om wat vollediger te zijn), maar waarin uiteraard reminiscenties aanwezig zijn aan de realiteit rondom ons. Is het ritueel voor mij in de eerste plaats een literaire aangelegenheid - het is een *vorm* - dan heeft die vorm noodzakelijkerwijs raakpunten met de werkelijkheid, wordt al onmiddellijk een verhevigde werkelijkheid, zou ik zeggen. In 'Het boek alfa' en in 'Orchis Militaris' is die ritus soms zeer expliciet verwoord, zoals in de litanie-fragmenten bij voorbeeld, maar hij is ook wel onderhuids aanwezig, alle bladzijden zijn ervan doortrokken. Hoe meer ik in mijn boeken abstraheer, hoe meer ik poog ze tot autonome stukken creativiteit op te voeren, hoe dichter ik die werkelijkheid, gewoon vanzelf, nabij kom. Dat zie ik nu zeer duidelijk in. De werkelijkheid als een vorm-aanwezigheid die de meest verscheiden impulsen omvat en zichtbaar maakt... Is het dat obsederende in het ritueel dat mij zo fascineert? Te vergelijken met het soort bezweringsritus bij de primitieve volkeren, bij de Voodoo ook? Het zal er wel mee te maken hebben. En er zijn de psalmen, de gezangen, de litanieën in onze kerken, een ritme dat je niet meer loslaat wanneer je er eenmaal van doordrongen bent geweest. Meer het ritme blijft naverken dan de woorden, wat niet belet dat in mijn boeken de woorden zorgvuldig gekozen worden... Ik hoor de tam-tam van negerstammen. Daar zit iets geweldig dreigends in, zonder dat je de betekenis van de klanken hoeft te kennen. Iets van die dreiging klinkt door in onze kleine dagelijkse sleur van Westers burger. Familiaal, sociaal, amoreus, politiek. Onze gesprekken, ons bewegen, ons denken, één ritus. Vandaag kan ik zeggen: ik ervaar de werkelijkheid, het bestaan, als een ritueel, dag na dag wordt op dit punt mijn inzicht klaarder, maar hoe heeft dit inzicht zich voltrokken? Zal iemand mij geloven wanneer ik zeg: door mij al schrijvend zoveel mogelijk van de roman-conventies te verwijderen, de creatieve acta steeds zuiverder te stellen, mijn schrijfproblemen steeds meer te zien als uit-

sluitend een *litteraire* aangelegenheid, kortom: de (mijn) inhoud te hebben gevonden door me ondubbelzinnig te concentreren op de (mijn) vorm? Hoe ook, steeds meer spitst mijn aandacht zich toe op de ritus, al is dit dan ook maar één facet van het totale creatieve proces dat ik wil opvoeren. Mijn werkbasis schijnt aldoor smaller te worden, de creatieve ruimte erboven aldoor groter.

A Die ritus in uw boeken wordt duidelijk bepaald door godsdienstige en militaire elementen.

M Dit zijn immers, in de realiteit gezien, de twee machten die, in de verschijningsvorm waarin ze zich aan ons opdringen, zich het sterkst als een ritueel openbaren. Maar dat is niet alles. De aandacht voor het religieuze en militaire vind je reeds terug in mijn allervroegste werk, lang voor er in mij ook maar iets van dat ritus-inzicht te bespeuren viel. Toen was die thematiek het doel-zelf van mijn schrijven, de ethische boodschap waartoe ik mij nog geroepen voelde. Vandaag behoort zij hooguit tot het ruwe materiaal voor een specifiek literair gebeuren.

A U hebt een geloofscrisis doorgemaakt. Werd die crisis mede veroorzaakt door de sociale en politieke rol die de kerk in onze maatschappij speelt?

M Ja. Natuurlijk wordt elke verandering veroorzaakt door een samenbundeling van factoren. Er zijn psychische oorzaken, er is het resultaat van denkwerk, en er spelen inderdaad ook sociale overwegingen in mee. Bij mij was het vooral het feit, dat de idee van de groepsvorming me op een bepaald ogenblik heel sterk is gaan bevangen. Heel sterk. Niets is zo fanatiek, en kan zo fanatiek optreden als ‘de groep’. Hoeveel heilige oorlogen zijn er al niet gevoerd onder een religieus blazoen? Het fanatisme dat in elke groepsvorming opgesloten ligt beangstigt me geweldig. Dat was de voornaamste reden, ik heb dat trouwens ook gezegd in het interview met Maria Rosseels. Maar ik bekijk de kerk niet helemaal negatief. Het is toch wel zo dat ze op bepaalde punten veel verdiensten heeft. En dan denk ik bij voorbeeld aan een fijne figuur als Cardijn, die ontzettend veel gepresteerd heeft, en wiens grote verdienste het blijft dat hij mensen, jonge mensen die door hun opvoeding en de sfeer waarin zij leefden en dachten volledig afgesloten

waren voor enige toenadering van socialistische zijde, heeft kunnen aanspreken en hen op die wijze toch sociaal bewust heeft kunnen maken. Dat was zeer positief werk. Maar grosso modo meen ik dat de godsdiensten, en ik leg de nadruk op het meervoud, ten slotte verschrikkelijke dingen kunnen zijn, die vaak aan de basis liggen van verschrikkelijke gebeurtenissen. Wat is er allemaal niet terug te voeren tot die religieuze of semi-religieuze groepsvorming? Het Israelisch-Arabisch conflict, de Ku Klux Klan, de stammenoorlogen die immers grotendeels religieus geïnspireerd zijn. En is ook de Maocultus niet op de een of andere averechtse manier een gevaarlijke 'religie' geworden?

A In het vraaggesprek met Herman J. Claeys in 'Wat is links?' zegt u dat u schrijft zonder ook maar één utilitaire bekommernis. Gaat dergelijke houding niet sterk aanleunen bij de l'art pour l'art-theorie?

M Ik heb geen theorie. Maar het is wel mijn overtuiging dat, objectief bekeken, literatuur op zichzelf niets te maken heeft met welk politiek of sociaal engagement ook. En het verbaast me telkens weer dat die vraag voortdurend gesteld wordt aan schrijvers, en nooit aan schilders en musici. Ook schilders en musici willen en zullen als mens wel positie kiezen als het er op aankomt, maar daarvan hoeven geen sporen zijn terug te vinden in hun kunst. Niemand vraagt hen dat trouwens. Waarom eist men dan wel van de schrijver dat hij voor zijn positie-kiezen verantwoording aflegt in en door zijn werk? Deze opvatting heeft, geloof ik, niets te maken met 'l'art pour l'art'. De composities van Stockhausen of Xenakis, het plastische werk van Martial Raysse of Fontana, wàr getuigt het van politiek engagement? En toch zal iedereen toegeven dat deze mensen voor onze tijd revolutionairen zijn. Kan iemand mij de steen werpen omdat ik de plastische kunsten meet met de normen van de plastische kunsten, de muziek met de normen van de muziek, en de literatuur met de normen van de literatuur.

A Er is, volgens mij, een zeer groot verschil tussen een schilder, beeldhouwer of componist, en een schrijver: de eersten werken met kleur, vorm of klank, materiaal dat ook buiten de mens bestaat, terwijl de auteur als enige werkt met iets dat door de

mens zelf gecreëerd werd: het woord. En dat maakt de speelruimte van de schrijver veel kleiner dan die van de andere kunstenaars. Ik zou haast zeggen: dat legt hem zekere verplichtingen op.

M Er blijven rond het woord alsmaar misverstanden bestaan. Alsof het woord van de journalist of van de politicus in alle opzichten identiek zou zijn aan dat van de dichter. Men moet een duidelijk onderscheid maken tussen het bewust gebruiken van een woord, met alle consequenties van beperking daaraan verbonden, ofwel om er een literair werkstuk mee te maken, ofwel om er een meer of minder gecamoufleerd pamflet mee te schrijven. Er is een oorlog bezig in Vietnam, in Biafra. Er is het sociale onrecht in Latijns Amerika, de ellende in de ontwikkelingslanden. Dat alles schokt ons. Het schokt alle zogenaamde 'progressieven' in de rijke landen die voort moeten met het besef, vermeend of echt, dat zij gedoemd zijn om machteloos toe te zien. Maar ik zou het ongezond vinden om van hieruit, vanuit mijn comfortabele zetel, deze ellende te gebruiken om er een artistiek produkt uit te destilleren. Op die wijze brengt men immers dingen bij elkaar die niets met elkaar te maken hebben. Ik beschouw dat haast als een soort valsheid in geschrifte. Vietnam en de rest is gewoon te verschrikkelijk om het te gebruiken als transpositie-element naar iets met uitsluitend artistieke pretenties. Het is niet iets om een artistiek spel mee te spelen, hoe 'heilig' dit spel voor mij ook is. Wanneer ik er zo van overtuigd ben mij te moeten engageren, dan *doe* ik wat. Ik hang bij voorbeeld een geweer om en vertrek. Of ik kan proberen het wereldgeweten wakker te schudden, met het woord, ja, maar dan hoeft daar geen artistiek franje omheen. Dan *doe* ik aan informatie, ik predik, ik ruk ogen open, ik bezweer, ik contesteer, ik maak me kwaad, ik bedel. Maar ik bedrijf geen literatuur. Het enige wat ik wel kan doen, en dan ten volle verantwoord, is het abstracte begrip oorlog, of het abstracte begrip kwaad, of welk thema ook, zelfs een thema dat helemaal geen thema is, tot aanleiding te nemen voor een werk dat geen andere bedoeling heeft dan een creatieve prestatie te zijn, uitgevoerd op een wit blad papier en in de afzondering waar ik thuishoor.

A Ondertussen blijft het een feit dat de laatste decennia ons historisch bewustzijn is gegroeid. We hebben besef gekregen van onze sociale verantwoordelijkheid. En vooral: we hebben God het werk uit de handen genomen, we willen ons eigen lot regelen. Dat moet toch een invloed uitoefenen op de functie van de schrijver?

M Dat zal wel. Zeker op zijn houding als sociaal wezen. Misschien ook op wat hij schrijft, maar pas wanneer hij voldoende heeft leren beseffen dat het hele complex van zijn creatieve inzichten moet omgeworpen worden. Dat in de eerste plaats de *manier* moet veranderen. Wat zou dat voor een verandering zijn, nu wij zogenaamd God het werk uit de handen hebben genomen, indien we alleen maar wat nieuwe bla-bla verkochten op een oud wijsje? De vormen moeten veranderen, onze denk-*wijze* moet veranderen, anders is er niets gebeurd, niets gegroeid, is van een gewijzigd historisch bewustzijn geen invloed uitgegaan. Dit geldt vandaag voor alle gebieden van het geestesleven. Ook voor de politiek, op kleine zowel als op grote schaal. ‘La tâche essentielle de l'Europe’, zegt Louis Armand, ‘est de donner à la démocratie de *nouvelles formes*. Peut-être, un jour, y aura-t-il une sorte de gouvernement mondial, mais il est sûr qu'il ne pourra pas ressembler à celui de Louis XIV’. En nu moet ik maar heel bescheiden zijn: niet altijd heb ik daar zo over gedacht. Toen ik mijn eerste werkjes schreef meende ik ook dat schrijven en scheppen uitsluitend een kwestie van nobele ethiek was.

A Dat was de periode waarin u, zoals Paul De Wispelaere zegt, ‘meer mens was’.

M Och, ik weet wat De Wispelaere bedoelt en in wat hij bedoelt heeft hij gelijk. Ik zal er, als mens met besef van mijn sociale verantwoordelijkheid, beslist niet aan denken verstek te laten gaan wanneer er op mij beroep wordt gedaan, ik zal niet weigeren positie te kiezen als mens, maar de aandrift tot schrijven is gewoon niet meer van ethische aard. Nu kunt u opwerpen dat ik in mijn boeken, vooral in ‘Orchis Militaris’, toch positie kies, en dat is inderdaad zo. Het is zelfs zozeer waar dat momenteel dit verschijnsel mijzelf nog niet helemaal duidelijk is. Waarschijnlijk omdat de boeken die ik thans

schrijf slechts een fase betekenen in het proces van ontwikkeling dat maar langzaam voortschrijdt. En dat er nog een afstand blijft bestaan tussen datgene wat ik weet en datgene wat ik doe, doen kàn. Zo weet ik dat de betekenis van de ‘creative act’ in de literatuur volkomen onafhankelijk is van de inhoud. Maar tegelijk is er een inhoud die als het ware aan mij kleeft, waar ik (voorlopig?) niet van los kan. Ik zou het zo kunnen stellen dat, zo er een engagement aanwezig is, dit uitsluitend in de keuze van het thema ligt. Eens de keuze gedaan wordt enkel nog gehoorzaamd aan artistieke impulsen. Het thema is dan niet meer dan matière voor de creatieve act, los van welkdanige ethische of pamflettaire aanvechting ook. Maar dan gebeurt het curieuse: daar ik het thema (dus uiteraard al een stukje engagement doordat het een *keuze* is) zo goed ken, het door het stellen van de creatieve act steeds verder uitdiep in alle mogelijke richtingen, doet het resultaat van mijn in wezen abstracte werkwijze zich aan de lezer voor als een volkomen geëngageerd boek. En toch voldoet deze uitleg mij niet. Ik zei al dat mijn huidige thema's reeds zijn terug te vinden in mijn vroegste werk. Welnu, laatst deed ik een merkwaardige ontdekking. In een boek dat ik twintig jaar geleden heb geschreven, en dat ik sedertdien niet meer in handen heb gehad, lees ik plots een passus - o, zeer schuchter en onvoldragen nog - gesteld in litanie-vorm. Niemand kon hierover meer verrast zijn dan ikzelf. Bewijst dit iets? Ik weet het niet. Misschien bestaat er zoiets als *mijn* specifieke vorm-aanwezigheid in de tijd, in het pandje tijd en ruimte waarin ik 45 jaar geleden ben opgedoken. En ligt het wonder juist hierin dat, naarmate ik *mijn*-vorm-aanwezigheid verder exploreer, er een beweging van toenadering ontstaat, mijn vorm-gezicht aldoor nauwkeuriger komt passen op het vorm-gezicht van de tijd waarin ik leef, van de werkelijkheid die mij omringt. En daar de vorm meteen ook de inhoud is, zou de conclusie voor de hand kunnen liggen. Er zou dan in mij zoiets bestaan als een impuls dat naar synthese zoekt, synthese van taal, constructie, en datgene wat men misschien toch engagement moet noemen, zijnde de drie elementen die samen het totaalbeeld van mijn werk uitmaken. Maar sorry, dit is allemaal zo persoonlijk en

technisch, het zal wel niemand interesseren.

A U sprak daarnet over pamflettaire bedoelingen. Het pamflet kan toch literaire waarde hebben. Of niet?

M Neen. Het pamflet kan wel een zekere verbale of rethorische waarde hebben, er zijn beruchte pamfletten, maar dat is niet wat ik een literaire waarde zou noemen. Wat ik nu zeg klinkt misschien nogal op de spits gedreven, maar voor mij ligt de literaire waarde van een roman enkel in de mate waarin die roman het genre voortzet, of er tenminste iets aan toevoegt, hoe bescheiden ook. Of het gewoon wijzigt.

A Hebben de boeken van Zola of Balzac het genre voortgezet?

M Het is natuurlijk onrechtvaardig de roman van de 19-de eeuw te onderwerpen aan de wetten van de 20-ste eeuw, maar toch geloof ik dat veel romans uit die periode dat gedaan hebben. Het is niet toevallig dat het werk van Joyce verwijst naar Laurence Stern, en dat iemand als Lewis Carroll nog doorwerkt in deze tijd. Ik wil niet verhelen dat ik, telkens wanneer ik nog de gelegenheid heb om rustig wat te lezen, met voorliefde teruggrijp naar auteurs uit de 19-de eeuw, naar Jean Paul, Theodor Fontane, ook Zola en Balzac, ook Flaubert. Om maar enkele namen te noemen.

A Zoals u zei: wat Zola en vele anderen deden had literaire betekenis, en het oefende daarenboven een zeker effect uit op de maatschappij waarin ze schreven. Kan men een dergelijk effect nu nog bereiken?

M Ik denk van niet, en wel om verschillende redenen. In de tijd van Zola was het geschreven woord het enige communicatiemiddel. Binnen het geschreven woord was de fabel een van de meest ingrijpende middelen om een zo ruim mogelijk publiek tot bewogenheid te brengen. Maar vandaag is de rol van de fabel voor een belangrijk deel overgenomen door de film en wordt de sociale aanklacht uitgeoefend door de reportage, vooral de tv-reportage. Wij beschikken nu over media die de mens politiek en emotioneel veel sterker kunnen aanspreken dan het geschreven woord. De roman is, in een gewijzigde maatschappij, een andere roman geworden. Trouwens, ik geloof niet dat het woord van Bertold Brecht, dat de kunst de macht bezit om de wereld te veranderen, waar is. De kunst

bezit die macht niet. En het is trouwens ook haar taak niet. Daarnaast geloof ik wel dat de kunstenaar - voor zover dit uitgeholde woord nog kan gebruikt worden - door zijn marginale sociale positie als het ware vanzelf gedwongen wordt tot revolte. En met zijn sociale revolte, als mens, zal zijn esthetische revolte, als schrijver, parallel lopen.

A Door de evolutie van de maatschappij is de taak van de schrijver dus steeds beperkter geworden. Wat blijft hem nog te doen?

M Ik zie de taak van het boek, of van het gecreëerde object in het algemeen, in het in stand houden van een soort heilige nutteloosheid. En precies in die nutteloosheid ligt reeds de revolte opgesloten, het gebaar van vrij zijn - en, hoe paradoxaal het ook mag klinken, ook de zin. Want het heeft zin, in een maatschappij van superieure boekhouders die volledig op efficiëntie is afgestemd, nog iets nutteloos te presteren. Of althans iets dat nutteloos *schijnt* voor wie het nut niet verder draagt dan een volgend Hiroshima, een goed anti-vriesmiddel en een podium op het Forum.

A Is er misschien nog iets dat hier niet aan bod is gekomen maar dat toch belangrijk is om uw visie op het probleem te verklaren?

M Liefst zou ik vragen: vergeet alles wat ik gezegd heb, want, wie weet, misschien moet ik straks weer iets wijzigen aan mijn standpunt. Of misschien zie ik straks alles zo helder dat ik aan één woord genoeg heb, of ik weet helemaal niets meer en doe gewoon voort, schrijven en zoeken tot op mijn honderden-zevende jaar en dan komt een dag een man naar me toe en vraagt naar mijn mening over engagement en zo en ik zeg dat die hele probleemstelling mij een beetje verveelt want dat ikzelf er nog zo geweldig mee in de knoei zit, nog volop bezig ben voor mezelf inzicht te verkrijgen. Maar dat zal wel niet kunnen, dat vergeten bedoel ik. Want dan hebt u immers geen interview.

Hubert Lampo

Geboren op 1.9.1920.

Was gedurende lange tijd redacteur voor literatuur en toneel bij de Antwerpse krant 'De Volksgazet' en redactie-secretaris bij het NVT. Is kunstcriticus bij de BRT. Kreeg de Belgische Staatsprijs voor proza in 1963 voor zijn roman: 'De komst van Joachim Stiller'. Werd uitgenodigd om het Nederlandse Boekenweekgeschenk 1969 te schrijven - de eerste maal dat deze opdracht aan een Vlaams auteur werd gegeven.

Publikaties:

Romans en novellen:

- Don Juan en de laatste Nimf (1943);
- Hélène Defraye (1945);
- Triptiek van de onvervulde liefde (1947);
- De ruiter op de wolken (1948);
- Idomeneia en de kentaur (samen met B.V. Eysselsteyn) (1951);
- De Belofte aan Rachel (1952);
- Terugkeer naar Atlantis (1953);
- De duivel en de maagd (1957);
- De komst van Joachim Stiller;
- Dochters van Lemurië;
- De heks en de archeoloog (1967);
- De Goden moeten hun Getal hebben (1969).

Studies en essays:

- De jeugd als inspiratiebron (1943);
- De roman van een roman (1953);
- Toen Herakles spitte en Kirke spon (1957);
- De Draad van Ariadne;
- De Ring van Möbius.

Vertaalde verder romans (o.m. Alain-Fournier en F. Sagan) en toneelwerken.

A 'Alles gaat eenieder aan, onherroepelijk', zegt Benjamin in 'De Belofte aan Rachel'. Dat is iets waar we het allemaal mee eens zijn, of zouden moeten zijn. Trouwens, in zijn boek 'Oorlogsmisdaden in Vietnam' herinnert Bertrand Russell er ergens aan dat het argument van vele Duitsers dat hun protest toch niets aan de situatie zou veranderd hebben, door de tribunalen niet als geldig aanvaard werd. Wat betekent dat voor een schrijver?

L Inderdaad, alles gaat iedereen aan. Ik meen het, net als Benjamin. Doch wel is het zo dat Benjamin zich, wanneer het er op aankwam zijn verantwoordelijkheid op te nemen, in een uitzonderlijk gunstige positie bevond. Hij was de broeder van Jozef, de almachtige kanselier van de farao, die ook in hem, naaste verwant van zijn hoogste ambtenaar, een zeker vertrouwen koestert. Benjamin staat derhalve temidden van de de gebeurtenissen van zijn tijd. Het strookt niet met zijn karakter voor *éminence grise* te spelen. Hij is daarentegen Josefs grootste tegenstander. Maar niettemin kan hij iets doen. Hij zal herhaaldelijk invloed uitoefenen op de ergens toch aan zijn almacht twijfelende dictator. Zijn bijzondere positie zou ik mogelijk kunnen vergelijken met die van een hypothetische broer van Hitler, Stalin, Franco, Peron, Mussolini, enz., allesbehalve een aanhanger van het regime, doch door de banden des bloeds soms in de gelegenheid gesteld om de machtsdrang van de potentaat even af te remmen. Er hebben beslist dergelijke figuren bestaan: ik denk aan de man die Himmler regelmatig met massages behandelde en er gebruik van maakte om een dolzinnig plan in verband met de deportatie van het ganse Nederlandse volk naar het Oosten te dwarsbomen. Laten we hopen dat ook André Malraux, malgré tout, wel eens een stommeit van le général zal geneutraliseerd hebben. Hopen, zeg ik. Maar kan een schrijver het wereldgebeuren beïnvloeden? Het is mogelijk. Ik herinner mij, dat een Steinbeck in de late jaren 40, door zijn reportage over een reis door de Sovjetunie wel enigermate de toenmalige, uitzonderlijk gevaarlijke anti-Russische ketze een flinke knauw toebreacht. Het bewustzijn, dat de Amerikaanse rassendiscriminatie iets afschuwelijks is, werd ongetwijfeld voor een behoorlijk part door roman-

ciers bij het publiek ‘ingeplant’. Aldus bekeken kan de schrijver ongetwijfeld iets doen om de wereld wat properder en wat bewoonbaarder te maken. Het lijkt mij echter noodzakelijk dat het een schrijver betreft, wiens stem reeds een ontzaglijke weerklank heeft of die, bij voorkeur van een wereldtaal gebruik makend, over het nodige talent beschikt om onmiddellijk met een intens-geëngageerd boek bij honderdduizenden gehoor te vinden.

A Het kan niet op wereldschaal, maar misschien dan toch binnen onze eigen landsgrenzen? Nochtans schreef u, in ‘De Draad van Ariadne’: ‘Nooit heb ik de argeloze illusie gekoesterd als auteur ook maar de geringste invloed op het bestel van deze wereld te kunnen uitoefenen.’

L Auteurs van universeel formaat kunnen, zoals ik zei, een invloed op de bewustwording van de mensheid uitoefenen. Wat mij zelf betreft, ik stel mij niet voor een dergelijke unieke boodschap te kunnen brengen. Wij moeten alleen doen wat wij menen te moeten en kunnen doen. Als louter navelkijkerij belangrijk was voor mezelf, dan zou ik mij niet generen om mij in die navelkijkerij te verdiepen. Het is best mogelijk dat ik ook dan mijn publiek niet verliezen zou. Oprechte zelf analyse schijnt nog steeds meer vertrouwen op te wekken dan het bij velen dan nog hypocriete of opportunistische aanhaken bij de headlines van het wereldnieuws. Dit laatste noemt men geëngageerde literatuur, doch eigenlijk is er helemaal niets geëngageerds aan. Er is minder moed toe nodig om platonisch de partij der revolterende koloniale volkeren te kiezen dan om eerlijk te onderzoeken wie men als mens zelf is op de weg tussen stations geboorte en dood.

A Stations geboorte en dood, dat suggereert een voor en na, en dan zitten we meteen in een magisch-realistische sfeer. En al hebt u dikwijls het standpunt verdedigd dat het magisch-realisme geen vorm van evasie is, toch begrijp ik niet hoe in dat klimaat een man kan leven die met ontelbare spijkers vastgenageld ligt aan de realiteit van ieder werkdag, die revolteert tegen het leven waartoe hij o.m. door politieke, sociale en economische factoren gedwongen wordt.

L Volgens mij spruit een dergelijke vraag voort uit een conven-

tioneel gedachtenpatroon. Door sommige fatsoenlijkheidsrakkers wordt ons voorgehouden dat het niet netjes is al te zeer op het sexuele comportsment van de mens te insisteren. Hieraan vegen tegenwoordig alle schrijvers, ook overtuigde gelovigen, grandioos hun pollevieën. Nochtans blijken daarentegen velen onder ons er vaak toe bereid zich gewillig door de vogelverschrikker van de sociale verantwoordelijkheid van de schrijver te laten intimideren. Ieder van ons wordt onmiskenbaar in zekere mate door politieke, sociale en economische factoren geconditioneerd. Niets verhindert de auteur die bijzonder gevoelig is voor die dingen er zijn inspiratie uit te betrekken. Ondertussen heeft het leven zelf mij echter geleerd dat meestal geheel andere, intiem-psychische factoren en hoofdzakelijk persoonlijke ervaringen onze lotsbestemming beheersen. Dit hoeft niet rechtstreeks tot magisch-realisme te leiden. Moeilijk te achterhalen imponderabilia hebben het echter zo voorbeschikt dat egocentrische zelfverkenningen - het autobiografisch element in mijn werk is aanzienlijk! - kennelijk elementen uit het door Jung gedetecteerde collectief onbewuste voor mij losmaakten. Hierdoor kwam onopzettelijk een mythische dimensie tot stand, die ik als karakteristiek voor mijn vorm van magisch-realisme beschouw. Zij voegt een vierde dimensie toe aan de alledaagse werkelijkheid, doch hoeft niet ipso-facto een aliënatie t.o.v. de maatschappelijke werkelijkheid te betekenen. Mijn zopas voltooide roman 'De Goden moeten hun Getal hebben' speelt zich volledig in het magisch-realistisch perspectief af, doch niettemin staat het gebeuren in aanzienlijke, ja beslissende mate in het teken van een sociaal conflict en de hieruit voortspruitende werkstaking.

A Problemen als geweld, macht, dictatuur, vrijheid in politieke systemen hebben u toch heel duidelijk geïnspireerd toen u 'De Belofte aan Rachel' schreef.

L Ik was zowat 30 jaar toen ik dat boek schreef. In niet geringe mate was het voor mij een bilan van mijn jeugd. Van het ogenblik af dat zij een begrijpende blik op een krant kon werpen is mijn generatie met even intense problemen geconfronteerd geworden als de mensen die op dit ogenblik hun adolescentie of eerste maturiteitsjaren beleven. Het begon met de crisis van

1929, die voortduurde tot aan de tweede wereldoorlog. Er waren de opkomst van het nazisme in Duitsland en de consolidatie van het Italiaans fascisme. Later zagen wij van jaar tot jaar Hitlers machtshonger toenemen en hem, voorlopig ongestoord, door louter intimidatie de hand op Oostenrijk en Tsjechoslovakije leggen. Ook in eigen land stak het fascisme de kop op. Terloops dit: het Belgisch fascisme was niet in de eerste plaats een Vlaams fenomeen! Ik ben ervan overtuigd dat bv. de eerste fascistische strekkingen te Antwerpen gezocht moeten worden onder de franskiljonse burgerij, ik denk aan Hoornaert's 'Légion Nationale'. Veel Vlaamse collaborateurs waren ontevreden, soms om begrijpelijke redenen. Het verbaast mij dat er in dit land anno 1968 nog zo weinig gepraat wordt over de echte fascist, nl. de hoofdzakelijk Waalse en Brusselse handlangers van Degrelle en hun smerige rol tijdens het Ardennenoffensief. Dit stilzwijgen is een van de schandalen van het ogenblik. Weet u dat er reeds in 1914-18 een Waals activisme bestaan heeft waarover steeds barmhartig de tricolore spons is geveegd geworden? Enfin, dat is lang geleden... Voor mijn generatie was de Spaanse Burgeroorlog wat voor de huidige jongeren de gebeurtenissen in Vietnam vertegenwoordigen. In zoverre was de situatie echter dramatischer dat de huidige solidariteit-in-de-verontwaardiging ontbrak. Het hele Belgische katholicisme, van de hoogste gezagsdragers tot de laatste collegejongen in korte broek, hield het met het fascisme van Franco. Baskische priesters die aan de kant van de Republikeinen vochten en door Franco's soldeniers tegen de muur werden gezet? Nooit van gehoord! Hoofdzaak was dat in globo het rode, aan Satan en zijn trawanten verknochte rapalje werd uitgeroeid, liefst in naam van Christus en zulks met de na dertig jaar kennelijk nog steeds doeltreffende zegen van de toenmalige Paus. Tenslotte is de oorlog van 1939-1945 gekomen. Vermoedelijk hoef ik hier geen commentaar aan toe te voegen. Dit alles lag nog vlakbij toen ik 'De belofte aan Rachel' schreef. Deze roman werd voor mij het afreageren van het nabije verleden, het oog niettemin op de toekomst gericht. Het boek ontstond inderdaad uit het besef dat ik als auteur op mijn manier getuigen moest. Op mijn manier, zeg ik. Misschien

was mijn toon te intellectualistisch om dadelijk ingang te vinden. Een geëngageerde roman moest bij ons tot voor zeer korte tijd de traditie van een Lode Zielens - overigens coup de chapeau voor een authentiek doch doodgezwegen kunstenaar - voortzetten. Een deel van de kritiek wist kennelijk niet wat aan te vangen met de avonturen van mijn Benjamin. Toen het boek verscheen waren de exegeten van de geëngageerde literatuur nog steeds niet veel verder geraakt dan het verhaal over de uitgehongerde proletariër enz., u kent het wel. Ook in dit geval is inmiddels echter gebleken dat ik tot het schrijverstype behoor dat zich zonder tussenkomst van de kritiek tot het publiek richt. Ofschoon je er nergens wat over leest is 'De belofte...' momenteel een best-seller, ondanks de uitzonderlijk grote oplagen van mijn huidige uitgever, en na de stagnatie van de eerste uitgave bij A.A.M. Stols, op enige jaren tijds aan zijn achtste uitgave.

A Het was een afreageren, zegt u, maar ondertussen zijn de problemen zelf blijven bestaan, we worden er steeds weer op indringende en ergernis wekkende wijze mee geconfronteerd.

L Akkoord, ik ben na dat boek een andere weg uit gegaan. Maar zo iets gebeurt nooit bewust. Slechts achteraf geeft men er zich rekenschap van. Doch uw vraag hindert mij niet, gezien ik mij zelf bestendig over mijn eigen werk ondervraag. 'De belofte aan Rachel' was voor mij een definitieve ideologische stellingname. Alles wat ik op wereldbeschouwelijk gebied meende te moeten zeggen, heb ik er in verwerkt. Hieraan had ik niets toe te voegen. Ik voelde niet de geringste behoefte sommige themata uit het werk weer op te nemen. Op het ogenblik dat wij volop de welvaartsconjunctuur tegemoet stevenen zette ook niets er mij toe aan opnieuw het voetspoor van Lode Zielens te gaan drukken. Het leven had het inmiddels zo voorbeschikt dat mijn sterkste stimulans mettertijd mijn eigen problematiek zou worden, door de benadering via het magisch-realisme van navelkijkerij ontdaan. Geleidelijk kreeg het autobiografisch element de voorrang. Het is mijns inziens een organisch proces, waarover ik mij niet schaam. Wanneer wij over dergelijke dingen praten moeten wij vooral de veinzerij vermijden. Terwijl zich in de ganse wereld afschuwelijke

drama's afspelen, gaat niettemin in de eerste plaats onze aandacht naar de eigen vraagstukken en verdrietigheden. Ik herinner mij, dat mijn dochttertje zwaar, ja levensgevaarlijk ziek was op het ogenblik van de Hongaarse tragedie. Welnu, wat er in Budapest gebeurde kon mij toenmaals tijdelijk gestolen worden. Het enige wat mij interesseerde was, dat mijn kind genas. Ik kan niet de nodige hypocrisie opbrengen er een andere draai aan te geven. Welnu, na 'De belofte'... zijn het mijn persoonlijke moeilijkheden die ik, vooral van 'De komst van Joachim Stiller' af, door de therapie van het schrijven onder de knie heb proberen te krijgen. Sommigen zullen dat als een verwerpelijk egocentrisme doodverven. Niettemin zijn het precies de hierdoor tot stand gekomen boeken die mij voorgoed een alsnog onvoorstelbare doorbraak verzekerden bij het vooral jongere (héhé) publiek. De schrijver, die bij een paar honderdduizend lezers apart iets blijkt wakker te roepen, vervult mijns inziens ook een sociale rol, belangrijker dan de wereldverbeteraar, wiens stem bij gebrek aan attachante kracht slechts door enkele honderden gehoord wordt.

A Nu we het toch hebben over de invloed van actuele problemen op het werk van de schrijver: in 'De Draad van Ariadne' vraagt u zich af wie ooit een roman situeerde in het aan het gruwelijk V-bombardement van de winter 1944-45 blootgestelde Antwerpen. Niemand, voor zover ik weet, inderdaad. Niettegenstaande het feit dat er in Antwerpen heel wat auteurs wonen, drinken en schrijven. Wat is de oorzaak volgens u?

L Ik vraag het mij nog steeds af... Ofschoon het thema in een paar van mijn boeken opduikt moet ik wellicht ook een mea culpa slaan, zij het dan, dat ik blijkbaar één van de weinigen ben, die er aandacht aan besteedde. De herinnering aan de tijd van de V-bommen ligt reeds meer dan 20 jaar in mij te sudderen. Het zou nochtans onrechtvaardig zijn inmiddels 'De Wenteltrap' van wijlen Anton Roothaert over het hoofd te zien. Wat mij zelf betreft moge het een verzachtende omstandigheid zijn, dat ik tenminste het belang van een dergelijk onderwerp erken en er in het magisch-realistisch perspectief, denk aan 'De komst van Joachim Stiller', beroep op deed. Misschien zijn de momenteel actieve Antwerpse schrijvers net

iets te jong om hun inspiratiestof aan de periode oktober 44 - maart 45 te ontleen. Tenslotte hebben ook de bezettingsherinneringen meestal weinig opgeleverd ofschoon ik wel met een heftige onrechtstreekse beïnvloeding rekening houd.

A Hoe staat u tegenover het geweld? Ik bedoel: ik heb de indruk dat niets zo snel aan het veranderen is als de wijze waarop men het verschijnsel bekijkt. De krankzinnige bewapeningswedloop bij voorbeeld is in wezen een veel gewelddadiger gebeuren dan een politieke moord, studentenopstanden of guerilla-activiteiten. In 'De belofte aan Rachel', om dat boek nog maar eens te citeren, zegt u dat een abstracte leer het leven en de mens moet respecteren, geen slachtoffers mag maken. Maar een leer die dat consequent zou doen moet zichzelf, helaas, wel tot immobilisme en onmacht veroordelen. Ik zou het zo kunnen zeggen: Benjamin lijkt nooit zwakker en Jozef nooit sterker, zelfs mooier, dan in de scène waarin Jozef de giftbeker drinkt.

L Benjamin staat in dat boek tegenover zijn broeder Jozef, voorzien van het wapen om hem te doden. Doch in hem voltrekt zich de tragedie van de zachtmoedige. Hij kan gewoon niet toeslaan. Het gaat in deze passage niet om het principiële, doch om een psychologische kwestie. Benjamin is gewoon niet bij machte te doden. Hij is de opvatting van 'oog om oog, tand om tand' ontgroeid. Men verlieze overigens niet uit het oog dat hij, hoe dan ook, tijdens deze ultieme confrontatie beseft, dat hij de sterkste is.

Wat mij zelf nu betreft, ik koester een instinctieve afkeer voor het geweld. Zulks dwingt er mij evenwel niet toe onvoorwaardelijk het onvermijdelijk gewelddadig rebelleren tegen het geïnstitutionaliseerde geweld af te wijzen. Ik denk in dit verband aan de samenzwering tegen Hitler en de hierop volgende mislukte bomaanslag. Het lijkt mij duidelijk, dat de uitschakeling van dit ene schizofrene beest der vernietiging het onnoemelijk leed van ontelbare onschuldige slachtoffers had kunnen verhinderen. Ondertussen is niets moeilijker dan het beoordelen van de diepste gronden van revolutionaire fenomenen. In wezen ben ik een vredelievend anarchist, die als *modus vivendi* de sociaaldemocratie de voorkeur verleent. Maar ik weet heus niet, of ik daarom moet verlangen, dat het regime

in Rusland omver zou geworpen worden ten bate van een meer aan onze westerse denkbeelden beantwoordende schijndemocratie, waar onbeteugeld het negentiende-eeuwse ‘laissez faire, laissez aller’ en de onbeperkte vrijheid van de kapitalistische jakhalzen weer de toon zouden aangeven. Anderzijds is het normaal, dat wij in ons eigen miniatuurlandje vele redenen menen te hebben om te vertrouwen op een langzame doch zekere evolutie naar een gesocialiseerde maatschappij, voor ieder redelijk mens aanvaardbaar. Welnu, ik heb onlangs nog een uitzonderlijk intelligente katholieke econoom ontmoet, die in besloten kring, met door zin voor humor getemperde ergernis, uit de doeken deed, op welke ergerlijke wijze de samenstelling van een regering door de drukking van het grootkapitaal beïnvloed wordt. In de meest duistere Zuid-amerikaanse republiek kan het er nauwelijks gortiger aan toegaan! En toch maken wij geen revolutie!

A Helaas, zou men moeten zeggen.

L Ik kan enkel voor mezelf praten en, wat mij betreft, ik zou als revolutionair vermoedelijk niet deugen. Als puntje bij paaltje komt zie ik nog alleen de individuele mens, hulpeloos in een knelsituatie terecht gekomen, zelfs als de nieuwe meesters het recht voor 100% aan hun kant hebben. Een voorbeeld? De hele oorlog was ik zo ‘wit’ als iemand maar wit kon zijn. Doch vijfentwintig jaar later begrijp ik nog steeds niet, hoe wie ook onder onze krijgsauditeurs, die zo vrolijk met doodvonnissen jongleerden, nog één rustige nacht kon doorbrengen.

Jan Wolkers

(*) Geboren op 26 oktober 1925 te Oegstgeest, hetzelfde dorp waar in de 17e eeuw Descartes een toevlucht zocht, en waar 300 jaar later Van Der Lubbe, die in 1933 in Hitler-Duitsland het Rijksdaggebouw in brand stak, zijn jeugd doorbracht. Na een opwindende jeugd in de armoede van de crisisjaren, waarin hij vaak een zwervend bestaan leidde en werkzaam was als landarbeider, dierenverzorger, landschapschilder en groentewasser op een conservenfabriek, kwam hij tegen het einde van de oorlog op de Leidse Schildersakademie. Hier raakte hij in de liefdeslisten verstrikt van een gipsen tors van een jonge Griekse godin, die hij zo heftig beminde dat zij op een keer in scherven onder zijn omhelzing uiteenviel, waarna hij, nog voor zijn talent zich tenvolle had kunnen ontplooiën, van de Akademie werd verwijderd. Na de oorlog zwierf hij door Europa, studeerde beeldhouwkunst aan de Haagse Akademie, de Rijksakademie te A'dam en te Salzburg op de zomerakademie van Kokoschka en Manzù, waar hij na afloop van de cursus een eerste prijs kreeg. In 1957 kreeg hij van de Franse regering een beurs om gedurende een jaar bij Zadkine aan de Academie de la grande Chaumière te Parijs zijn studie te voltooien. Hier, langs de Seine, tussen clochards en rattenmeppers, begon hij zijn eerste verhalen te schrijven die onder de titel 'Serpentina's Petticoat' in 1961 gepubliceerd werden. Een storm van verontwaardiging en een rilling van bewondering ging door het land, een reactie die het best gekarakteriseerd kan worden door het feit dat de schrijver soms zijn boeken zowel besmeurd met menselijke uitwerpselen als overdekt met mondafdrukken in lipstick teruggestuurd kreeg. Dit alles moedigde hem aan om, naast het schilderen en het beeldhouwen waar hij zijn dagen mee vulde de avonden voor het schrijven te reserveren. Zo verscheen er het jaar daarop, in 1962, zijn eerste roman 'Kort Amerikaans'. Ook nu weer bewondering en verguizing. In de kritieken werd hij beurtelings vergeleken met Proust of Kafka en met de Vuilnisman. Binnen een jaar waren er 10 drukken van zijn roman verkocht. In het voorjaar van 1963

verscheen er een nieuwe verhalenbundel en werd zijn eerste toneelstuk dat hij in opdracht van de gemeente A'dam geschreven had, door het avantgarde toneelgezelschap Studio opgevoerd. Ook verscheen een eenakter 'Wegens sterfgeval gesloten' in druk, die in 1966 door het Nieuw Rotterdams Toneelgezelschap werd opgevoerd. Nog in het najaar van 1963 verscheen zijn tweede roman 'Een roos van Vlees' die in het voorjaar van 1967 in Amerika, Engeland, Duitsland en Japan zal verschijnen.

In datzelfde jaar kreeg hij voor zijn eerste verhalenbundel 'Serpentina's Petticoat' de literatuurprijs van de stad A'dam, groot 2500 gulden, welke prijs hij in het voorjaar van 1966 terugstuurde uit protest tegen het sadistisch optreden van de A'damse politie tegen de provo's. In 1964 verscheen zijn derde verhalenbundel 'De hond met de blauwe tong'. Binnen een maand was de vijfde druk al noodzakelijk. Verder verschenen nog: 'Terug naar Oegstgeest' en 'Horrible Tango'. Momenteel werkt hij aan 2 nieuwe romans: 'De hittegolf', over de revolte die in juni 1966 in A'dam plaats had en 'De Walgvogel' een roman over de oorlog in Indonesië. Ook staat er een nieuw toneelstuk op stapel, 'Het Muizenorakel'.

Van Jan Wolkers werden in 3 jaar meer dan 500.000 boeken verkocht. Als beeldhouwer maakte Jan Wolkers o.m. een 4 meter hoog beeld voor het Hoofdpostkantoor in A'dam. In dezelfde stad staat een groot beeld voor het gebouw van de Bloedtransfusiedienst van het Rode Kruis, en beelden bij een school en een cultureel centrum. Werk van hem bevindt zich in verschillende musea en particuliere verzamelingen in binnen- en buitenland. In 1966 verscheen een boekje met reproducties van zijn schilderijen en plastische constructies met een voorwoord van Dr. Jaffé, conservator aan het Stedelijk Museum en docent aan de Universiteit van A'dam.

Jan Wolkers heeft zich niet door zijn sukses laten meeslepen. Hij heeft geen Jaguar Sport gekocht maar een eenvoudige Jeep, waarmee hij van plan is een wereldreis te maken, met als einddoel het eiland waar hij een fantastische verzameling kunstvoorwerpen van heeft: Nieuw-Guinea. Om daar, zoals hij zelf zegt, de laatste kop in alle eerlijkheid en eerbiedwaardigheid te zien snellen. Misschien zal het zijn eigen kop zijn, want in zijn horoscoop staat dat hij op een ver afgelegen plek, eenzaam en verlaten, een geheimzinnige dood zal vinden.

A Telkens als u de laatste tijd een nieuw boek publiceert wordt er beweerd dat dit boek een eindpunt is, dat u nu eindelijk met bepaalde thema's en trauma's hebt afgerekend. Dat was het geval na 'De hond met de blauwe tong' en alles wat daar nog op volgde. Telkens was het mis.

W Net is toch een ontzettende stupiditeit om dat te beweren. Ieder boek is anders, ieder boek benadert het probleem anders, bekijkt het van uit andere standpunten. Niet het onderwerp is immers belangrijk, maar wat men met het onderwerp doet, de vorm die men er aan geeft. Ik maak me ook niet boos op de recensenten en critici die dat zeggen, integendeel zou ik zelfs zeggen, ik vind het een heel gunstig teken dat ze zo reageren. Ik vind het een heel gunstig teken dat een schrijver een zeer persoonlijke, duidelijk herkenbare thematiek heeft. Ik zou dat best kunnen vergelijken met een voorbeeld uit de schilderkunst. Kan men Cézanne verwijten dat hij zichzelf herhaalt en vervelend wordt als hij telkens weer een stilleven met appel schildert? Het is precies zo boeiend bij hem te zien hoe hij de vormproblemen telkens weer anders oplost, het gegeven anders aanpakt. Dat precies is een bewijs van zijn groot talent. Alle schilderijen van Frans Hals lijken op elkaar: men herkent onmiddellijk Frans Hals, en pas daarna de mens die hij geschilderd heeft. Enkel bij de kleinere meesters is het onderwerp wat zij schilderen veel belangrijker dan de manier waarop zij het doen.

A Ik stelde die vraag vooral omdat ik mij voorstel dat u met die problematiek nooit in het reine zult komen omdat ze meer betekent dan een louter persoonlijk avontuur. Broeder- en vaderhaat, geweld, het niet aanvaarden van het ouderlijk milieu, geloofsverlies, dat kan men allemaal ook interpreteren als een soort symbolen voor wat in onze huidige maatschappij gebeurt, het verzet tegen het bestaande, het doorbreken van taboes, de onzekerheid.

W Die dingen kunnen inderdaad algemene geldigheid hebben, maar het was nooit bewust mijn bedoeling dat ze zo zouden geïnterpreteerd worden. Waar ze symbolische kracht krijgen zullen ze allicht beter aanslaan.

A In uw gesprek met Jessurun d'Oliveira spreekt u uitgebreid over het ontstaan van uw verhalen en daar komt inderdaad helemaal niets in voor dat er op wijst dat allerlei actuele omstandigheden daar een rol in spelen. Toch, dat weten we uit uw andere activiteiten, passioneren die gebeurtenissen u.

W En mijn reactie op die gebeurtenissen, mijn mening dus, zit wel degelijk in mijn verhalen en in mijn romans. Maar niet op zo'n

manier er in verwerkt dat mijn roman een pamflet wordt. Ik vind dat de kracht van die dingen veel groter wordt als het gewoon, haast onopvallend en vooral niet gewild, in je werk een rol speelt. Begrijp me niet verkeerd, ik heb hoegenaamd geen bezwaar tegen het pamflet, integendeel, maar ik geloof dat de romanschrijver zijn mening veel effectiever duidelijk kan maken door deze gewoon te verstrengelen in de roman. Als je een boek opent hoeft de mening van de auteur over die dingen er niet uit te springen als een duiveltje uit een doosje. Je moet het niet forceren, want dan schiet men zijn doel voorbij. Het moet in het boek gebeuren zoals het ook in het alledaagse leven gebeurt, en in dat gewone alledaagse leven word je nu eenmaal niet iedere dag met die dingen geconfronteerd. Zo gebeurt het ook in mijn werk. Wie mijn verhaal 'Vivisectie' leest, iets dat ik zelf heb meegemaakt toen ik veertien jaar was, ik zag toen voor het eerst dode mensen, die zou toch de lust moeten vergaan om nog ooit aan een oorlog deel te nemen. Als ik bij dat verhaaltje commentaar had gevoegd, dan had men natuurlijk het engagement nog veel duidelijker gezien, maar het had, geloof ik, ook veel van zijn kracht verloren. En in 'Een roos van vlees' zit die passage waar de man zijn tv-toestel in elkaar trapt uit reactie op wat hij verneemt, en in 'Kort Amerikaans' heb ik heel wat kritiek op de gebeurtenissen in Indonesië, en op de wereldpolitiek als ik een van de vrouwelijke hoofdpersonen, nadat iemand gesproken heeft over Chamberlain die zwaait met zijn overeenkomst met Hitler en zegt: Peace for our time, laat zeggen: van dat soort pies heb ik iedere morgen een pot vol. Ik kan zo doorgaan met voorbeelden te geven. Neem bijvoorbeeld 'Horrible Tango'. Op dat gegeven had ik ook een gewone sociale roman kunnen bouwen, met dat probleem van de afzondering er in, en op het feit dat die man uit 'Horrible Tango' gewoon niet kan geloven dat God een neger zou kunnen zijn, zou je heel knappe commentaren kunnen leveren, waaruit duidelijk zou blijken hoe wij die mensen zo ver gekregen hebben, hoe wij ze levenslang verminkt hebben, maar dat heb ik niet gedaan, ik heb in dat boek een dubbele wereld gebouwd, en ik geloof dat dat beter is. Weet je, ik zou wel eens een roman willen schrijven die gewoon

handelt over het probleem van de grotere inspraak die de arbeiders zouden moeten hebben in de bedrijven waar ze werken, maar ik geloof dat het voor mij gewoon onmogelijk is om dat te doen. Het zou een veel te theoretische en te programmatisch boek worden, en dus zijn doel voorbijschieten, zelfs het tegengesteld effect bereiken. En een romanschrijver mag wel een moralist zijn, ik geloof dat hij dat altijd geweest is en altijd zal blijven, maar hij mag niet programmatisch gaan schrijven.

A Vroeger kon het nog wel, geloof ik, met een behoorlijk resultaat, maar nu is alles te complex geworden, moet men steeds weer nuanceren...

W Men kan het niet meer. De protestanten konden nog wel prachtige gedichten schrijven tijdens de tachtigjarige oorlog. En sommige van de socialistische verzen van Gorter waren heel goed. Er is een bepaald soort naïef geloof voor nodig, en dat kan nu niet meer. Ik geloof dus eigenlijk niet dat het niet meer kan, wel dat het effect van dat soort dingen afhankelijk is van bepaalde periodes, bijvoorbeeld de periode toen Zola schreef, of toen Eissenstein filmde. Of het kan ook van bepaalde plaatsen afhankelijk zijn. Als ik in Zuid-Amerika moest leven bijvoorbeeld dan zou ik de toestand daar nooit nemen, net zomin als ik vroeger mijn milieu heb genomen, en ik denk dat een zekere programmatische literatuur en pamfletten in die omstandigheden wel nut kunnen hebben. Maar hier zie ik het niet. Niet op die manier. Ze vragen wel altijd naar je mening als je schrijver bent. Als je een boek geschreven hebt denken ze dat je de wijsheid in pacht hebt. Sommige schrijvers hebben trouwens nog nooit een idee gehad, of een mening geuit. Ze gebruiken hun woorden enkel als middel om iets te beschrijven. Hun mening is niet belangrijker dan die, laat ik maar zeggen van een tramconductor?

A De tijd dat schrijvers zich konden verschuilen achter tuiltjes van woorden is wel voorbij. Men verwijt hem nu dikwijls dat hij voortdurend politieke meningen spuit gewoon omdat het mode is.

W Dat heeft men mij al dikwijls verweten, en het is gewoon kolder. In 1948 al heb ik in Leiden op de muren gekalkt: 'Rijst per Spoor', een protest tegen de toestand in Indonesië. Spoor

was ginds generaal, weet u nog wel. Dat was ook de periode van ‘Socialistische Stemmen’. We vergaderden op mijn kamer en dan stond de huiseigenaar beneden en die telde hoeveel mensen er kwamen. Er mochten er officieel niet meer dan twintig in, want anders werd het een openbare vergadering en dan belde hij meteen de politie op. Maar al die activiteiten hebben nu natuurlijk veel meer omvang gekregen. De wereld schuift steeds meer naar rechts op en dat heeft dan weer als resultaat een grotere politieke bewustwording van studenten en sommige arbeiders, zoals we in Frankrijk konden zien, en in Tsjechoslovakije, en ook in Leuven. Bovendien wordt die bewustwording ook in de hand gewerkt via allerlei communicatiemedia. De studenten van vroeger zaten gewoon opgesloten in hun maffe kamertjes of in hun sociëteit waar ze gekke feestjes hielden. Als je nu iemand als Dom Helder Camara op de tv ziet, dan gebeurt er toch wat in je. Wat die man zegt, dat hebben we niet meer gehoord sinds Lenin. Hij interpreteert de leer van Christus als een sociale leer, wat ze is, als een zweep op de maatschappij. De geldwisselaars die uit de tempel worden geranseld. De bewustwording blijkt nu toch ook uit de ontwikkelingen binnen de kerk. Ik geloof dat vele mensen die vroeger hun geloof verloren nu die crisis niet meer hoeven door te maken.

A We leven nu wel in een andere moeilijke periode, in die zin dat massa's mensen dus bewust worden, maar nog niet over de organisatie en de wapens beschikken om zich tegen de heersende situatie te verzetten. Vandaar veel frustraties en geweld.

W Als je gewurgd wordt dan is het normaal dat je gaat slaan en van je af trapt, en dat slaan en trappen is natuurlijk erg opvallend en lijkt erg brutaal, vooral voor iemand die de strop niet ziet. Van het begin af werd ieder recht op een menswaardig bestaan met geweld afgedwongen. Rechts, het grootkapitaal, internationaal georganiseerd, probeert het altijd tot het schandalige toe tegen te houden. Hun waanzinnige inheligheid grenst aan het ongelooflijke. Alles wat zij willen is de mens tot een nieuwe slavernij brengen. Zolang men in de eerste plaats aan winst denkt en niet aan de mens is de situatie rot. Men moet denken aan het belang van iedereen, niet aan dat van een kleine

groep. Maar rechts is wel zo sluw dat ze het steeds zo voorstellen alsof ook voor hen het algemeen belang en de mens voorrang hebben. Op dat argument doen ze zelfs een beroep als het er op aankomt manifestaties uit elkaar te ranselen, want die hinderen het verkeer, en dus het zakenbelang, of het gezellige familieavondje, want anders komt vader te laat thuis. Men stelt het voor alsof men om de mens bezorgd is, maar gebruikt hem enkel om hem uit te zuigen. Met een goede planning is het mogelijk alles zo te organiseren dat 4 uur werken per dag voldoende is. En de rest van de tijd zou men dan kunnen vullen met mens zijn, met voetballen, tv kijken, lezen, studeren, onaneren en wegteren. Alle geweld van links wordt natuurlijk overdreven voorgesteld, maar ook uitgelokt door de agressiviteit van rechts. Hoe kun je anders het steeds weer verhogen van de bedragen die aan bewapening verspild worden noemen? Massa's tanks worden aangekocht, maar kinderen zitten met 40 bij elkaar in een duf klaslokaaltje. En hoe komt men aan het geld dat men zogenaamd meer nodig heeft om het hoofd te bieden aan het Russische monster, terwijl toch duidelijk is dat de kracht van Rusland ondermijnd is, want Roemenië en Tsjechoslovakije zijn hoogst onbetrouwbare partners van Rusland geworden. Men steelt het van de werkende mensen, want voor hen weegt het duurder worden van de sigaretten zwaarder dan voor die heel rijke lui. Het is gewoon een hemeltegend schandaal geworden. Waarom haalt men dat geld niet bij Philips of Unilever, want die worden er toch in de eerste plaats door beschermd? Het is een grenzeloze uitbuiting. En je kan haast niets terugdoen. In de Kamer zit een stelletje dode mussen te luisteren naar een piepende muis: De Jong. En is Luns druk bezig met oorpeuteren en met het opkrullen van zijn neusharen. Wat zijn dat toch voor mensen? Wat voor een man is Johnson? Ik had eens een goed plan. We zouden alle bomen in de tuin van de Amerikaanse ambassade ontbladeren. Met nicotine. Dat kan. Je komt echter die tuin niet in, en zelfs al konden we er in dan hadden we het misschien toch niet gedaan, want zo'n gouden regen en van die dingen in de lente daar zonder bladeren zien staan dat zou ons aan het hart zijn gegaan. Maar figuren als Johnson die laten duizenden mensen

door napalm verminken en dat beroert hen blijkbaar niet eens. God, ik zou voor de tv eens een uitzending willen organiseren: Luns confronteren met de ouders van enkele in Nieuw-Guinea gesneuvelde soldaten. Dat zou ik wel eens willen zien. Ik geloof wel dat ze hem kapot zouden ranselen op het einde. Die jongens werden ginds behandeld als goedkope speklappen. Wat dat betreft waren de Duitsers eerlijker. Die drukten bij de SS-ers meteen een blauw stempel in hun oksel. Goedgekeurd voor consumptie. Zoveel per kilogram. Maar er gebeurt niks. En toen pinkte hij een traan weg, en dronk rustig zijn rhum-cola op.

A Juist dat grapje neemt rechts bloedernstig. Het is het meest trefzekere middel om elke actie van links te compromitteren. Het voorschot van Cohn-Bendit is al klassiek geworden.

W De enige politicus van formaat die we hier in Nederland hebben is Marius Bakker, van de CPN. Hij kreeg ook eens het verwijt te horen over iemand die ergens een mooie bungalow bezat en hij heeft toen heel duidelijk gesteld dat het niet gaat persoonlijk bezit maar om onpersoonlijk bezit. Er is geen bezwaar tegen het bezit van een bungalow. Daar heeft iedereen recht op. Wat willen die mensen dan van ons? Dat wij al onze bezittingen onder de armen zouden verdelen terwijl alle zondagen mannen die haast bezwijken onder het goudbrokaat in alle kerken ter wereld hoereren met de machthebbers die het volk onderdrukken? Men zou dat wel willen: de laatste consequentie van ons verzet zou inderdaad zijn dat we ons aan het kruis lieten slaan, want je helemaal inzetten voor een zaak gaat noodzakelijk gepaard met zelfvernietiging.

A U bent de laatste auteur die ik voor dit boek interview. Bij het einde van elk gesprek heb ik de vraag gesteld of men soms over het probleem nog iets te zeggen had waarvoor men in de loop van het interview niet de gelegenheid had. Ik vraag dat dus ook aan u. En uw antwoord is dan meteen het slot van dit boek.

W In mei 1945 gooiden de Amerikanen voedsel naar beneden voor de uitgehongerde bevolking van Holland. Ik zie nog de straten voor me vol zakdoekzwaaiende mensen. De kinderen die met gestrekte armen omhoogsprongen alsof zij de besterde reddingbrengende vliegtuigen wilden aanraken. Ik was bij de vrijwilligers die de voedselpakketten op het vliegveld Valkenburg

moesten verzamelen. Toen ik er de eerste keer kwam maakte een panische angst zich van mij meester. Het gras van het vliegveld was asgrijs. Erboven hing een poederachtige wolk waarin menselijke wezens zich traag en gebogen voortsleepten onder een walgelijk verstikkend spinrag. Even flitste het door mij heen dat Hitler met zijn geheime wapen had toegeslagen om in zijn ondergang ons allemaal mee te slepen, of dat de Amerikanen per ongeluk in plaats van voedsel een vernietigingsmiddel hadden afgeworpen. Tot ik besepte dat die mensen daar in de verte zich niet voortsleepten met afgrijselijke gezwellen en verminkingen, maar gebukt gingen onder zakken meel die gebarsten waren zodat de inhoud langs hun lichaam stroomde. Die beelden komen weer bij me op als ik foto's zie van vernietigingen die in Vietnam zijn aangericht. Alsof, wat ik vroeger dacht te zien, de kiem in zich had voor deze ontstellende werkelijkheid. Het ontbladerde asgrijze oerwoud, uitgeloozd door chemicaliën. Mensen die zich voortslepen met hun huid aan flarden, hun vlees aangetast tot op het bot. Ouders met hun door napalm aangevreten kind in hun armen en de waanzin van de radeloosheid in hun ogen. Doden, een vlek, een hoop vuil, bijna al niet meer te onderscheiden van de grond die hun eigendom was en die ze verdedigd hebben met hun leven.

En toch zijn het dezelfde vliegtuigen die twintig jaar geleden voedsel en bevrijding brachten, die nu een beestachtige moord begaan op een volk dat vecht voor zijn vrijheid.

Een volk is nooit moordzuchtiger dan zijn regering, maar Johnson mag in ons land geen moordenaar genoemd worden. Toch weet ik zeker dat als hij de taak op zich nam om de ouders van de soldaten die het laatste uur in Vietnam gesneuveld zijn, de dood van hun kind aan te zeggen, hij zich zou voelen wat wij hem niet mogen noemen.

De rechter veroordeelt hier mensen die een bevriend staatshoofd een moordenaar noemen tot honderdvijftien gulden boeten en veertien dagen voorwaardelijk. Maar het gaat er niet om of wij een bevriend staatshoofd een moordenaar noemen. Het gaat erom of wij een moordenaar een bevriend staatshoofd kunnen noemen. En wat dat betreft, twijfel ik er niet aan dat u allemaal met mij zult zeggen: dat nooit!